

Vooronderzoek

Kenmerken en hulp- en dienstverleningsbehoeften van maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen

Onderzoeker: Bert Hauspie

Promotoren: Nicole Vettenburg en Rudi Roose

Vakgroep Sociale Agogiek, Universiteit Gent

April 2010

Eindrapport van een onderzoek in opdracht van de Vlaamse Gemeenschap,
Departement Welzijn, Volksgezondheid en Gezin

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	5
2.	Onderzoeksopzet.....	7
2.1.	Onderzoekers	7
2.2.	Begeleiding	7
2.3.	Onderzoeksstappen	7
2.3.1.	Literatuuronderzoek	7
2.3.2.	Focusgroepen.....	8
2.3.2.1.	Focusgroepen met jongvolwassenen.....	9
2.3.2.2.	Focusgroep met sleutelfiguren.....	11
2.3.3.	Interviews met experts.....	12
3.	Onderzoeksresultaten.....	13
3.1.	Literatuuronderzoek.....	13
3.1.1.	Inleiding.....	13
3.1.2.	De theorie van maatschappelijke kwetsbaarheid.....	13
3.1.2.1.	Een specifiek concept.....	13
3.1.2.2.	Van een individuele naar een contextgerichte interpretatie	15
3.1.2.3.	De maatschappelijke context	16
3.1.3.	Jongvolwassenen.....	19
3.1.4.	Kenmerken en risicofactoren van maatschappelijk kwetsbare jongeren en jongvolwassenen	20
3.1.4.1.	De gezinssituatie.....	21
3.1.4.2.	Onderwijs	22
3.1.4.3.	Werksituatie.....	24
3.1.4.4.	Verleden in de hulpverlening of justitie	24
3.1.4.5.	Huisvesting & buurt.....	25
3.1.4.6.	Netwerken & peers.....	25
3.1.4.7.	Maatschappelijke positionering: (sub)cultuur & etnische cultuur.....	26
3.1.4.8.	Armoede: uitsluiting op verschillende domeinen	27
3.1.4.9.	Maatschappelijke druk.....	28
3.1.4.10.	Persoonlijke ontwikkeling in gezondheid en welzijn	29
3.1.5.	De noden en behoeften op het vlak van hulp- en dienstverlening van maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen	30
3.1.5.1.	Technische en relationele elementen van de zorg- en dienstverlening.....	30
3.1.5.2.	Het behoefteonderzoek op structureel werkniveau.....	31
3.1.5.3.	Het behoefteonderzoek op persoonlijk en lokaal werkniveau	36

3.1.6. Besluit	41
3.2. Focusgroepen	43
3.2.1. Inleiding.....	43
3.2.2. Focusgroepen met jongeren.....	43
3.2.2.1. Hulp- en dienstverleningsbehoeften op persoonlijk werkniveau	43
3.2.2.2. Hulp- en dienstverleningsbehoeften op structureel werkniveau.....	48
3.2.2.3. De dimensie van jongvolwassenheid.....	50
3.2.3. Focusgroepen met sleutelfiguren.....	51
3.2.3.1. Het relationele en vertrouwensaspect.....	51
3.2.3.2. Samenwerking over sectoren heen	53
3.2.3.3. Structurele problemen.....	54
3.2.3.4. Jongvolwassenheid als extra dimensie van het probleem.....	56
3.2.4. Besluit	58
3.3. Interviews met experts.....	60
3.3.1. Inleiding.....	60
3.3.2. Kenmerken.....	60
3.3.3. Noden en behoeften in de hulp- en dienstverlening	61
3.3.4. Doelgroep en operationalisering.....	62
3.3.5. Onderzoeksvoorstellen en steekproeftrekking.....	63
3.3.6. Besluit	65
4. Een antwoord op de onderzoeksvragen.....	66
4.1. Onderzoeksvraag 1.....	66
4.1.1. Een zeer complexe vraag	67
4.1.2. Van doelgroep naar beleid	70
4.1.3. Lacunes in onderzoek.....	71
4.2. Onderzoeksvraag 2.....	72
4.2.1. Doelgroepgerichte benadering.....	73
4.2.2. Operationalisering.....	74
4.3. Onderzoeksvraag 3.....	77
4.3.1. Voorstel steekproefkader	77
4.3.1.1. Onderzoeksdesign	78
4.3.1.2. Het meetinstrument.....	79
4.3.1.3. Inschakelen van een onderzoeksbureau	79
4.3.1.4. Steekproeftrekking.....	80
4.3.1.5. Dataverzameling.....	81
4.3.2. Voorstel trajectonderzoek.....	81
4.3.3. Voorstel evaluatie van lopende projecten	82

5. Bibliografie.....84

1. Inleiding

Het vooronderzoek waarover hier wordt gerapporteerd is er gekomen n.a.v. het voorstel van de minister van Welzijn, Volksgezondheid en Gezin, om acties te ondernemen voor een Vlaams gecoördineerd beleid rond maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen.

In 2007 signaleerden de netwerken Integrale Jeugdhulp en de cliëntorganisaties voor ouders en jongeren in de regio Antwerpen een toenemende problematiek met betrekking tot de doelgroep van de jongvolwassenen. Ook het Steunpunt Algemeen Welzijnswerk alarmeerde het beleid hierover. In het verlengde hiervan verzocht het kabinet van de minister van Welzijn, Volksgezondheid en Gezin, de afdeling beleidsontwikkeling om zich te buigen over de probleemstelling van de maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen. Integrale Jeugdhulp organiseerde twee rondetafels. Een Vlaams expertenpanel finaliseerde de bevindingen van de rondetafels in een beschrijving van de specifieke problematiek van deze jongvolwassenen en in een beleidskader voor de aanpak ervan.

Dit alles leidde tot een nota met concrete beleidsacties verdeeld over 16 clusters. Het kabinet vroeg hierop aan de afdeling beleidsontwikkeling om een voorstel van prioritering op te stellen. Zes prioriteiten worden hierbij naar voor geschoven, waarbij meteen ook een eerste aanzet tot uitwerking werd gekoppeld.

De zes prioriteiten zijn:

- (1) kwetsbare jongvolwassenen als doelgroep erkennen;
- (2) crisishulp voor jongvolwassenen;
- (3) gerichte ondersteuning van jongvolwassenen, hun ouders en betrokken hulpverleners;
- (4) screening regelgeving op concrete knelpunten die zorg op maat voor jongvolwassenen bemoeilijken;
- (5) hulpcontinuïteit;
- (6) cliëntoverleg met jongvolwassenen.

Dit rapport geeft de resultaten weer van het vooronderzoek dat kadert binnen prioriteit 1. We zullen echter vaststellen dat deze prioriteiten niet van elkaar zijn los te koppelen. Het uitgangspunt voor de onderzoeksaanvraag was dat de afbakening van de doelgroep maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen niet evident is en vatbaar is voor interpretaties. Het actieplan stelt: “een eenduidige invulling is nochtans essentieel opdat het beleid haar acties

voldoende nauwgezet en gericht zou kunnen afstemmen op de reële omvang, kenmerken en behoeften van de groep maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen.”

Het vooronderzoek wil een antwoord bieden op drie onderzoeksvragen:

- 1) Welke zijn de kenmerken van maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen en hun behoefte aan doelgroepspecifieke zorg- en dienstverlening? Wat zijn de hiaten in de onderzoeksliteratuur en kunnen daaruit onderzoeksaanbevelingen afgeleid worden die relevant zijn voor vervolgonderzoek.
- 2) Hoe kan het theoretisch concept maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen afgebakend worden en geoperationaliseerd worden opdat het onderzoeksmatig hanteerbaar wordt en toelaat inzicht te verwerven in de omvang van deze groep?
- 3) Hoe kan een steekproefkader voor een onderzoeksopzet van een vervolgonderzoek er uitzien, rekening houdend met de antwoorden op voorgaande onderzoeksvragen.

Dit rapport betreft een vooronderzoek, dat liep over een periode van drie maanden (februari – april 2010). De vraag betrof dus nog geen grondige analyse van de problematiek, maar een eerste foto van de doelgroep, gevoed vanuit de literatuur en gesprekken met jongeren en experten/bevoorrechte getuigen. Deze eerste foto moet dan verder worden verfijnd in een vervolgonderzoek.

In eerste instantie beschrijven we het onderzoeksopzet (punt 2). Vervolgens bespreken we de resultaten van de verschillende onderzoeksstappen (punt 3) om uiteindelijk een antwoord te formuleren op de gestelde onderzoeksvragen (punt 4).

De onderzoekers wensen hier ook iedereen die heeft meegewerkt aan het onderzoek te bedanken.

2. Onderzoeksopzet

2.1. Onderzoekers

Het onderzoek werd uitgevoerd door 1 fulltime onderzoeker, Bert Hauspie, voor een periode van 3 maanden onder begeleiding van Nicole Vettenburg (promotor) en Rudi Roose (co-promotor). Een eerste jobstudente, Julie Melis, gaf twee weken ondersteuning bij de literatuurstudie. Een tweede jobstudente, Jore Rossey, gaf één week ondersteuning bij de transcriptie van de focusgroepen.

2.2. Begeleiding

Het onderzoek werd opgevolgd door een stuurgroep:

- Dhr. Fred Deven, teamverantwoordelijke wetenschappelijk onderzoek, Kenniscentrum WVG (voorzitter);
- Dhr. Patrick Bedert, afdelingshoofd Beleidsontwikkeling, Departement WVG;
- Dhr. Bart Verhoeven, raadgever Kabinet Welzijn, Volksgezondheid en Gezin;
- Dhr. Joost Bronselaer, wetenschappelijk medewerker Kenniscentrum WVG;
- Mevr. Sofie De Smet, beleidscoördinator, Departement WVG, afdeling Beleidsontwikkeling;
- Mevr. Itte Van Hecke, stafmedewerker Steunpunt Algemeen Welzijnswerk;
- Mevr. Nicole Vettenburg, promotor UGent;
- Dhr. Rudi Roose, co-promotor UGent/VUB;
- Dhr. Bert Hauspie, onderzoeker UGent.

De stuurgroep kwam vier keer bijeen tijdens de onderzoeksperiode.

2.3. Onderzoeksstappen

2.3.1. Literatuuronderzoek

Om te kunnen antwoorden op de eerste onderzoeksvraag werd de bestaande literatuur geïnventariseerd en geanalyseerd.

Er werden verschillende databases geraadpleegd:

- o De Aleph catalogus van de UGent: een catalogus die een overzicht biedt van alle boeken en tijdschriften aanwezig aan alle universiteitsbibliotheken aan de UGent.

- Web of Science: online catalogus die bestaat uit zeven databases met duizenden wetenschappelijke artikels, boeken, rapporten, conferenties en dergelijke meer.
- Google Scholar: online zoekmachine voor wetenschappelijke literatuur.

Allerhande trefwoorden in tal van combinaties werden toegepast op de zoekopdracht, om zodoende de relevante literatuur te verzamelen, onder andere :

- maatschappelijke kwetsbaarheid, maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen, maatschappelijk kwetsbare jongeren, ...;
- hulpverlening(sbehoeften), dienstverlening(sbehoeften), zorgverlening(sbehoeften), behoefteonderzoek, ...;
- kansarme jongeren, jongeren in armoede, sociale uitsluiting, ...;
- vulnerable young adults, vulnerable youngsters, ...;
- social(ly) excluded, poverty,

Ten slotte werd ook beroep gedaan op de kennis over de desbetreffende literatuur via relevante actoren in het onderzoeksveld: zijnde de promotoren, onderzoekers aan de vakgroep, de bevraagde sleutelfiguren en experts.

2.3.2. Focusgroepen

Aan de hand van de focusgroepen werd de verzamelde literatuur uitgediept om op die manier een vollediger zicht te krijgen op de kenmerken en de hulp- en dienstverleningsbehoeften van maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen. Een focusgroep is een onderzoekstechniek waarmee door groepsinteractie, kwalitatieve gegevens worden verzameld over één of meerdere door de onderzoeker afgebakende thema's. De onderzoeker bepaalt de focus, brengt topics in, maar de rol van de onderzoeker blijft verder beperkt tot die van moderator. Een focusgroep is een eenmalige bijeenkomst met een optimale bezetting van zes tot tien deelnemers (Decorte, 2006), maar van dit aantal kan worden afgeweken om verschillende redenen. Het gebruik van focusgroepen als onderzoekstechniek brengt – net als elke andere onderzoekstechniek – een aantal methodologische gevolgen (Decorte, 2006) met zich mee waar rekening mee moet worden gehouden.

Eerst en vooral is het een eenvoudige methode waarbij op korte tijd veel informatie kan worden verzameld over de visies en ervaringen van een groep mensen, wat omwille van de korte tijdsperiode van dit vooronderzoek een noodzaak was. Vervolgens is het een open en flexibele methode, wat bijvoorbeeld de mogelijkheid biedt om in te grijpen wanneer een gesprek niet op gang zou komen of gemakkelijker een sfeer van vertrouwen schept omwille van een meer natuurlijke indruk van het groepsgebesprek – zonder het strakke keurslijf van gestandaardiseerde

vragen. Het is tevens een interactieve methode waarbij deelnemers van een focusgroep kunnen reageren op elkaars uitspraken, wat tot interessante resultaten kan leiden die niet in persoonlijke interviews kan worden gevonden. Algemeen gezien zijn de resultaten van focusgroepen eenvoudig te begrijpen, maar de analyse ervan is complex. In de uitgetypte groepsgesprekken dient structuur te worden gevonden via bijvoorbeeld terugkerende onderwerpen, gelijkaardige opinies, tegenovergestelde meningen, ... om tot betrouwbare conclusies te kunnen komen. Een ander nadeel is de drempeligheid die verbonden is aan deze methode. Het gevolg hiervan is dat de selectiemogelijkheden om respondenten te vinden niet evident is, wat ook in dit onderzoek werd ondervonden. Enerzijds zullen de meest mondige personen bereid zijn om deel te nemen aan de focusgroepen. Dus enkel de opvattingen van diegene die bereid zijn tot het verwoorden van hun mening wordt bestudeerd. Anderzijds – met betrekking tot de focusgroep met de jongeren – is de doelgroep van maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen juist al een groep die moeilijker te bereiken valt.

Desondanks zijn relevante resultaten gevonden in de verschillende focusgroepen, zowel bij deze met de jongeren als bij deze met de sleutelfiguren. De grote drempeligheid van de focusgroepen met maatschappelijk kwetsbare jongeren werd deels aangepakt via het organiseren van de meeste groepsgesprekken in een vertrouwde omgeving van de jongeren zelf. De organisatie van de focusgroepen wordt hieronder beschreven.

2.3.2.1. Focusgroepen met jongvolwassenen

Tussen 29 maart en 21 april 2010 werden vijf focusgroepen georganiseerd via de organisaties 'Uit De Marge' en 'Straathoekwerk' die zich beiden richten tot maatschappelijk kwetsbare jongeren en jongvolwassenen. Er werd gevraagd of zij bereidwillige jongeren konden contacteren om deel te nemen aan dit kleinschalig onderzoek. Er werden vier focusgroepen gepland in de vertrouwde omgeving van de jongeren en één focusgroep werd gepland in de eigen vakgroep van de Gentse universiteit. Hiervan zijn drie focusgroepen doorgegaan en twee focusgroepen niet doorgegaan, omdat geen of te weinig jongeren werden gevonden die bereid waren om deel te nemen op het geplande tijdstip. De volgende tabel geeft de geplande focusgroepen met de jongvolwassenen weer, samen met het aantal aanwezige deelnemers en hun leeftijd (zie tabel 1).

Tabel 1: Overzicht van de geplande focusgroepen met jongvolwassenen

<i>Data</i>	<i>Organisatie</i>	<i>Plaats</i>	<i>Aantal respondenten</i>	<i>Leeftijd (in jaren)</i>
29 maart 2010	Uit De Marge	Brugge	3 respondenten	19 j, 24 j, 24 j
31 maart 2010	Uit De Marge	Oostende	2 respondenten	21 j, 21 j
13 april 2010	Straathoekwerk	Genk	0 respondenten	/
20 april 2010	Straathoekwerk (Nevermind)	Gent (Leuven)	0 respondenten (1 respondent)	/ 22 j
21 april 2010	Straathoekwerk	Mechelen	3 respondenten	16 j, 21 j, 24 j

Uiteindelijk werd via het project 'Nevermind¹' op de geplande focusgroep te Gent één jongere bereid gevonden voor een persoonlijk interview, ter vervanging van de focusgroep die niet kon doorgaan wegens gebrek aan deelnemers. In totaal werkten negen maatschappelijk kwetsbare jongeren mee aan de focusgroepen; hun leeftijd varieerde tussen 16 en 24 jaar, het ging om acht mannelijke respondenten en één vrouwelijke respondente.

Enerzijds kan hier over een lage opkomst worden gesproken, zowel per focusgroep gezien als overheen de focusgroepen. Anderzijds kan per focusgroep worden afgeweken van het ideale aantal deelnemers mits gegronde redenen op onderzoeksmatig vlak (Decorte, 2006). Wanneer deelnemers een grote betrokkenheid hebben met het onderwerp kan een onderzoeker ervoor kiezen om het aantal deelnemers per focusgroep te beperken. Ook wanneer wordt gestreefd naar een diepgang in de verhalen van de deelnemers is het aan te raden om kleine focusgroepen te organiseren.

Aan de hand van een open bevraging werd de focusgroep geleid door twee onderzoekers. Het doel bestond erin dat bepaalde thema's tijdens het gesprek naar boven werden gehaald. Het gesprek werd gestart door de onderzoekers zelf via een inleidend woordje over de focus van dit vooronderzoek. Daarna werd gevraagd naar een korte voorstelling van de respondenten en hoe ze terecht waren gekomen in de jongerenorganisatie waar ze werden bereikt. Ten derde werd gepolst naar de hulp- en dienstverleningservaringen van de jongeren. Met vragen als: Waar werd men adequaat geholpen? Waar liep het stroef? Wat werkt wel? Wat werkt niet? Ten slotte werd nog gefocust op de aparte doelgroepbenadering. Hierbij werd hun mening gevraagd over de specifieke noden en behoeften met betrekking tot hulp- en dienstverlening bij jongvolwassen personen.

¹ Het project Nevermind is een participatief proces met jongeren over hulpverlening in Leuven, georganiseerd door RISO Vlaams-Brabant.

Tijdens de drie focusgroepen en het ene interview werden de respondenten telkens in hun vertrouwde omgeving bevraagd. Alle gesprekken werden – met hun toestemming – via digitale opnameapparatuur opgenomen, om deze daarna te transcriberen in een tekstdocument. Om de anonimiteit te garanderen van de respondenten werden de namen niet vermeld in de uitgeschreven gesprekken. De verdere verwerking gebeurde via de kwalitatieve data-analyse software NVivo 8.

2.3.2.2. Focusgroep met sleutelfiguren

Op 27 april 2010 (te Gent) en 28 april 2010 (te Brussel) werden twee focusgroepen georganiseerd voor sleutelfiguren die direct of indirect werken met maatschappelijk kwetsbare jongeren of jongvolwassenen. Er werd gestreefd naar een grote diversiteit van organisaties, daarom werden uiteenlopende organisatie aangesproken: BJB, Integrale Jeugdhulp, GGZ, Straathoekwerk, OCMW, JWW, Armoedeverenigingen, Uit De Marge, vzw Jong, BZW, Thuislozenzorg, JAC, Samenlevingsopbouw (Riso). In totaal participeerden 19 respondenten aan de twee focusgroepen; elf deelnemers op de ene locatie en acht op de tweede locatie. Een overzicht van de bereikte organisaties is te vinden in tabel 2.

Tabel 2: Overzicht van de bereikte organisaties tijdens de focusgroepen met sleutelfiguren

<i>Organisaties</i>	<i>Aantal deelnemers op focusgroepen</i>
CAW (JAC, thuislozenzorg, ...)	5 respondenten
OCMW	1 respondent
JWW	4 respondenten
Straathoekwerk	2 respondenten
Jeugdwelzijnswerk (vzw Jong)	2 respondenten
Stad Gent (dienst buurtwerk)	1 respondent
Uit De Marge	1 respondent
BJB	1 respondent
Armoedeverenigingen (vzw Recht Op)	1 respondent
Samenlevingsopbouw (Riso)	1 respondent
TOTAAL	19 respondenten

De bevraging van de focusgroepen met de sleutelfiguren liep gelijkaardig als de focusgroepen met de maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen. Aan de hand van een open bevraging werd de focusgroep geleid door twee onderzoekers, waarbij vastgelegde thema's werden aangekaart zonder zich al te leidend in te laten in het gesprek, zodoende het groepsgesprek en de discussie onder de deelnemers van de focusgroep te bevorderen. Het gesprek werd terug gestart door de

onderzoekers via een inleidend woordje over de focus van dit vooronderzoek. Daarna werd gevraagd naar een korte voorstelling van de respondenten zelf en waar hun link als professional is te vinden met de doelgroep maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen. De focus van de groeps gesprekken zelf lag ten eerste op de bevindingen uit de literatuurstudie van dit vooronderzoek: Konden de professionals zich hier in vinden? Waren hier zaken over het hoofd gezien? Ten tweede werd gepolst naar de hulp- en dienstverleningsbehoeften van maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen. Wat merken de deelnemers vanuit hun professionele ervaring wat werkt en niet werkt met deze jongeren? Wat is goede hulpverlening voor hen? Waar lopen zaken fout? Ten slotte werd ook hier gefocust op de aparte doelgroepbenadering.

Beide focusgroepen werden georganiseerd in vergaderlokalen. Alle gesprekken werden – met hun toestemming – via digitale opnameapparatuur opgenomen, om deze daarna te transcriberen in een tekstdocument. Om de anonimiteit te garanderen van de respondenten werden de namen niet vermeld in de uitgeschreven gesprekken. De verdere verwerking gebeurde via het tekstverwerkingsprogramma MS Word.

2.3.3. Interviews met experts

De literatuurstudie werd niet enkel aangevuld en verdiept met focusgroepen met maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen en sleutelfiguren, maar ook een aantal experts in het thema van dit vooronderzoek werden geïnterviewd.

Naast de bevraging van de experts over de kenmerken en hulp- en dienstverleningsbehoeften van maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen als aanvulling op de literatuurstudie, werd ook hun expertise bevraagd over de operationalisering van de doelgroep, verdere onderzoeksvoorstellen rond de probleemstelling uit dit vooronderzoek en bijhorende steekproeftrekking.

In overleg met de stuurgroep werden volgende experts gecontacteerd: Prof. Dr. Kristel Driessens (Karel de Grote Hogeschool – Bindkracht), Prof. Dr. Tine Van Regenmortel (HIVA), Prof. Dr. Jenneke Christiaens (VUB), Dr. Koen Hermans (LUCAS), Jan Van Gils (Kind & Samenleving). De interviews zijn effectief verwezenlijkt met Prof. Dr. Jenneke Christiaens (VUB), Dr. Koen Hermans (LUCAS), Jan Van Gils en Tine Willekens (Kind & Samenleving). Prof. Dr. Kristel Driessens en Prof. Dr. Tine Van Regenmortel verwezen elk naar een collega-expert: respectievelijk Bie Melis (Karel de Grote Hogeschool) en Stefan Groenez (HIVA).

3. Onderzoeksresultaten

3.1. Literatuuronderzoek

3.1.1. Inleiding

In de onderzoeksaanvraag wordt gesteld dat jongvolwassenheid voor vele mensen een periode is waarin belangrijke lijnen voor de toekomst worden uitgezet. Er worden keuzes gemaakt met betrekking tot opleiding, werk, relaties, huisvesting, enzovoort die van invloed zijn op de toekomstige maatschappelijke positie. Juist omwille van deze keuzes vormt de jongvolwassenheid voor een groep ook een kwetsbare periode in het leven. Zij kunnen niet terugvallen op een ondersteunend netwerk en voor hen dreigt een reëel risico op sociale uitsluiting met consequenties voor hun verder leven.

In het rapport 'Perspectief!', een evaluatie van het Globaal Plan Jeugdzorg, wordt bijzondere aandacht gevraagd voor jongeren die bij hun meerderjarigheid uit de voorzieningen van de jeugd- en gehandicaptenzorg uitstromen. Daarnaast bestaat er het vermoeden dat 16 à 17-jarigen met moeilijkheden, de weg naar de hulpverlening niet vinden. Voor een groep jongvolwassenen zou een adequaat hulpaanbod dat hun vrijheids- en zelfstandigheidsdrang respecteert en dat tegelijkertijd volhardend genoeg kan zijn om de begeleiding aan te houden, ontbreken. Een gerichte, doelgroepspecifieke benadering wordt nodig geacht.

Zicht krijgen op een doelgroep "maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen" vraagt echter een operationalisering van deze begrippen. In eerste instantie gaan we in op het concept maatschappelijke kwetsbaarheid. Vervolgens gaan we in op de relatie tussen maatschappelijke kwetsbaarheid en jongvolwassenen.

3.1.2. De theorie van maatschappelijke kwetsbaarheid²

3.1.2.1. Een specifiek concept

De notie maatschappelijke kwetsbaarheid wordt actueel vaak gebruikt, in een diversiteit van contexten en verwijzend naar een diversiteit van problemen, maar de notie verwijst naar *een specifieke theoretische benadering*, met name de *theorie van maatschappelijke kwetsbaarheid* die werd ontwikkeld begin de jaren tachtig (Vettenburg et al., 1984; Vettenburg, 1988) en

² Voor dit punt werd geput uit vroegere publicaties, meer bepaald: Vettenburg et al., 1984; Vettenburg, 1988; Vettenburg & Walgrave, 2002 en 2009.

ondertussen in diverse studies verder werd verdiept (Vettenburg & Walgrave, 2002, Vettenburg & Walgrave, 2009).

De theorie van de maatschappelijke kwetsbaarheid werd ontwikkeld binnen de criminologische theorievorming en beschrijft hoe een cumulatie van kwetsingen door de maatschappelijke instellingen het risico vergroot, enerzijds op delinquent gedrag en justitiële contacten, maar anderzijds ook om terecht te komen in een neerwaartse spiraal van toenemende marginalisering. *Maatschappelijk kwetsbaar is de persoon of de bevolkingsgroep die in zijn contacten met de maatschappelijke instellingen (onder andere de school, de arbeidsmarkt, justitie, enzovoort) vooral en steeds opnieuw met de negatieve aspecten wordt geconfronteerd en minder profiteert van het positieve aanbod.*³ Toegepast op bijvoorbeeld de schoolsituatie betekent dit dat een maatschappelijk kwetsbaar kind vooral en steeds opnieuw negatieve opmerkingen krijgt, gestraft wordt (onder andere strafstudies, schorsing) en minder profiteert van het positieve aanbod van de school, namelijk er minder kennis en vaardigheden opdoet. Hierdoor staan zij aanzienlijk zwakker ten aanzien van de andere maatschappelijke instellingen, zoals de arbeidsmarkt, het OCMW, de VDAB, mutualiteit, justitie, enzovoort.

Hoewel de notie maatschappelijke kwetsbaarheid verwant is met begrippen als 'lagere sociale klasse', 'sociale deprivatie', 'kansarmoede', enzovoort, zijn deze termen niet zomaar gelijk te stellen. De term 'maatschappelijke kwetsbaarheid' geeft een geëigende definitie en legt volgende accenten (Vettenburg, 1988).

Ten eerste is maatschappelijke kwetsbaarheid wezenlijk een **interactief** proces. Kwetsbaarheid is per definitie een interactioneel begrip. Men is steeds kwetsbaar voor iets. Fietsers zijn kwetsbaar in het verkeer; vrouwen zijn kwetsbaar op de arbeidsmarkt, enzovoort. In het maatschappelijke kwetsbaarheidsproces is een persoon of bevolkingsgroep kwetsbaar in het contact met maatschappelijke instellingen.

Ten tweede is maatschappelijke kwetsbaarheid een **cumulatief** proces: eens gekwetst door de ene instelling is men kwetsbaarder voor de volgende. Kwetsing op school maakt mensen kwetsbaarder voor de arbeidsmarkt, maar bijvoorbeeld ook voor justitie⁴. Een slecht aflopende confrontatie met één van de maatschappelijke instellingen leidt niet fataal tot ongunstige contacten met de overige instellingen, maar het risico vergroot wel. Kinderen uit maatschappelijk kwetsbare gezinnen lopen het risico doorheen hun confrontaties met de ketting

³ Voor een uitgebreide beschrijving zie de referenties vermeld onder voetnoot 2.

⁴ Zie onderzoeksbevindingen in: Vettenburg et al., 1984.

van maatschappelijke instellingen terecht te komen in een neerwaartse spiraal van toenemende maatschappelijke kwetsbaarheid, waarin onder andere werkloosheid, justitiële contacten, enzovoort, uitlopers kunnen zijn.

Ten derde ent de kwetsing door de maatschappelijke instellingen zich op de **culturele kenmerken** (onder andere het opvoedingsmodel in het gezin, de waardeoriëntatie, het maatschappelijk perspectief, enzovoort). Deze blijken uit onderzoek belangrijker te zijn dan de structurele kenmerken (onder andere het beroepsniveau, het al dan niet hebben van werk, of met andere woorden datgene wat meestal verstaan wordt onder 'socio-economische status').

Ten vierde staat in het maatschappelijke kwetsbaarheidsproces de **sociale binding** centraal. Het niet tot stand komen van een binding tussen een individu en de samenleving heeft vaak te maken met de niet-aanvaardende houding van de maatschappelijke instellingen ten aanzien van de cultuur van de jongere en zijn milieu. Deze staat verder af van de eisen die de maatschappelijke instellingen (onder andere school, jeugdwerk, welzijnswerk, justitie) stellen en heeft onder meer te maken met de taalontwikkeling, het kunnen hanteren van beleefdheidsregels, enzovoort. Een aanvaardende houding impliceert dat men de cultuur (milieu- en leeftijdgebonden) van de jongere kent én er niet op discrimineert. Met andere woorden, dat men de cultuur van kwetsbare groepen ziet als een **cultuurvariant** en niet als cultuurdeficiëntie.

De kern van de theorie van maatschappelijke kwetsbaarheid houdt dus in *dat een cumulatie van negatieve ervaringen met maatschappelijke instellingen leidt tot specifieke sociaalpsychologische copingmechanismen en psychologische kenmerken, waarin het risico schuilt op intensievere uitsluiting.*

In vergelijking met de notie 'sociale klasse' die gesloten categorieën suggereert, laat de interactieve component van maatschappelijke kwetsbaarheid toe om een complexe, cumulatieve dynamiek in te calculeren. Dit betekent dat maatschappelijke kwetsbaarheid een gradueel begrip is: men is meer of minder kwetsbaar, ten aanzien van wisselende instellingen en op wisselende domeinen.

3.1.2.2. *Van een individuele naar een contextgerichte interpretatie*

Heel wat onderzoek dat focust op kwetsbaarheidprocessen lijkt te suggereren dat de negatieve spiraal waarin subjecten terecht komen zouden berusten op een slechtere startpositie of op de individuele tekortkomingen van de jongere en/of zijn gezin. Hoewel de theorie van maatschappelijke kwetsbaarheid het belang van de individuele en gezinskenmerken niet

betwist, maakt deze theorie en het onderliggende onderzoek duidelijk dat deze kenmerken in grote mate *verbindingsvariabelen* zijn tussen de ongunstige maatschappelijke startpositie, negatieve ervaringen met maatschappelijke instellingen en problemen of probleemgedrag van mensen (Vettenburg & Walgrave, 2002). Ouders lijken bijvoorbeeld onbekwaam, precies omdat ze negatieve ervaringen achter de rug hebben; de kinderen doen het niet goed op school, omdat ze in dergelijke gezinnen leven en omdat de school hen een onaangepast leeraanbod doet; ze ontwikkelen een ongunstig conform zelfbeeld en toekomstperspectief, omdat ze in de school negatieve ervaringen kennen; ze zoeken precies daarom naar een alternatief zelfwaardegevoel in een niet-conforme *peer group*; ze zijn daardoor mogelijk erg zwak op de arbeidsmarkt en kunnen daardoor ook maatschappelijk laaggesitueerde, weinig socialiserende gezinshoofden worden, enzovoort. De problematiek treft ook niet enkel een individu of gezin. Het gaat om een deel van de bevolking dat samenleeft in aantoonbare wijken, waar men dezelfde ervaringen heeft ondergaan. De ervaringen worden over generaties heen overgedragen, wat de maatschappelijke randpositie steeds verder consolideert. In die optiek is het gezin niet de oorzaak van het probleem. Het is een doorgeefluik of reproductiesysteem van de maatschappelijke randpositie (Vettenburg & Walgrave, 2002). Aan de andere kant gaat het ook niet om geïsoleerde problemen met school of op de arbeidsmarkt. De maatschappelijke instellingen werken op een coherente wijze in op de geviseerde bevolkingsgroepen. Het falen ten aanzien van één enkele instelling verhoogt de risico's ten aanzien van de andere. Daarenboven doen ze méér dan alleen maar neutraal registreren. Door stigmatisering en uitstoting dragen de instellingen actief bij tot de verdere sociale degradatie van degenen die falen. Dit deel van de bevolking riskeert dus terecht te komen in een negatieve spiraal, die geactiveerd wordt door de maatschappelijke instellingen zelf. Dat is de reden van de keuze voor de term 'maatschappelijke kwetsbaarheid': bepaalde bevolkingsgroepen riskeren actief gekwetst te worden door de georganiseerde maatschappij als zodanig.

3.1.2.3. *De maatschappelijke context*

De systematisch terugkerende maatschappelijke kwetsbaarheid bij bepaalde bevolkingsgroepen kan maar worden begrepen in het licht van de maatschappelijke context (Vettenburg & Walgrave, 2002).

De maatschappij doet aan haar burgers een belangrijk aanbod van opvoeding en vorming, ondersteuning en hulpverlening, veiligheid, kansen tot materiële welvaart, sociaal prestige. De leden van de samenleving vinden een structuur van diensten die het hen mogelijk maakt om hun levensvoorwaarden en -kwaliteit te verbeteren en hun autonomie te verhogen. Doorheen het socialiseringsproces worden personen geconfronteerd met een aantal maatschappelijke

instellingen. Sommigen hiervan (bijvoorbeeld de school) hebben een sterk dwingend karakter; er is geen keuzevrijheid, men moet er door. Het subject krijgt hun aanbod opgelegd. Andere instellingen (zoals de arbeidsmarkt, de medische sector) doen een aanbod dat feitelijk onmisbaar is om goed te functioneren binnen de bestaande samenleving. Hierdoor krijgen deze instellingen een semi-dwingend karakter. Aan deze verplichting, of althans zeer beperkte keuzevrijheid van het subject, ontnemen de instellingen hun macht en beheersingsmogelijkheid, waardoor zij hun aanbod voorwaardelijk kunnen stellen. Juist in het voorwaardelijk stellen van het aanbod ligt een belangrijke factor van maatschappelijke kwetsbaarheid. De instellingen bieden hulp, bijstand, vorming, enzovoort wanneer het subject aan bepaalde voorwaarden voldoet en blijft voldoen. Het voorwaardelijk stellen impliceert een "normering" van de voorgestane waarden en heeft maar reële consequenties voor het subject als hieraan ook "controle" (intern en/of extern) verbonden wordt. De vermelde instellingen, waar dus vrijwel iedereen door moet, zijn vertegenwoordigers van de geldende cultuur in de samenleving. De inhoudelijke opvulling van de gestelde voorwaarden en het eraan verbinden van controle komen voort uit de conformeringseis van de instellingen. Met "conformering" bedoelen wij dat het aanbod en de voorwaarden geformuleerd zijn met de bedoeling het subject in te passen in het bestaande sociaal systeem en aldus de bestaande toestand te handhaven of herstellen. Dit houdt dan ook in dat de maatschappelijke instellingen moeilijk de emancipatie van het subject als hoofddoel kunnen stellen, omdat dit een wederzijdse veranderingsbereidheid impliceert.

In elke maatschappelijke instelling zijn twee werkingsaspecten te onderscheiden: enerzijds het positieve aanbod aan de cliënt, bestaande uit vormingskansen, een informatiepakket, een materiële of psychologische ondersteuning, enzovoort. In dit aspect zit dus de kans voor de cliënt om zijn levenscondities en mogelijkheden te verbeteren. Men kan dus spreken van het emanciperend aspect van het maatschappelijke aanbod; anderzijds het beheersingsaspect van normerende, controlerende en sanctionerende mechanismen. De instellingen beschikken over een zekere macht ten aanzien van hun cliënt. Ofwel is deze macht hen uitdrukkelijk structureel toegekend (bijvoorbeeld politie of gerecht), ofwel vloeit deze macht voort uit de afhankelijkheid van de cliënt van het aanbod. Naarmate een bepaald aanbod essentiëler is voor de cliënt, is de cliënt er ook meer afhankelijk van en kan de instelling zich veroorloven voorwaarden te stellen.

In principe is er een zeker evenwicht tussen de twee dimensies. De balans kan onevenwichtig zijn in twee richtingen. Bepaalde delen van de bevolking zijn aan zeer weinig controle onderworpen. Zij beheersen zelf de sociale controlecriteria en -mechanismen of ze beschikken over voldoende middelen om de controle te ontwijken of te beïnvloeden. Daardoor kunnen zij ongeremd van de maatschappelijke goederen genieten, zonder daarvoor de prijs van de controle te moeten betalen. Andere bevolkingsgroepen worden sterk geconfronteerd met

controle, discriminatie en sancties, zonder dat zij genieten van een redelijk maatschappelijk aanbod. Het is deze groep die wij maatschappelijk kwetsbaar noemen. Zij genieten in hun contacten met de maatschappelijke instellingen weinig van de voordelen ervan. Zij genieten relatief weinig van de positieve elementen van informatie, vorming en hulpverlening. Integendeel, telkens weer riskeren zij in die contacten vooral geconfronteerd te worden met de controlerende, sanctionerende en discriminerende aspecten van de maatschappelijke instellingen. Dat heeft te maken met hun socio-economische achterstandssituatie, maar dus ook met de machteloosheid van de cultuurvariant die ermee gepaard gaat. Zij genieten weinig van het schoolsysteem, maar ervaren daar wel dat zij onbekwaam en ongedisciplineerd gevonden worden. Op de arbeidsmarkt staan zij het zwakst, maar hun werkloosheidsuitkeringen zijn het laagst. Zij bevolken het sterkst de gesloten psychiatrische instellingen, maar genieten het minst van de nieuwere en minder ingrijpende vormen van psychosociale hulpverlening. Er bestaat bij maatschappelijk kwetsbare gezinnen de grootste kindersterfte en zijn er ook de meeste gezondheidsproblemen, maar de voordelen van de meest geavanceerde geneeskunde gaan aan hen voorbij. Zij komen het meest in aanraking met politie en gerecht, maar zij krijgen de minst kwalitatieve rechtsbijstand. Telkens weer riskeren zij dus gekwetst te worden door de maatschappelijke instellingen. Zij zijn kwetsbaar aan de maatschappelijke organisatie zelf.

Het essentiële van maatschappelijke kwetsbaarheid is dat deze groep niet deelneemt aan de formulering van de maatschappelijk erkende en geoperationaliseerde cultuur, met haar waarden, normen, behoeften en vooronderstellingen. In onze maatschappelijke verhoudingen beschikken bepaalde bevolkingsgroepen over zeer weinig of geen mogelijkheden om hun belangen- en cultuurwereld te laten valideren op het globaal-maatschappelijk niveau. Dat gebrek aan gezag resulteert in de maatschappelijke kwetsbaarheid en wel op een drievoudig vlak:

- de maatschappelijk kwetsbare groepen nemen geen deel aan de formulering van de maatschappelijk bevestigde normen en regels. Hun specifieke belangen worden er dus niet door verdedigd. De instellingen die deze normen bewaken zullen zich gemakkelijk tegen deze maatschappelijk kwetsbare groepen keren;
- de maatschappelijk kwetsbare groepen nemen geen deel aan de formulering van maatschappelijk erkende behoeften en noden in functie van de erkende waardestelsels. Aan hun specifieke behoeften en noden wordt dan ook minder tegemoetgekomen. Als gevolg daarvan zullen deze groepen dan ook minder gunstig gebruik kunnen maken van het bestaande maatschappelijk aanbod van voorzieningen van informatie, vorming en hulpverlening. Integendeel, het niet corresponderen aan de erkende hulp en bijstandscategorieën, heeft als gevolg dat zij meestal verder als "onmaatschappelijk" worden benoemd, wat hun kwetsbaarheid nog doet toenemen;

- de maatschappelijk kwetsbaren hebben evenmin het nodige maatschappelijk gezag, noch beschikken zij over de nodige beïnvloedingsmiddelen om zich te verweren tegen de ongunstige stereotypen die over hen bestaan. Door degenen die de maatschappelijke instellingen beheersen worden zij niet als kwetsbaren, maar wel als "onwilligen", "onbekwamen" en dergelijke benoemd, waardoor de instellingen zelf niet worden bevraagd. Deze stereotypen zijn de voornaamste inspiratiebron voor de selectieve aandacht van de controleorganen en voor de verder marginaliserende resultaten van het hulpaanbod ten aanzien van maatschappelijk kwetsbare groepen (Vettenburg et al., 1984).

3.1.3. Jongvolwassenen

De doelgroep 'maatschappelijk kwetsbare jeugd' is doorheen ruimte en tijd niet steeds op dezelfde manier gedefinieerd. Het gaat dan ook over een heel heterogene groep van jongeren. Er zijn een aantal termen die dezelfde terminologie weergeven, maar die slechts van elkaar gescheiden worden door kleine nuanceverschillen (Warmenbol & Goossens, 2006). Hetzelfde kan worden gesteld voor de jongvolwassen groep.

De doelgroepgerichtheid in dit vooronderzoek vertrekt vanuit het perspectief van jongvolwassenheid als een moment waarin een aantal transitieprocessen plaatsvinden. De leeftijdsgroep van grofweg gezien 16 tot 25 jarigen bevinden zich in een levensfase waarin cruciale keuzes moeten worden gemaakt die bepalend zijn voor hun toekomst. De jongvolwassenheid is namelijk de periode waarin de belangrijkste lijnen voor het toekomstige leven worden vastgelegd: de transitie van educatie naar loopbaan, de transitie van bij ouders wonen naar zelfstandig wonen, de transitie van single zijn naar het samenleven met partner en de transitie naar ouderschap toe (Iacovou, 2001 in Maes, 2004). In het onderzoek van MacDonald et al. (2005) dat zich richt op sociaal uitgesloten jongvolwassenen, focust men op zes gedeeltelijk overeenstemmende transitiepunten – waarvoor de onderzoekers de term "carrières" gebruiken. Hun focus ligt op 'van-school-tot-werk carrières' (de transitie van voltijdse educatie tot de arbeidsmarkt), 'familie carrières' (het verwerven van relatieve onafhankelijkheid tegenover de eigen familie), 'huisvesting carrières' (het verlaten van het ouderlijke huis), 'criminele carrières', 'druggebruik carrières', en 'vrijtijdsbesteding carrières'. Ondanks de niet-eensgezindheid omtrent de relevante transities van jongvolwassenen, blijft er de constatering dat net omwille van deze transities en keuzes, de jongvolwassenheid een zeer kwetsbare periode in het leven is (Stas et al., 2008). Als deze periode van jongvolwassenheid dan nog eens wordt voorafgegaan door een opeenhoping van negatieve ervaringen met maatschappelijke instellingen, die leiden tot een ongunstig socialisatieproces van de jongere, is

het risico om op jongvolwassen leeftijd tussen wal en schip terecht te komen heel reëel geworden.

De jongeren kennen in het algemeen heel wat belangrijke transities binnen deze leeftijdsperiode (Steenssens et al., 2008). Deze kunnen een enorme impact hebben op hun algemene ontwikkeling, maar in het bijzonder ook op hun maatschappelijke kwetsbaarheid. Weliswaar moet hier wel worden toegevoegd dat deze jongvolwassenheid niet start op de leeftijd van de wettelijke meerderjarigheid van 18 jaar. De fase voorafgaand op deze maatschappelijk geconstrueerde mijlpaal is minstens even cruciaal bevonden naar de latere levensloop toe van de jongeren. Heel wat problemen ontstaan immers vroeg in een mensenleven en veel jongeren komen al vroeg in contact met hulpverlening (Gousse, 2009). Deze eerste indrukken en ervaringen met de hulpverlening kunnen een sterke stempel drukken op de latere relatie ermee.

3.1.4. Kenmerken en risicofactoren van maatschappelijk kwetsbare jongeren en jongvolwassenen

De kenmerken en risicofactoren van maatschappelijk kwetsbare jongeren en jongvolwassenen zijn dus steeds kenmerken van interacties. Tevens zagen we dat maatschappelijke kwetsbaarheid een complex en cumulatief proces is, dat dus verwijst naar een verscheidenheid van problemen op een diversiteit van maatschappelijke problemen; gezondheidszorg, arbeid, onderwijs, enzovoort. Het is onmogelijk om in het tijdsbestek van deze opdracht al deze domeinen grondig uit te spitten. Zonder volledig te zijn, verwijzen we hier naar de in onderzoek steeds terugkerende kenmerken en risicofactoren.

De sociale grondrechten (Stroobant et al., 1995) vormen hierbij een juridische basis die inspelen op bepaalde van deze sociale problemen waarmee personen kunnen te kampen hebben, en hen daarbij beschermen via het recht op het leiden van een menswaardig leven. Die rechten omvatten:

1. het recht op arbeid, het recht op billijke arbeidsvoorwaarden en een billijke beloning, evenals het recht op informatie, overleg en collectief onderhandelen;
2. het recht op sociale zekerheid, bescherming van de gezondheid en sociale, geneeskundige en juridische bijstand;
3. het recht op een behoorlijke huisvesting;
4. het recht op de bescherming van een gezond leefmilieu;
5. het recht op culturele en maatschappelijke ontplooiing.

Deze sociale grondrechten worden weliswaar aangevuld met terugkomende bevindingen uit eerder gepubliceerd onderzoek rond de thematiek van maatschappelijke kwetsbaarheid. We bespreken achtereenvolgens de gezinssituatie, het onderwijs, het verleden in de hulpverlening of justitie, de werksituatie, de huisvesting en buurt, de netwerken en peers, de maatschappelijke positionering van de (sub)cultuur en etnische cultuur, het armoedeaspect, de maatschappelijke druk en als laatste de persoonlijke ontwikkeling in gezondheid en welzijn die als kenmerken kunnen voorkomen bij maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen.

3.1.4.1. *De gezinssituatie*

We maken hier een onderscheid tussen de gezinssituatie waarin de maatschappelijk kwetsbare jongere is opgegroeid en de gezinssituatie die de maatschappelijk kwetsbare jongere zelf – maar dan als jongvolwassene – opstart.

In het eerste geval is een vaak voorkomende vaststelling dat jongeren die opgroeien in een kwetsbaar gezin niet meer kunnen of willen terugvallen op de thuisbasis (Stas et al., 2008), omwille van bijvoorbeeld relationele problemen binnen het gezin (Paulides & Ten Thije, 1996; Demeersman, 2008; Steenssens et al., 2008), wat thuisloosheid kan bespoedigen. Deze situatie van thuisloosheid kan zich bijgevolg ook verder zetten op jongvolwassen leeftijd, dus het tweede gezinsscenario. Jongvolwassenen stellen dan ook vaker een vraag naar residentiële opname (23%) dan oudere volwassenen (16%), waarop vooral mannen beroep doen (Stas et al., 2008). Deze cijfers vatten weliswaar niet het aantal thuis- of dakloze jongvolwassenen die er effectief zijn in Vlaanderen.

Veel jongvolwassenen die reeds in de hulpverlening zitten, hebben zelf ook kinderen (Stas et al., 2008) en dit vaak op vroege leeftijd. Op zich vormt deze situatie natuurlijk geen probleem, maar wanneer deze jonge ouders er alleen komen voor te staan, omwille van het wegvallen van steun door de partner of familie, wordt de gezinslast van deze alleenstaande jonge ouders (meestal moeders) vaak zwaar. Helaas is er de vaststelling dat deze kwetsbare jongvolwassenen effectief weinig familiale bindingen (De Wolf et al., 2000) en sociale bindingen bezitten; zij kunnen minder rekenen op ondersteunende netwerken (Demeersman, 2008) die onontbeerlijk zijn als jonge ouder, bijvoorbeeld bij het vinden van informele kinderopvang bij ouders of vrienden.

Jongeren uit gezinnen, die vaak stressvolle situaties kenden, zijn eveneens kwetsbaarder (Steenssens, 2008; Ciairano et al., 2009). Deze stresserende omstandigheden uiteten zich in: frequent verhuizen, migratiegeschiedenis, acculturatiestress, ontworpen familierelaties, slechte huisvesting en inadequate scholen.

Daarnaast zijn er ook nog de gezinskenmerken die op beide gezinsscenario's kunnen worden toegepast: eenoudergezinnen of grote gezinnen⁵ vergroten het risico op maatschappelijke kwetsbaarheid (Leveque et al., 2004; Warmenbol & Goossens, 2006; Steenssens et al., 2008). Dit brengt namelijk onzekerheid en nieuwe kwetsbaarheden met zich mee. Deze gezinnen worden immers vaker geconfronteerd met werkonzekerheid en financiële druk. Ook lage inkomensgezinnen en gezinnen waarin er geen of weinig arbeidsparticipatie is, lopen een hoger risico op maatschappelijke kwetsbaarheid (Warmenbol & Goossens, 2006; Steenssens, 2008; Bouverne-De Bie, 2010).

3.1.4.2. *Onderwijs*

In onze hedendaagse samenleving is – naast het gezin – het onderwijs tevens een belangrijke speler op het vlak van het socialisatieproces (Vercoetere, 2008). Tot de meerderjarigheid hebben jongeren het grootste deel van hun jeugdig leven op de schoolbanken doorgebracht. Het onderwijs wordt dan ook gezien als een belangrijke hefboom naar maatschappelijk succes. In de praktijk blijkt het dit echter niet altijd te zijn. Niet iedereen kan meegenieten van de school als springplank naar succes. Er gaapt een onderwijskloof tussen leerlingen die goed en die minder presteren en tussen hoog- en laaggeschoolden (Stas et al., 2008). Het verschil in schoolloopbaan maakt kinderen die het niet goed doen – via het eerder vermelde cumulatief proces – kwetsbaarder tegenover andere maatschappelijke instellingen zoals justitie, arbeidsmarkt, huisvesting of gezondheidszorg (Vettenburg, 1988; Vettenburg & Walgrave, 2009).

Maatschappelijk kwetsbare jongeren kennen dikwijls een moeilijke onderwijsloopbaan en zijn extra kwetsbaar op school. Hun schoolcarrière wordt vaak gekenmerkt door afnemende betrokkenheid, schoolmoeheid, spijbelgedrag en lage schoolprestaties (Vettenburg, 1988; De Wolf et al., 2000; Van Assche, 2001; Warmenbol & Goossens, 2006; Steenssens et al., 2008; Coussée et al., 2009). Vaak hebben deze jongeren geen sociale binding met de school of met de leerkracht (Vettenburg, 1988; De Wolf et al., 2000). De schoolcultuur sluit mogelijk niet aan op de thuiscultuur van deze kinderen (Vettenburg, 1988; De Wolf et al., 2000; Stas et al., 2008; Steenssens et al., 2008), waardoor ze minder vertrouwd zijn met de gangbare verbaal-abstracte denkpatronen en een tekort ervaren aan psychologisch kapitaal. Ook de sociale en communicatieve standaarden die in een school gelden zijn hen vreemd. Onder meer hun taalgebruik en informele omgang verschillen van de formele regels hieromtrent in een school.

⁵ Leveque et al. (2004) beschouwen een groot gezin als een gezin bestaande uit meer dan zeven leden.

Vaak voelen ze zich ook weinig aangetrokken door de leerstof. De klassituatie en de lesinhouden zijn minder motiverend voor hen (Vettenburg, 1988; De Wolf et al., 2000). Dikwijls krijgen ze ook weinig erkenning bij goede schoolresultaten of halen ze er niet veel voldoening uit, hierdoor vinden ze het weinig zinloos om zich aan de schooltucht aan te passen.

Ook hun ouders begeleiden hen minder traditioneel tijdens hun schoolloopbaan (Vettenburg, 1988; Steenssens et al., 2008). Dat wil zeggen dat er thuis minder gepraat wordt over het schoolleven en dat er niet adequaat wordt gereageerd op een slecht rapport. Ouders gaan vaak niet naar de oudercontacten en zijn dikwijls tegen de leerplichtverlenging. Deze ouders weten, door hun eigen beperkte schoolse achtergrond, vaak niet hoe ze hun kinderen effectief moeten begeleiden. Met betrekking tot de verwachtingen ten aanzien van hun kinderen zijn er binnen de literatuur uiteenlopende vaststellingen te vinden. Enerzijds is er de vaststelling dat de meest kwetsbare ouders niet veel verwachtingen meer hebben met betrekking tot het schools presteren van hun kinderen en het behalen van een diploma (Vettenburg, 1988). Anderzijds wordt vastgesteld dat deze ouders vaak te hoge aspiraties hebben voor hun kinderen (Steenssens et al., 2008), waardoor deze kinderen te maken krijgen met een dubbele familiale verplichting: ze moeten beter worden dan hun ouders, maar ze mogen zich niet beter voelen dan hun ouders. De schoolloopbaan van deze ouders is veelal ook negatief verlopen, waardoor zijzelf ook een zeer lage opleiding hebben genoten (Steenssens et al., 2008).

Deze negatieve schoolervaringen leiden ertoe dat deze jongeren terecht kunnen komen in een cascadesysteem of het beter bekende watervalstelsel. Zij komen terecht in of worden verwezen naar het technisch, beroeps- of buitengewoon onderwijs (Vercaigne et al., 2000; Warmenbol & Goossens, 2006; Steenssens et al., 2008). Zij verlaten dikwijls ook het onderwijs als laaggeschoolde of met een leerachterstand en/of zonder diploma of getuigschrift (De Wolf, 2000; Van Assche, 2001; Uit de Marge, n.d.; Leveque et al., 2004; Uit de Marge, 2004; Demeersman, 2008; Stas et al., 2008).

Deze jongeren komen dus vaak in contact met de negatieve aspecten van scholen. Eerst en vooral komen zij vaak in inadequate scholen terecht of in concentratiescholen, wat vooral het geval is bij jongeren uit etnische minderheden (Vercaigne et al., 2000; Van Bergen et al., 2008). Ten tweede worden zij vaak geconfronteerd met stigmatisering zoals 'de domme' of 'ongedisciplineerde' leerling (Vettenburg, 1988; De Wolf et al., 2000; Vercoetere, 2008), wat zich dan weer manifesteert in discriminatie op school en minder geloof in deze jongeren door leerkrachten (Vettenburg, 1988). Ten derde worden zij vaker geschorst (Warmenbol & Goossens, 2006). Al deze moeilijkheden hebben uiteraard ook negatieve gevolgen voor hun psychisch welbevinden (Steenssens, 2008).

3.1.4.3. *Werksituatie*

De interactie met de arbeidsmarkt is een volgende belangrijke peiler die jongeren en jongvolwassenen kwetsbaar maakt. Heel wat van deze jongeren blijken werkloos te zijn. Uit het survey-onderzoek van de JOP-monitor 2, blijkt dat 5% van de 18- tot 30-jarigen in Vlaanderen werkloos is. Wanneer naar het aandeel wordt gekeken van de ongekwalificeerde groep schoolverlaters hiervan, loopt dit op tot 21% dat werkloos is (Vettenburg et al., 2010). In het geval ze werk hebben, is dit vaak niet stabiel en blijvend (Warmenbol & Goossens, 2006; Demeersman, 2008; Stas et al., 2008). Uit de studie van Stas et al. (2008) blijkt één op vijf van de werkzoekenden jonger dan 25 jaar te zijn. Zij zijn vooral laag- en middengeschoold. Veel van deze jongeren zijn in het verleden in contact gekomen met justitie, wat hun kans op geen of slechte en labiele tewerkstelling nog eens verhoogt (De Wolf et al., 2000). Bij langdurige werkloosheid worden vooral jonge vrouwen en allochtonen getroffen. Uit de gegevens van de JOP-monitor 2, waarbij de niet-schoolgaande 18- tot 30-jarigen werden uitgeselecteerd, kwamen volgende factoren als voorspellers van het niet-werken naar voor: geen diploma secundair onderwijs, jongere leeftijd en vrouw zijn. Verder blijkt ook dat 64% van de jongeren uit een tweeverdienersgezin verder studeren na hun 18 jaar, terwijl dit aandeel slechts 39% bedraagt bij jongeren uit een gezin met twee werkloze ouders (Vettenburg et al., 2010). Dus ook met de resultaten uit de JOP-monitor kan de jongvolwassen groep als extra kwetsbaar worden aanzien met betrekking tot de arbeidsmarkt.

3.1.4.4. *Verleden in de hulpverlening of justitie*

In Vlaanderen pleegt 2% van de 12- tot 30-jarigen meer dan drie verschillende criminele feiten in één jaar (Vettenburg et al., 2010). Jongeren die maatschappelijk kwetsbaar zijn, hebben eveneens een hoger risico op het stellen van delinquent gedrag (Vettenburg, 1988; De Wolf et al., 2000; Vercaigne et al., 2000; Uit de Marge, n.d). Hierdoor vergroot de kans dat zij in aanraking komen met de politie of justitie (Vettenburg, 1988; De Wolf et al., 2000; De Winter & Noom, 2001). Zowel gedetineerde jongvolwassenen als kinderen van gedetineerden zijn zeer kwetsbaar (Stas et al., 2008; Steenssens et al., 2008).

Maatschappelijk kwetsbare jongeren en gezinnen komen ook vaker in contact met de gespecialiseerde hulpverlening (De Winter & Noom, 2001; Warmenbol & Goossens, 2006; Demeersman, 2008; Stas et al., 2008; Steenssens et al., 2008). Dit betreft de gespecialiseerde jeugdhulp of jeugdbescherming. Toch blijven deze jongeren eveneens heel moeilijk bereikbaar voor maatschappelijke instellingen (Paulides & Ten Thije, 1996; Van Eester, 2003; Stas et al., 2008). Ze hebben er geen binding mee of verbinden er negatieve connotaties aan.

3.1.4.5. *Huisvesting & buurt*

Vanuit de gezinscontext werd al duidelijk dat de gezinssituatie een invloed heeft op de huisvesting van maatschappelijk kwetsbare jongeren. Zij hebben ook effectief vaak moeilijkheden met huisvesting (De Winter & Noom, 2001; Demeersman, 2008; Stas et al., 2008; Steenssens, 2008) of een slechte huisvesting (De Wolf et al., 2000; Warmenbol & Goossens, 2006; Steenssens, 2008; Van Bergen et al., 2008). Deze huizen (of alternatieve woonplaatsen zoals bijvoorbeeld campings) zijn in slechte staat en bezitten amper comfort. In het geval van geen huisvesting uit zich dat in dakloos zijn, een tijdelijk verblijf bij familie of vrienden, of opname in een onthaalcentrum of instelling. Ook opvangcentra of vluchthuizen voor vrouwen die slachtoffer zijn van familiaal geweld, zijn kenmerkend. De reden voor deze situaties is veelal dat ze het huis zijn uitgezet of zelf zijn weggelopen. Maar er bevinden zich hier ook gezinnen tussen die met repatriëring worden bedreigd. Wanneer deze jongeren of hun gezin wel een eigen huis bezitten of huren, dan kampt men vaak met afbetalingsproblemen.

De buurten waarin maatschappelijk kwetsbare jongeren opgroeien of gaan wonen zijn evenzeer weinig aantrekkelijk (Vercaigne et al., 2000; Warmenbol & Goossens, 2006; Demeersman, 2008; Stas et al., 2008; Van Bergen et al., 2008), bovendien vormt er zich een concentratie van dergelijke gezinnen in buurten waar het goedkoop wonen is (Vettenburg & Walgrave, 2002). Ze wonen dikwijls in gemeenten waarin de problematiek van maatschappelijke achterstelling het sterkst aanwezig is. In deze buurten zijn heel wat (niet-Belgische) kinderen en jongeren te vinden en is er eveneens veel criminaliteit. Er zijn weinig voorzieningen voor jongeren, evenals mogelijkheden tot vrijetijdsbesteding.

3.1.4.6. *Netwerken & peers*

Omwille van het feit dat maatschappelijke kwetsbare jongeren weinig familiale en sociale bindingen hebben, kennen ze vaak minder ondersteunende netwerken (Vettenburg, 2007; Demeersman, 2008; Stas et al., 2008; Steenssens et al., 2008; Coussée et al., 2009) en kennen ze minder mogelijkheden om sociaal en cultureel kapitaal te ontwikkelen (Van Eester, 2003; Steenssens et al., 2008; Coussée et al., 2009). Het aandeel van de 12- tot 30-jarigen in Vlaanderen dat vrijwel dagelijks negatieve opmerkingen van mensen uit de omgeving krijgt bedraagt 5% (Vettenburg et al., 2010). Daarom gaan ze vaker hun steun gaan opzoeken bij vrienden (Paulides en Ten Thije, 1996; De Wolf et al., 2000; Vercoetere, 2008). Het betreft hier dan veeleer losse, zelfgeorganiseerde vriendengroepjes. Hoewel er vaak ruzie is binnen deze groepen, ervaren maatschappelijk kwetsbare jongeren toch zeer veel ondersteuning van hun vrienden – meer dan de gemiddelde adolescent. Ze benoemen deze steun ook als veel hoger dan

deze van hun ouders. Wat als gevolg heeft dat de peergroep de belangrijkste socialisatiekracht in hun leven wordt (Vercootere, 2008).

Bovendien toont onderzoek over adolescenten aan dat deze groep sterk terugvalt op leeftijdsgenoten. De adolescentie is een periode waarin het belang van het netwerk met leeftijdsgenoten (peers) aan belang wint tegenover het gevormde netwerk van de ouders. Dit maakt dat onderzoek naar de peergroep bij maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen een uitermate belangrijk gegeven is.

3.1.4.7. Maatschappelijke positionering: (sub)cultuur & etnische cultuur

De kwetsbare groep in onze samenleving heeft een zeer zwakke en lage socio-economische positie binnen onze samenleving (Vettenburg et al., 1984; Vercaigne et al., 2000; Uit de Marge, n.d.; Van Eester, 2003; Steenssens et al., 2008; Van Bergen et al., 2008). Naast deze structurele kenmerken zijn er ook culturele kenmerken – zoals eerder beschreven – wat zich uit in het hebben van andere waarden en normen dan de maatschappelijk gangbare (Vettenburg & Walgrave, 2002; De Wolf et al., 2000; Van Eester, 2007). Vaak gaan ze deze waarden en normen ook provoceren en zijn ze hierin vaak zeer mondig. Daarbovenop ontbreekt het hen aan macht en gezag om hun cultuur te laten opnemen. Deze wordt niet gevaloriseerd, maar beschouwd als een cultuurdeficiëntie in plaats van een cultuurvariant (Vettenburg, 1988). Ook jongeren en jongvolwassenen hebben vaak een eigen manier van provoceren via het deelnemen aan een bepaalde subcultuur. Vaak – wanneer deze jongeren zich identificeren met een subcultuur – houden ze er een specifieke leefstijl op na en zijn ze niet geneigd informatie van ‘buitenstaanders’, laat staan volwassenen, over te nemen.

Daarnaast kunnen ook heel wat allochtone jongeren als maatschappelijk kwetsbaar beschouwd worden (Paulides & Ten Thijs, 1996; Van Eester, 2003; Warmenbol & Goossens, 2006; Steenssens, 2008). Vooral Turkse en Marokkaanse jongeren hebben een groter risico. Leveque et al. (2004) schrijven ook een groter gevaar toe aan jongeren uit Europa, behalve deze uit West-Europa. Ook nieuwkomers, minderjarige en meerderjarige vluchtelingen – al dan niet met papieren – en Rom-kinderen zijn eveneens zeer kwetsbaar (Stas et al., 2008; Steenssens et al., 2008; Van Bergen et al., 2008). Het is echter belangrijk om erop te wijzen dat niet alle jongeren van allochtone afkomst maatschappelijk kwetsbaar zijn (Uit de Marge, n.d.; Uit de Marge, 2004; Coussée et al., 2009).

3.1.4.8. *Armoede: uitsluiting op verschillende domeinen*

Oorspronkelijk werd armoede in de sociale wetenschappen gezien als een monetair tekort, maar vanaf de jaren '60 wordt armoede stelselmatig door meer en meer onderzoekers als een multidimensioneel begrip gepercipieerd (Levecque, 2004). Niettemin blijft deze dimensie natuurlijk een belangrijke factor te zijn. Maatschappelijk kwetsbare jongeren worden dan ook vaak geconfronteerd met financiële problemen (Demeersman, 2008; Stas et al., 2008; Coussée et al., 2009). Ze hebben vaak geen fatsoenlijk inkomen en veel schulden. Zo gaan jongeren uit het beroepsonderwijs vaker op 18-jarige leeftijd al gaan werken en alleen wonen. Zij richten dikwijls hun huis in op krediet en geraken op die manier in de schulden. Ook wezen met een beperkt inkomen, werklozen en jongeren in een steunverleningssituatie hebben te kampen met financiële moeilijkheden (Warmenbol & Goossens, 2006).

Net als maatschappelijke kwetsbaarheid valt het begrip 'armoede' evenmin op een eenvoudige manier te omvatten. Is armoede gewoonweg een synoniem voor sociale ongelijkheid, deprivatie, achterstelling, marginalisering, uitsluiting? Gedeeltelijk ja, maar vooral neen. Het uitgangspunt op deze vraag wordt duidelijk via volgende vraag: 'Wanneer beschouwen we verschillen als een verrijking, wanneer als problematisch voor de betrokkenen én samenleving?' Ze vormen een verrijking wanneer ze de vorm aannemen van sociale differentiatie; ze vormen een bedreiging wanneer ze sociale ongelijkheid of sociale uitsluiting worden (Vranken et al., 2003). Kortom, wanneer de verscheidenheid een hiërarchie inhoudt met boven- en onderschikking, wordt van een maatschappelijk probleem gesproken. Armoede is echter een bijzondere vorm van sociale uitsluiting, het gaat namelijk over breuklijnen in het meervoud, want armoede is altijd multi-aspectueel.

Armoede is alvast kenmerkend voor maatschappelijk kwetsbare jongeren (Uit de Marge, n.d.; Leveque et al., 2004; Uit de Marge, 2004; Stas et al., 2008; Steenssens et al., 2008). Gemiddeld gezien heeft de leeftijdscategorie van 15- tot 24-jarigen een hoger armoederisico. Ze blijven ook vaak langer in deze situatie van armoede. Er wordt ook gesproken van subjectieve armoede en kansarmoede bij maatschappelijk kwetsbare jongeren (Leveque et al., 2001; Van Eester, 2003). Ze worden dus vaak met verschillende vormen van uitsluiting geconfronteerd. Sociale uitsluiting is een realiteit voor deze jongeren (Leveque et al., 2004; Steenssens et al., 2008). Dit buitensluiten kan zich op verschillende domeinen manifesteren.

➤ Sociale bescherming

Deze jongeren hebben dikwijls geen of weinig sociale bescherming binnen het Belgisch systeem, maar – zoals hoger vermeld – ook in de gezinscontext manifesteert zich dit. Vele sociale voordelen zijn afgestemd op de doorsnee van de bevolking en bevatten (onbedoeld) clausules en

voorwaarden die achtergestelde groepen uitsluiten (Vettenburg et al., 1984; Lescauwaet, 2000). Maatschappelijk kwetsbare jongeren ervaren vaak ook een gebrekkige overgang van de jeugdhulp naar het algemeen welzijnswerk, wat het risico eveneens op sociale uitsluiting vergroot.

➤ **Onderwijs**

Kinderen uit kansarme en allochtone gezinnen kennen vaak een ongelijke startpositie die zich ook doorzet in hun verdere schoolcarrière (Stas et al., 2008) en kan zich bijvoorbeeld uiten in een leerachterstand en/of het niet behalen van getuigschrift. Ze blijven verschillende keren zitten, worden opgegeven en/of tijdelijk of definitief verwijderd uit de school. Kortom, op het vlak van onderwijs worden maatschappelijk kwetsbare jongeren ook vaak uitgesloten (Vettenburg, 1988; Steenssens et al., 2008).

➤ **Jeugdwerk**

Heel wat van deze jongeren komen niet of moeilijker terecht in het jeugdwerk (Uit de Marge, n.d; Uit de Marge, 2004; Coussée et al., 2009.). En als ze er al in terecht komen, dan vallen ze er ook weer snel uit.

➤ **Materiële middelen**

Op het materieel gebied kennen maatschappelijk kwetsbare jongeren ook uitsluiting (Steenssens et al., 2008). Dit uit zich ondermeer in slechte huisvesting en een gebrek aan duurzame goederen.

➤ **...**

Zo zijn er natuurlijk nog tal van domeinen waarop jongeren worden uitgesloten. Immers elke interactie op micro-, meso- of macroniveau kan leiden tot sociale uitsluiting en armoede. Maatschappelijke kwetsbaarheid kan dus als een verklaringsmodel van armoede worden gezien (Vansevenant et al., 2008).

3.1.4.9. *Maatschappelijke druk*

Uit de JOP-monitor 2 werd duidelijk dat 7% van de 12- tot 30-jarigen in Vlaanderen zich niet in staat voelt om problemen en uitdagingen aan te gaan (Vettenburg et al., 2010). Maatschappelijk kwetsbare jongeren ervaren alvast heel wat druk vanuit onze samenleving. Zo komen zij steeds weer in aanraking met de controlerende, discriminerende en sanctionerende aspecten van onze maatschappij (Vettenburg et al., 1984; Vettenburg & Walgrave, 2002; Van Eester, 2003; Uit de Marge, 2004). Zij genieten minder van het positieve aanbod. Ook de ouders van deze jongeren

zijn met dezelfde negatieve ervaringen met maatschappelijke instellingen geconfronteerd. Zo krijgen zij ondermeer te maken met een korte en frustrerende schoolloopbaan, ongunstige arbeidssituaties, contacten met de politie of het (jeugd)gerecht, enzovoort. Zij staan dan ook kritisch en wantrouwig ten aanzien van deze instituties (Vettenburg, 1988; De Wolf et al., 2000). Heel vaak worden ze eveneens niet bereikt door deze maatschappelijke instellingen (Van Eester, 2003). Wanneer zij hiermee wel in aanraking komen, dan voelen ze heel wat maatschappelijke druk, omwille van de activeringsgedachte binnen de hulpverlening (Stas et al., 2008).

Deze jongeren ervaren veel draaglast, maar weinig draagkracht (Paulides & Ten Thije, 1996), met andere woorden deze jongeren ondergaan het. Hoewel dit door andere onderzoekers (Driessens & Van Regenmortel, 2006) wordt gezien als het ondervinden van veel draaglast in combinatie met veel draagkracht die in hen schuilt, waarbij deze jongeren meer als actieve actor worden gezien.

3.1.4.10. *Persoonlijke ontwikkeling in gezondheid en welzijn*

Vettenburg et al. (2010) stellen vast dat de Vlaamse jongeren zich over het algemeen goed in hun vel voelen. Toch bestaat er een kleine(re) groep waarbij het algemeen welbevinden niet zo positief is. Uit de gegevens van de JOP-monitor 2 blijkt namelijk dat 5 tot 7% van de 12- tot 30-jarigen in Vlaanderen vindt dat hun leven geen doel heeft en schat de toekomst somber in, waarvan 3% zich een mislukking voelt en opnieuw 3% zelfdoding ernstig overwogen heeft in het laatste jaar (Vettenburg et al., 2010). In verschillende andere studies worden er een aantal risicofactoren waargenomen op het vlak van welzijn die te onderscheiden vallen bij maatschappelijk kwetsbare jongeren. Ook op het gebied van gezondheid worden kenmerken teruggevonden die aan maatschappelijk kwetsbare jongeren te linken zijn. Zij ervaren enerzijds psychische gezondheidsproblemen, maar anderzijds ook fysieke gezondheidsproblemen.

➤ *Relationeel en seksueel welzijn*

Wolf et al. (2000) constateert dat deze jongeren een risicogroep vormen met betrekking tot soa- en aidsbesmettingen. Ze beschikken namelijk over minder relationele en seksuele vaardigheden en onvoldoende kennis omtrent veilig vrijen. Uit de JOP-monitor 2 werd duidelijk dat 11% van de 18- tot 30-jarigen in Vlaanderen nooit een lief had (Vettenburg et al., 2010).

➤ *Geestelijke gezondheidstoestand*

Er zijn heel jongeren die nood hebben aan psychische hulp (16% van de 19- tot 23-jarigen), aangezien zij kampen met een negatief zelfbeeld, psychische stoornissen, psychosociale problemen, depressies en zelfmoordneigingen (De Winter & Noom, 2001; Vettenburg, 2007;

Demeersman, 2008; Stas et al., 2008). Heel wat van deze jongeren hebben ook af te rekenen met problematische gehechtheid, emotionele verwaarlozing en mishandeling (de Winter & Noom, 2001; Steenssens, 2008).

➤ Fysieke gezondheidstoestand

Wat hun fysieke gezondheid betreft, hebben maatschappelijk kwetsbare jongeren ook vaker te kampen met problemen. Ze hebben namelijk meer kans op een minder goede gezondheid (Steenssens, 2008). Via een ongezonde levensstijl houden ze er minder gezonde voedingsgewoontes op na, poetsen ze hun tanden minder, maken ze minder gebruik van de veiligheidsgordel, kijken ze meer tv, enzovoort. Maar ook hun gezondheid wordt meer aangetast omwille van hun risicogedrag dat zich vooral uit via het drank- en drugs(mis)(ge)bruik. Heel wat maatschappelijk kwetsbare jongeren vertonen een afhankelijkheid tegenover drugs en/of alcohol (De Wolf et al., 2000; De Winter & Noom, 2001; Demeersman, 2008; Ciairano et al., 2009). Hieromtrent zijn er drie soorten gevaar te onderscheiden:

- modelgevaar: gebruik van alcohol, tabak en andere drugs door familie en peers;
- opportuniteitsgevaar: de beschikbaarheid van tabak, alcohol en andere drugs in de setting waar veel adolescenten komen;
- kwetsbaarheidsgevaar: gevoelde stress, depressieve symptomen, laag zelfbeeld, lage verwachtingen omtrent succes.

Deze factoren zorgen voor een verzwakking van de weerstand van adolescenten tegen risicogedrag. Als laatste bevinding kan hier nog aan worden toegevoegd dat ook jongeren met een beperking vaker maatschappelijk kwetsbaar zijn (Coussée et al., 2009). Hun gezin kent immers een zwakker socio-economisch profiel en een geringere arbeidsparticipatie (Steenssens, 2008).

3.1.5. De noden en behoeften op het vlak van hulp- en dienstverlening van maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen

3.1.5.1. Technische en relationele elementen van de zorg- en dienstverlening

Er is in de literatuur reeds heel wat aandacht gegaan naar behoefteonderzoek omtrent hulp- en dienstverlening. Hoewel daarin niet specifiek wordt ingegaan op maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen in het algemeen, weten we wat mensen uit een diversiteit van probleemsituaties – armoede, detentie, slachtofferschap, enzovoort – als ondersteunend ervaren. Algemeen kan een onderscheid worden gemaakt tussen *technische elementen* van hulpverlening en *relationele elementen* (Roose, 2006).

Het technische verwijst naar de inhoud van de ondersteuning. Deze inhoud hangt af van de specifieke problematiek waarmee de hulpverlening wordt geconfronteerd en kan verwijzen naar de verschillende domeinen waarop de kwetsbaarheid zich voor doet; vragen met betrekking tot inkomen, arbeid, huisvesting, psychologische ondersteuning, drugs, het gerecht, enzovoort. Een element van kwetsbaarheid kan zijn dat materiële problemen *vertaald* worden in relationele problemen (Vlaeminck, 2005) waarbij een socio-economisch probleem vertaald wordt in een psychologisch of relationeel probleem.

Het relationele verwijst naar de wijze waarop de hulpverlening wordt verleend. Het gaat om zaken als engagement, respect, luisterbereidheid, flexibiliteit, enzovoort.

Daar waar de technische elementen specifiek zijn voor specifieke hulpvragen, zijn de relationele elementen generiek: in alle literatuur over kwaliteit van ondersteuning zien we dezelfde elementen terugkeren als belangrijk. Het gaat over het ervaren van *respect!* Jong en oud en in een diversiteit van maatschappelijke situaties en een diversiteit van problemen geven aan dat serieus genomen worden het belangrijkste is. Technische ondersteuning is natuurlijk belangrijk, maar wordt enkel als ondersteunend ervaren als ze is ingebed in aandacht voor hulpverlening als een relationeel gegeven.

In wat volgt onderscheiden we de noden en behoeften op het vlak van hulp- en dienstverlening gezien vanuit de visie van enerzijds de hulpverleners en anderzijds vanuit de visie van de maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen zelf. Bovendien kunnen deze onderscheiden visies op behoeften verder worden opgedeeld in:

- het structurele werkniveau: de meer algemene noden en behoeften van de hulp- en dienstverlening naar een betere werking toe ten opzichte van maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen. Hiermee wordt de structuur/regelgeving van de hulp- en dienstverlening bedoeld;
- het persoonlijke en lokale werkingsniveau: de meer specifieke noden en behoeften van maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen gebaseerd op een betere hulpverlening voor deze doelgroep.

3.1.5.2. *Het behoefteonderzoek op structureel werkniveau*

In het beleidsdossier “Jongvolwassenen: tussen wal en schip?” (Stas et al., 2008) bracht het steunpunt Algemeen Welzijnswerk reeds kernelementen aan met betrekking tot de algemene noden en behoeften die zich situeren op het structureel niveau. Er werd vertrokken vanuit twee

overkoepelende tekorten in dit hulp- en dienstverleningsaanbod: namelijk een noodzaak aan overbruggingen over de grens van 18 jaar heen en over de grens van de sectoren heen.

De nood aan loopplanken over de grens van sectoren heen

Samen met een groeiende aandacht voor het netwerkparadigma in de laatste decennia van de 20ste eeuw ontstond de overtuiging dat de zorg voor verschillende doelgroepen nood had aan een betere integratie, samenwerking, coördinatie en afstemming (Bronselaeer, 2008). Deze noodzaak komt ook naar voor in het beleidsdossier van Stas et al. (2008), waarbij wordt gepleit tot overbruggingen over de grens van sectoren heen via het uitbouwen van een netwerk op het werkingsniveau van de hulpverleningen zelf. De integrale jeugdhulpverlening heeft hierin een regionaal netwerk ontwikkeld tussen alle diensten die een aanbod voor deze jongeren voorzien. Netwerkvorming brengt immers met zich mee dat er sneller zicht komt op de gemeenschappelijke problemen van een specifieke groep – wat hier dus meestal het geval is bij maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen – en gericht doorverwijzen wordt eenvoudiger (Stas et al., 2008). Deze vorm van samenwerken tussen hulpverleningen zou ook van toepassing moeten zijn voor diensten die hun aanbod richten tot jongvolwassenen.

Via het beschrijven van de kenmerken typerend voor maatschappelijk kwetsbare jongeren werd duidelijk dat het vaak gaat om een multi-problematiek: een wisselende mix van meerdere problemen waarmee deze jongeren te kampen hebben. Op het werkingsniveau van de jongere is het daarom zinvol om een netwerk uit te bouwen onder de hulpverlening onderling wanneer meerdere problemen aanwezig zijn bij de jongere. Stapsgewijs kan dan naar een oplossing worden gezocht met als prioriteit de aanpak van de meeste cruciale problemen, bijvoorbeeld: eerst de aanpak van iemands drugsprobleem om daarna de stap te zetten naar werk zoeken, zodat deze persoon op eigen houtje verder kan. Pas als een solide basis en veilig platform is gevormd, kan een toeleiding naar de arbeidsmarkt worden nagestreefd (Steenkens et al., 2008). Tevens wordt de nood naar samenwerking tussen voorzieningen ook aangekaart in de bijzondere jeugdzorg door de private voorzieningen in de bijzondere jeugdbijstand (Van Regenmortel, 2006). Rond netwerkvorming en samenwerking bepleit men een rationalisering van overleg en aansluiting te zoeken bij bestaande kanalen die relevant zijn voor de sector bijzondere jeugdzorg. Voor alle duidelijkheid gaat het hier niet over een pleidooi naar een intersectorale samenwerking binnen de sector, maar wel tussen de voorzieningen onderling.

Een gelijkaardig debat is ook aan de gang in Nederland. Het probleem van naast elkaar hulpverlening bieden wordt bijvoorbeeld aangekaart in het onderzoek van Kruijer et al. (2008). Een aanpak van meerdere problemen betekent een aanpak via meerdere organisaties. Waarbij

voor ieder probleem een aparte instantie bestaat en instellingen soms niet eens op de hoogte zijn van elkaars bestaan, luidt de conclusie. De Münchhausenbeweging bijvoorbeeld, is een project in Rotterdam voor daklozen die tracht een antwoord en oplossing te bieden op het naast elkaar werken van hulpverleningsorganisaties. Het is een samenwerkingsverband tussen verschillende maatschappelijke organisaties. Het credo daarbij is: "Jouw probleem is mijn probleem; we zeggen geen nee tegen elkaar" (Vos, 2006). Hierbij speelt vertrouwen onder voorzieningen onderling een centrale rol. Partners maken zich van elkaar afhankelijk door hun eigen succes afhankelijk te maken van de bijdrage van de andere partner.

Een andere voorwaarde om die samenwerking te verwezenlijken bestaat erin dat het bestaande hulpaanbod voldoende flexibel en gedifferentieerd moet werken voor jongvolwassenen, om tegemoet te komen aan de vele vragen en noden van deze jongvolwassenen. Er zijn veel mensen met zorg voor jongeren bezig en dat creëert ook het risico dat welzijnsvoorzieningen en -initiatieven elkaar beconcurreren (Vettenburg & Biermans, 1996). Het gebrek aan duidelijke opdracht en visie zorgt voor een eerder chaotisch werkveld. Onderzoek wijst er wel op dat deze zorg flexibel en ruim aanspreekbaar moet zijn en niet strak begrensd. Organisaties moeten hun visie verduidelijken, maar dit mag niet leiden tot verstarring waarin doelgroepen en taken vooraf worden voorgestructureerd en organisaties enkel doen wat mag en niet meer wat nodig en zinvol is (De Vos & Kabergs, 2005). Zo kan hulpverlening die niet als een radarwerk is op elkaar afgestemd ook ontsnappingskansen bieden voor mensen die de hulpverlening als te beknellend ervaren. Eerder dan de organisatie van de zorg, blijkt de ruimte voor persoonlijk engagement van hulpverleners doorslaggevend (Roose, 2006).

Ook bij jongeren blijkt er nood te zijn naar een goede opvatting over samenwerking van de verschillende hulpverleningsdiensten. In een behoefteonderzoek naar het verbeteren van de hulpverlening van thuisloze jongeren kwamen De Winter en Noom (2001) tot de constatering dat 75% van de geïnterviewde jongeren problemen ondervinden als ze worden verwezen naar een andere hulpverlener of instelling. Op het vlak van samenwerking tussen hulpverleningsdiensten komen deze problemen erop neer dat ze bij elke overgang hun hele verhaal opnieuw moeten vertellen, sommigen zeggen zelfs dat hun dossier is zoekgeraakt tussen de verschillende instellingen. Anderen stoort het dat elke instelling weer andere regels heeft. Dus, er is duidelijk vanuit het standpunt van sommige jongeren die hulpverlening krijgen ook behoefte aan een goede dossieroverdracht en goede communicatie tussen instanties. Gelijkaardige bevindingen komen naar voor in een participatief onderzoek van Gousse (2006) over jongeren in de hulpverlening. Een voorbeeld hierin is de administratieve 'loop' die wordt gesignaleerd bij deze jongeren: wie als student een leefloon wil aanvragen of wie als dakloze jongere om hulp vraagt, wordt van het kastje naar de muur gestuurd. Dus, jongeren vragen een

betere samenwerking tussen diensten in crisissituaties en bij doorverwijzing. Maar er heerst blijkbaar ook reeds een probleem nog vóór de hulpverlening er aan te pas komt: bij de jongeren uit het onderzoek van Goussey geeft 45% aan dat er zoveel organisaties zijn met een aanbod, dat ze niet weten tot wie ze zich moeten richten. Kortom, het gaat hem niet enkel over loopplanken over de sectoren heen, maar ook over toegankelijkheid en transparantie creëren.

Er is echter ook een nuancering nodig met betrekking tot het samenwerkingsaspect. Het gevaar bestaat er immers in dat het effect van samenwerking een evidentie wordt die automatisch leidt tot een betere zorg- of hulpverlening. Bronselaer (2008) maakt vanuit de zorgsector de nuance hieromtrent en komt tot de vaststelling dat netwerkimtegratie of interventies die netwerkimtegratie beogen geen of eerder een beperkte invloed hebben op de resultaten bij cliënten. Voor de verklaring hiervan dient nog verder onderzoek te worden verricht.

De nood aan loopplanken over de grens van 18 heen

De overbrugging die over de grens van 18 jaar heen gaat, is de andere sterke noodzaak die in het beleidsdossier van het steunpunt Algemeen Welzijnswerk (Stas et al., 2008) naar voor wordt geschoven. Momenteel is er het probleem van continuïteit die niet kan worden gegarandeerd in de hulpverlening wanneer maatschappelijk kwetsbare jongeren de meerderjarigheidsgrens bereiken en tot de doelgroep maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen gaan behoren. Daarom wordt enigszins gepleit dat het beleid en de hulpverlening beter moet inspelen op deze kritieke overgang naar meerderjarigheid. Zo wordt bijvoorbeeld in het onderzoek van Goussey (2009) – die maatschappelijk kwetsbare jongeren tussen 18 en 25 jaar aan het woord liet – duidelijk dat deze jongeren meestal positief zijn over begeleid wonen. Ze leren er zelfstandig leven en dat verloopt over het algemeen goed. Nochtans zijn er jongeren – vooral diegene die een ganse resem aan hulpverlening hebben doorlopen tijdens hun minderjarigheid – die reeds vanaf hun meerderjarigheid dolgraag op eigen benen willen staan. Maar waar halen ze hun zelfstandigheid en zelfredzaamheid vandaan om een project als ‘alleen gaan wonen’ in goede banen te leiden? Volgend citaat door een jongere uit het onderzoek van Goussey maakt de probleemsituatie duidelijk.

“Eerst houden ze de hele tijd je handje vast en mag je bijna niets zelf doen en op een gegeven moment zeggen ze: en nu is't aan u.” (Goussey, 2009, p. 48)

Een piste waarin wordt gewerkt naar een oplossing voor dit probleem is de nood aan een trajectbegeleider die de jongeren over de meerderjarigheidsgrens heen gaat helpen en deze continuïteit wel waarborgt (Stas et al., 2008). Tegelijkertijd kan deze aanpak via een

trajectbegeleider de noodzaak aan overbrugging over de grens van sectoren heen ook aanpakken. In die zin dat deze trajectbegeleider als coördinator functioneert voor de jongvolwassene over de sectoren heen. Hij begeleidt de jongvolwassene naar de hulp die door hem of haar in zijn of haar persoonlijke situatie het best kan worden gebruikt, met andere woorden naar hulp op maat.

Wanneer deze hulp op maat wordt bekeken vanuit de leeftijdsgroep van jongvolwassenheid komt de relevantie nogmaals naar boven, want in deze leeftijdsgroep bestaat een groot onderscheid naargelang de levensfase waarin de jongvolwassene zich bevindt (Stas et al., 2008). Dit voltrekt zich in andere ervaringen en vaardigheden tussen bijvoorbeeld een 18-jarige die net meerderjarig is geworden en een 25-jarige persoon die de ervaring van alleen wonen reeds kende. Hulpverlening op maat betekent echter dat bevraging van de hulpvrager (in deze context: de maatschappelijk kwetsbare jongvolwassene) moet plaatsvinden om een beeld te krijgen wat deze hulp op maat, die van elke jongvolwassene anders is, juist inhoudt. In heel dit verhaal is het belangrijk dat ook wordt geluisterd naar de vragen, noden en behoeften van de jongeren zelf.

Vanuit deze literatuurstudie is alvast duidelijk dat de nood naar overbrugging die over de grens van 18 jaar gaat als een belangrijke structurele behoefte kan worden gezien. Dit gegeven wijst op de relevantie van een uitgebreid behoefteonderzoek dat rekening houdt met de leeftijdsgebonden situatie waarin maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen zich bevinden. Vanuit de context dat jongeren in een 'normale' gezinssituatie stapsgewijs verantwoordelijkheden leren dragen (Stas et al., 2008) naar volwassenheid toe, wordt deze gang van zaken ook als werkpunt doorgetrokken naar de hulpverlening.

Zorgen dat samenwerking en loopbruggen geen valkuilen worden

Er wordt verwezen naar samenwerking en naar loopplanken van minderjarigheid naar meerderjarigheid en tussen sectoren, maar het is belangrijk te vermijden dat deze samenwerking en loopbruggen valkuilen worden. Samenwerking op zich biedt immers geen meerwaarde. Hoewel het veel aandacht krijgt, wordt de idee dat samenwerking evident leidt tot betere hulpverlening ook wel als een *geïnstitutionaliseerde mythe* (Bronselaer, 2008) benoemd. Samenwerking kan bijvoorbeeld ook leiden tot diffuse in plaats van gedeelde verantwoordelijkheid: in plaats van meer engagement op te nemen, wordt er minder opgenomen omdat elke partner denkt dat de andere partner wel zal reageren.⁶ Ook integraliteit

⁶ Latané en Darley verwijzen naar *bystander apathy*, waaruit bleek dat mensen minder snel geneigd zijn hulp te verlenen aan iemand in nood als ze met meerdere zijn, omdat ze verwachten dat *de andere* wel zal reageren.

wordt bijvoorbeeld anders ingevuld door cliënten dan door hulpverlening. Vanuit de hulpverlening betekent het mogelijk de afstemming van allemaal sterk begrensde engagementen, voor de cliënt betekent het mogelijk de bereidheid om te ontgrenzen: een ruime aanspreekbaarheid voor een diversiteit van problemen, zonder dat deze sterk is voorgestructureerd (Roose, 2006). En slecht afgestemde zorg kan ook zorgen voor ontsnappingskansen aan de hulpverlening, als deze als sterk controlerend wordt ervaren (Notredame, 1998). Zo kan de breuk tussen jeugdzorg en volwassenenzorg een probleem zijn, maar ook een kans voor jongvolwassenen om uit de zorg te breken.

3.1.5.3. *Het behoefteonderzoek op persoonlijk en lokaal werkniveau*

Het luik 'behoefteonderzoek op structureel niveau' werd vooral gevoed vanuit het beleidsdossier van Stas et al. (2008). Hier wordt een overzicht gegeven rond de behoeften op persoonlijk en lokaal niveau aan de hand van literatuurgegevens over behoefteonderzoek, verbeteronderzoek, enzovoort naar hulpverlening bij maatschappelijk kwetsbare jongeren en/of jongvolwassenen toe. Weliswaar moet hier terug de kanttekening worden gemaakt dat slechts weinig van dit onderzoek vertrok vanuit de doelgroep 'maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen' in zijn totaliteit. Meestal gaat het hier om studies die een specifieke doelgroep voor ogen hadden – zoals thuisloze jongeren, delinquente jongeren, enzovoort – maar vanzelfsprekend passen in de doelgroep van dit vooronderzoek, omwille van het kwetsbare karakter die deze doelgroepen ervaren.

Inspraak en dialoog

Een eerste belangrijke nood in de hulp- en dienstverlening - en die eigenlijk automatisch leidt naar de nood naar een aanpassing van de rol als hulpverlener - is inspraak voor de jongere en de dialoog tussen hulpverlener en jongere of jongvolwassene. In dialoog zoekt men naar obstakels en grenzen, zodat bijsturingen van het hulpverleningsproces mogelijk worden. Een crisis kan zo tot een leermoment uitgroeien (Vansevenant et al., 2008). In een participatief onderzoek waar maatschappelijk kwetsbare jongeren werden bevraagd kwam deze vaststelling naar voor: *“Wat blijft hangen, is een veelheid aan werkers die vooral zeggen wat de jongere moet doen. Vragen wat de jongere zelf wil en daarover met hem of haar in dialoog gaan, gebeurt niet”* (Gousse, 2009, p. 30). Naast de kenmerken van de jongere zelf blijken kenmerken van hulpverleners immers een sterkere voorspeller van de uitkomst van hulpverlening te zijn dan persoonskenmerken van cliënten (Pijnenburg, 2010). Jongeren hebben immers een beeld van 'de goede hulpverlener' (Gousse, 2009). Zaken als begrijpend overkomen, een luisterend oor zijn, vertrouwen, empathisch vermogen, ... zijn belangrijke aspecten die een hulpverlener zou moeten bezitten.

Heel dit verhaal van hulpverlening gericht op maatschappelijk kwetsbaren gaat eigenlijk over het voortdurend zoeken naar de wisselwerking tussen steun en controle en de hiermee verband houdende werkvormen van vraag- en aanbodgericht werken (Steenssens & Van Regenmortel, 2007). Enerzijds dus de kansen om zich te ontplooiën: de dimensie van vrijheid. Anderzijds, structuur en orde creëren: de dimensie van controle. Dat dit geen gemakkelijke evenwichtsoefening blijkt te zijn, wordt duidelijk via de resultaten in het onderzoek van Goussey (2009) waar sommige jongeren vertellen dat de hulpverlening niet genoeg aanmoedigt of geen zachte druk uitoefent. Kortom, professionele hulpverlening vraagt verantwoorde keuzes in confronterende spanningsvelden: de spanning tussen vertrouwen en controle of de spanning tussen het toelaten van afhankelijkheid en het stimuleren van meer autonomie (Vansevenant et al., 2008).

Het verhaal van inspraak en dialoog komt ook sterk naar voor in het onderzoek van De Winter en Noom (2001), waarbij men vanuit een peer research project thuisloze jongeren liet bevragen. De rol van hulpverlener als “meester” en de jongere als “gehoorzame leerling” (top-down benadering) wordt aan de kaak gesteld door deze onderzoekers. In de relatie tussen de jongeren en de instellingen zijn de belangrijkste knelpunten de gebrekkige communicatie, een wederzijds gebrek aan vertrouwen, het ontbreken van mogelijkheden tot overleg (inspraak) over belangrijke beslissingen in het hulpverleningsproces en over de regels die binnen de instellingen gelden. Een gezamenlijk gevoel van verantwoordelijkheid te hebben blijkt hierin een belangrijke behoefte te zijn. Daarom is er nood aan een dialooggestuurde aanpak in hulpverlening en beleid (De Winter & Noom, 2001). Kortom, dat er een vorm van gelijkwaardigheid wordt overgedragen binnen een hulpverleningssituatie in de vorm van dialoog, gekenmerkt door uitleg, actieve betrokkenheid en inspraak vormt hier een kernaspect (Steenssens & Van Regenmortel, 2007).

Cultuur en toegankelijkheid

Waar tevens rekening mee moet worden gehouden – en wat reeds beschreven werd onder de theorie van maatschappelijke kwetsbaarheid – is de cultuur van maatschappelijk kwetsbare jongeren te zien als een cultuurvariant en niet als cultuurdeficiëntie. In de studie van Paulides & Ten Thije (1997) moeten hulpverleners (hier: jongerenwerkers) zich juist verdiepen in de cultuur van de jongeren, om zo te fungeren als tussenpersoon tussen de leefwereld van de jongeren en de eisen die de maatschappij aan hen stelt. Deze methodiek wordt leefwereldgericht werken genoemd. Dus, de professional (hulpverlener) beweegt en intervenueert in de leefwereld van de betrokkene. Deze methodiek wordt veelal ook als outreachend werken benoemd. Reeds in 1996 werd in Amsterdam dergelijk project opgericht: ‘De Vliegende Hollander’. Verschillende hulpverleningsorganisaties constateerden namelijk dat mensen op straat belandden na een

huisuitzetting wegens huurschulden en dat niemand zich hierom bekommerde. Het eerste menselijke contact kwam van de deurwaarder die het ontruimingsvonnis persoonlijk kwam betekenen. De Vliegende Hollander besloot daar wat aan te doen. Bij dreigende ontruiming trokken zij aan de bel en stelden daar twee essentiële vragen die eigenlijk nog niemand had gesteld en interesseerde: Wat is er nu precies aan de hand? En: Hoe kunnen we uw problemen oplossen? Dit alles veronderstelt een andere professionele mentaliteit, een andere professionele aanpak, andere presentatie- en presentietechnieken, andere registratie, andere organisaties (Räkers & De Jong, 2006). En daar ligt nu net het probleem omtrent outreachend werken. Het voorbeeld dat wordt aangehaald is te vinden in de hulpverlening met dak- en thuislozen. OCMW's in Vlaanderen schuiven de verantwoordelijkheid van outreachend werken door aan de straathoekwerkers, maar deze laatste ervaren deontologische problemen. De OCMW's verlangen volgens hen dat de straathoekwerkers informatie doorgeven en op die manier het beroepsgeheim schenden. De straathoekwerkers hebben het gevoel dat alles op voorwaarden van het OCMW dient te gebeuren en voelen zich misbruikt; ze vragen om duidelijke spelregels op te stellen (De Boyser et al., 2009; Räkers & De Jong, 2006).

Vanuit het onderzoek van Coussée et al. (2004) kan hier nog op worden aangevuld dat er moet gepleit worden voor een aanpassing van de visie rond maatschappelijk kwetsbare jongeren in het jeugdwerk. Ze wijzen op de mogelijke verbinding die kan worden gemaakt tussen maatschappelijke kwetsbaarheid en deviantie en pathologie. Een kijk die de dichotomie tussen normaal en abnormaal zou bestendigen en een stigmatiserend effect kan teweegbrengen. Hierbij komt men tot een meer bredere visie dan enkel en alleen de aanpassing van de relatie tussen hulpverlener (hier: jeugdwerker) en de kwetsbare jongere. Hier wordt geargumenteed naar de aanpassing van het jeugdwerk in een meer positief benaderend en stigma vermijdend werken. Deze kloof op het relationeel vlak tussen hulpverlener en jongere wordt gekenmerkt door een verschil in referentiekaders (cf. cultuurvariant binnen de theorie van maatschappelijke kwetsbaarheid). Zoals de meeste maatschappelijke instellingen, vertrekt het jeugdwerk meestal vanuit een middenklassecultuur met eigen waarden en normen. Kinderen met een ander referentiekader kunnen hun cultuur niet laten gelden en worden 'gekwetst' (Uit De Marge, n.d.). Het belang om de cultuur van de jongeren zelf te betrekken is dan ook sterk terug te vinden in de werking van 'Uit De Marge' die zich richt op maatschappelijk kwetsbaar jeugdwerk. Jongeren moeten in het jeugdwerk hun cultuur kunnen laten gelden, luidt het.

In het onderzoek rond sensibiliseringscampagnes van De Wolf et al. (2000) ziet men evenzeer het belang in van een cultuurgerichte benadering, maar qua oplossing zoeken de onderzoekers naar een andere methodiek dan het leefwereldgericht werken door de professional (hulpverlener) zelf. In hun onderzoek rond relationeel en seksueel welzijn bij maatschappelijk

kwetsbare jongeren wordt de nood naar op maat gerichte preventie rond SOA en AIDS aangekaart. De verspreiding van zo'n preventiecampagnes gebeurt nu vooral via maatschappelijke instellingen zoals school, maar maatschappelijk kwetsbare jongeren hebben hier veelal geen binding mee – juist net op de (maatschappelijke) plaats waar het probleem ligt volgens de theorie van maatschappelijke kwetsbaarheid en bovendien juist net één van de doelgroepen die grotere problemen ervaart op het vlak van relationeel en seksueel welzijn. Daarom pleiten de onderzoekers De Wolf et al. (2000) voor een preventieboodschap die moet worden gecommuniceerd op een zodanige wijze die aansluit bij hun cultuur. Maar ook tijdens sensibiliseringscampagnes met een totaal andere inhoud wordt dezelfde soort uitsluiting waargenomen: campagnes rond gordelgebruik (Leveque et al., 2004). Hetzelfde mechanisme treedt hier in werking bij geprivilegieerde groepen die zich, dankzij dit campagneprogramma, bewust worden van de risico's en beschermend gedrag aannemen. Dus ook hier lijkt een betere afstemming op maat voor benadeelde sociaal-economische groepen onontbeerlijk. De gezondheidspromotie in het algemeen zou zich speciaal moeten focussen op jongeren uit het tso en bso (Steenkens et al., 2008).

De meest voor de hand liggende verklaring voor het ongelijke effect van sensibiliseringscampagnes is te vinden in het Matteüseffect: *“the majority of advantages of social policy measures, even if they are targeted at more disadvantaged people, go to the middle and upper classes in late capitalists societies”* (Deleeck et al., 1992 in Coussée et al., 2004). Het is alvast duidelijk dat in de zojuist vermelde studies rond sensibiliseringscampagnes ook hier de middenklasse en hogere klassen hun voordeel halen uit deze programma's terwijl de benadeelde mensen of maatschappelijk kwetsbaren hier niet worden bereikt en uit de boot vallen.

Het staat alvast duidelijk dat preventieboodschappen beter moeten aansluiten bij de leefwereld van de maatschappelijk kwetsbare jongeren om hun bedoeld effect te halen. Een oplossing die hierbij wordt aangereikt is de 'peer education' werkwijze (De Wolf et al., 2000), waarbij jongeren zelf worden betrokken in de programma's en hun eigen inbreng doen en leren van elkaar via het uitwisselen van informatie en ervaringen, met andere woorden de betrokkenen zelf laten participeren aan de preventieve acties. Aansluitend bij deze vorm van sensibilisering, kan een gelijkaardige werking naar voor worden geschoven op het vlak van hulpverlening, waarbij brugfiguren uit de peergroep worden bedoeld. Ze positioneren zich in het midden tussen een lid van de referentiegroep en een beroepskracht (Gousse, 2009). Er dient echter vermeld te worden dat ook deze methodieken kritiek krijgen: een risico is bijvoorbeeld dat de jongeren geïnstrumentaliseerd worden door hulpverleners (Verschelden, 2000).

Hulp op maat & persoonlijke aanpak

In het vorige stuk rond de behoeften op structureel niveau kwam het begrip 'hulp op maat' reeds naar voor. Van daaruit kwam de conclusie dat de specifieke vragen, noden en behoeften van de jongeren zelf ook moeten worden bestudeerd.

Een behoefteonderzoek (Van Regenmortel, 2007) dat zich specifiek heeft gericht op de noden en behoeften van de doelgroep van maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen – weliswaar gezien vanuit het oogpunt van de hulpverleners – komt tot volgende werkpunten:

- jongeren willen antwoord op heel concrete vragen: met betrekking tot huisvesting, inkomen, de was doen,;
- deze jongeren hebben nood aan acclimatiseren: ze hebben nood aan ruimte en tijd om zich ergens goed te voelen;
- jongeren hebben nood aan duidelijke oriëntatie met concrete informatie;
- jongeren willen ook een plaats waar ze mogen binnenkomen, onvoorwaardelijk en vrijblijvend;
- jongeren willen heel snel resultaat zien, snelle oplossingen.

Gelijkaardige resultaten over specifieke behoeften komen naar voor in het eerder vernoemde onderzoek van De Winter en Noom (2001) waarin thuisloze jongeren zelf hun noden konden naar voor brengen via een peer research project. Deze jongeren ervaren praktische ondersteuning als erg aangenaam bij zaken die ze over het algemeen moeilijk vinden. Dit gaat dan over het invullen van allerhande formulieren, het leren budgetteren, het leren van sociale vaardigheden om intake- of sollicitatiegesprekken te voeren, enzovoort. Maar een aanvullende bevinding uit hun onderzoek is dat de relatie tussen jongere en hulpverlener niet enkel uit hulpverlening mag bestaan. Er moet echter ook aandacht gaan naar de pedagogische dimensie 'emotionele steun', persoonlijke contacten, humor, enzovoort. Jongeren willen begrepen worden en zijn op zoek naar herkenning (Goussey, 2009). Kortom, hulpverlening is meer dan hulpverlening op zich, maar een kwestie van engagement aangaan.

Recent krijgt deze benadering bijvoorbeeld aandacht in de presentietheorie. Kenmerkend voor de presentiebenadering is: "er zijn voor de ander", alles draait om de goede en nabije relatie (veel meer dan om het kost wat kost wegpoetsen van problemen), om zorg, om de waardigheid van de ander, om de basale act van erkennen, zodat de ander voluit van tel is, om wederzijdsheid, om alledaagse werkvormen, om verhalen, om nauwgezette afstemming op de leefwereld, om de wil de ander uit te graven en het beste van zijn of haar mogelijkheden naar boven te halen, enzovoort (Baart, 2003). Presentietheoretici suggereren hierbij naar de

erkenning van het potentieel hiervan in de geprofessionaliseerde welzijnssector. Hoewel hier ook enige nuance in moet gebracht worden: enerzijds hebben niet alle hulpverleningsrelaties een even hoog presentiegehalte, maar anderzijds verwachten ook niet alle hulpvragers dit (Baart, 2003). Een kritische bedenking bij de presentietheorie is echter dat problemen sterk geïndividualiseerd worden en geen structureel antwoord krijgen (Geldof & Driessens, 2003).

3.1.6. Besluit

De notie maatschappelijke kwetsbaarheid verwijst naar een diversiteit van problemen op een diversiteit van levensdomeinen. Essentieel is dat maatschappelijke kwetsbaarheid verwijst naar een *interactiegegeven* en dat de doelgroep maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen dus niet zomaar af te bakenen is, gezien de notie niet verwijst naar kenmerken van jongvolwassenen, maar naar de wijze waarop de maatschappelijke instellingen interageren met deze jongvolwassenen. Dit maakt ook dat de literatuur verwijst naar een diversiteit van problematieken zonder specifiek gericht te zijn op maatschappelijke kwetsbaarheid of maatschappelijke kwetsbaarheid bij jongvolwassenen. De vraag naar maatschappelijke kwetsbaarheid moet dus ook de *beleidsvoering* van de maatschappelijke instellingen in beeld brengen. Met betrekking tot hulp- en dienstverlening stelden we dat bestaand onderzoek steeds dezelfde verzuchtingen weergeeft en we zien dit telkens in de literatuur herbevestigd: maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen wensen, net als andere mensen, vooral gerespecteerd te worden, beluisterd te worden, ruimte voor experimenteren te krijgen zonder onmiddellijk in een bepaald kader te worden gedwongen, enzovoort. Ook deze vragen leiden niet zozeer naar de kenmerken van deze groep, maar roepen de vraag op naar de kenmerken van de zorg.

Een vraag die daarbij opduikt is dan wat de betekenis is van het apart stellen van een doelgroep. In de discussies die aanleiding gaven tot dit vooronderzoek en in de onderzoeksopdracht wordt verwezen naar het belang van een gerichte, doelgroepspecifieke benadering. Deze doelgroepgerichtheid kan echter op verschillende manieren worden begrepen, waarbij het belangrijk is om aandacht te hebben voor de risicofactoren die vervat zitten in de apartstelling van deze jongvolwassenen.

Vanuit deze context gezien lijkt de doelgroepgerichte benadering relevant en noodzakelijk te zijn vanwege de specifieke periode waarin jongvolwassenen zich bevinden in relatie tot de specifieke hulpverlening die dit met zich meebrengt.

De notie specifieke doelgroep houdt echter ook het risico in dat het interactionistische karakter van maatschappelijke kwetsbaarheid aan de aandacht ontsnapt en dat vooral wordt gefocust op de kenmerken van de jongeren, eerder dan op de maatschappelijke processen die marginalisering teweeg brengen. Op dergelijke wijze worden jongeren die gezien worden als specifieke doelgroep nog eens extra kwetsbaar voor een afbakening, alsof ze een ander soort jongeren zouden zijn, of afwijkende jongeren (Gousse, 2009). Net in die apartstelling- en gekoppeld aan de onvolledige invulling van de notie maatschappelijk kwetsbaarheid - ligt echter het risico op kwetsbaarheid en op het labelen als deficiënt, waarbij het gebruik van het begrip 'maatschappelijk kwetsbare jongeren' stigmatiserend kan werken (Van Assche, 2001; Coussée et al., 2004; Warmenbol & Goossens, 2006). Het is bijgevolg belangrijk om de kenmerken en risicofactoren steeds te zien in relatie tot de maatschappelijke instituties en te focussen op de interactie tussen jongeren en instituties en niet enkel op de jongeren. In het eerder vermelde onderzoek van MacDonald et al. (2005) bestudeert men de manier hoe jongvolwassenen keuzes maken - bepaald door de jongerenculturen en subculturen - die in interactie staan met de sociaal gestructureerde mogelijkheden waardoor uiteindelijk individuele, gedeelde transitiewegen worden gecreëerd. Deze interactie tussen individu en sociale structuren - die ook de kern vormt in de theorie van maatschappelijke kwetsbaarheid - is dus van cruciaal belang om de periode van jongvolwassenheid en de daarmee gepaard gaande transitie bij deze jongeren beter te kunnen begrijpen.

3.2. Focusgroepen

3.2.1. Inleiding

Om een vollediger zicht te krijgen op de kenmerken en de noden en behoeften aan hulp- en dienstverlening van maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen, werd in eerste instantie de literatuurstudie aangevuld en verdiept via de focusgroepen met jongeren en sleutelfiguren. Op deze wijze kan een vollediger antwoord gegeven worden op de eerste onderzoeksvraag. De methodologie en dataverzameling omtrent deze focusgroepen werden reeds hoger beschreven in dit rapport.

3.2.2. Focusgroepen met jongeren

Zoals eerder reeds vermeld kwam er ondanks de lage opkomst van deelnemers voor de focusgroepen, toch interessante materie naar boven tijdens deze groepsgesprekken. Vrij snel werd min of meer een theoretische saturatie vastgesteld, wat betekent dat niet veel nieuwe informatie naar voor meer kwam tijdens de laatste focusgroep(en). Bijvoorbeeld waren de noden en behoeften die werden aangehaald tijdens de verschillende focusgroepen gelijkaardig te noemen. Dus, ondanks de lage opkomst van de jongeren kan toch over een geslaagde dataverzameling worden gesproken.

Opnieuw wordt de onderverdeling gemaakt van de dienst- en hulpverleningsbehoeften op persoonlijk en structureel werkniveau. In het eerste geval gaat het over de behoeften die jongeren naar voor schoven die betrekking hebben op het persoonlijke niveau: bijvoorbeeld tussen hulpverlener en jongere. In het tweede geval gaat het om structurele zaken aangaande een betere hulp-en dienstverlening naar de jongeren toe gericht. Bijvoorbeeld plaatsgebrek in de hulpverlening of gebrek aan tijd bij de hulpverleners.

3.2.2.1. *Hulp- en dienstverleningsbehoeften op persoonlijk werkniveau*

Een eerste opvallende bevinding van de focusgroepen bij jongeren is een behoefte naar een mentaliteitswijziging bij de hulpverlener en hulpverlening. De bevroegde jongeren klagen namelijk de torenhoge druk aan die op hen rust en die wordt opgelegd door de hulpverlening en de hiermee gepaard gaande sancties wanneer er niet wordt voldaan aan de criteria. Gerelateerd hieraan heeft men het over kansen krijgen, waarbij op een constructieve manier en via positieve stimulans kan worden gewerkt.

Respondent 3: Ja, dat mag ook niet te hoog belastend zijn é. Je moet het beste uitkiezen dat je kan voort blijven gaan.

Respondent 9: Niet alleen presteren, maar er moet ook de kans gegeven worden om mensen te laten presteren. Je hebt mensen die onder hoge druk goed kunnen presteren, maar je hebt ook mensen die onder hoge druk niet kunnen presteren.

Daarnaast speelt ook het verleden dat een jongere al dan niet met zich meedraagt mee. Eenmaal er een etiket werd gekleefd op de persoon, blijft men op deze manier kijken naar die ene persoon in de hulpverlening.

Respondent 6: Je hebt ook vaak dat je dossier in de volwassenhulpverlening, concreet naar ambulante of psychiatrische begeleiding, dat je dossier je achtervolgt. Van: "dat is een instellingskind en vroeger heeft die dat en dat en dat gedaan". Dat is iemand zijn voorgeschiedenis, dus dat heeft zeker zijn belang, maar vaak wordt je daar nog eens mee geconfronteerd.

De stigmatisering speelt zich ook af in andere maatschappelijke instellingen. Dit kan als gevolg hebben dat deze jongeren daarom terug kansen mislopen of niet krijgen in de hulpverlening of daarbuiten.

Respondent 8: Eens een arbeidsconsulente van de VDAB. Daar ben ik ook binnen gekomen met sollicitatiebrieven en die zei ook: je ziet eruit alsof je geen moeite doet. Dus heb ik gezegd: foert.

Respondent 9: Er moet een moment komen waarop ze zeggen van: nu gaan we kijken wat je wel kunt, we gaan je niet zien omwille van je verleden of omwille van de kleren die je draagt of de uitstraling die je hebt, we geven je een kans om iets te tonen en moest het niet lukken, geven we je nog een kans en nog een kans.

Kortom, het positief benaderen en constructief werken met de jongere zijn hier de sleutel tot een goede en succesvolle hulpverlening. Het gaat hierbij om kansen krijgen, vallen en opstaan, het gevoel geven dat men als maatschappelijk kwetsbare jongere ook iets kan bereiken, ondanks een hobbelig verleden dat met zich wordt megedragen.

Ten tweede kwamen ook erg praktische en concrete behoeften naar voor tijdens de groeps gesprekken die specifiek van toepassing zijn op de jongvolwassen leeftijd. Enerzijds

behoefte rond het dagdagelijkse leven: wanneer men zelfstandig gaat wonen heeft men behoefte aan praktische hulp of informatie bij het invullen van formulieren of huishoudelijke taken. Wanneer men verder wil studeren of een job wil zoeken heeft men nood aan informatie rond studiemogelijkheden, het opstellen van een degelijk cv, hoe zich voorbereiden tot een sollicitatiegesprek, enzovoort. Anderzijds is er ook een concrete behoefte naar inlichtingen rond het hulpverleningsaanbod gericht tot volwassenen. Wanneer de jongere minderjarig is, wordt de hulp als het ware naar hen toegebracht, terwijl bij meerderjarigheid er wordt vanuit gegaan dat volwassen personen zelf het initiatief nemen om hulp te vragen, los van het feit of men al weet wat er allemaal ter beschikking is.

Respondent 5: Misschien moet er iets gedaan worden aan inlichting en informatie, want mensen die het nodig hebben weten het dikwijls niet.

Maar vanuit een reactie op de zojuist vermelde citaten kan ook worden geconstateerd dat het niet vinden van de juiste hulp ook te maken heeft met de hoogdrempeligheid die er is om naar een instantie toe te stappen.

Respondent 4: Stel dat je je nu al een maand of twee à drie slecht voelt, je gaat niet uit jezelf, denk ik, naar de psycholoog gaan stappen.

Respondent 5: Dat denk ik ook niet.

Respondent 4: Allé, 'k wil zeggen: het is meestal uit de impuls van anderen die zeggen van "misschien moet je eens dit en dit proberen".

Dit brengt ons bij het derde domein van de hulp- en dienstverleningsbehoefte op persoonlijk niveau van de jongere: het ontbreken aan persoonsgebonden ondersteuning en sociale netwerken. Zoals in bovenstaande conversatie duidelijk wordt ligt het probleem niet per sé bij de hulpverlening en het juiste aanbod dat niet aanwezig zou zijn, maar bij het gebrek aan een motiverend iemand die de jongere aanspoort om hulp te zoeken, iets te doen aan zijn of haar probleem.

Respondent 5: Je zou misschien een vertrouwenspersoon moeten hebben die hier zo af en toe komt en die vooral de problemen probeert... niet op te lossen, maar vooral luistert, die kan steun geven als het een keer nodig is.

Hier wordt het begrip professionele hulpverlening aan de kaak gesteld en wordt de vraag naar menswaardige hulpverlening naar voor geschoven. Sommige respondenten waren niet op zoek naar dé oplossing maar naar een steungevende persoon, die voor de jongere klaar staat wanneer

men bijvoorbeeld een moeilijk moment heeft. De aanwezigheid en een luisterend oor worden gezien als een belangrijke nood waaraan men behoefte heeft, zeker wanneer een jongvolwassen persoon de stap zet naar zelfstandig wonen. Wanneer de jongere bovendien uit een residentiële voorziening komt waar men in groepsverband heeft samengeleefd, is de stap naar alleen wonen des te groter op dit vlak.

Respondent 2: Sommige jongeren zitten ook alleen, ze kunnen dan eens babbelen met iemand. En dat verschilt dan weer. In plaats van een hele week alleen te zitten, of één keer in een week iemand op bezoek krijgen, ook al is het een begeleiding, verandert uw eigen leven. Gelijk ik, ik heb er zelf twee maanden voor gekozen om hele dagen binnen te zitten in mijn eigen huis, niet buiten te komen. En na twee maanden was dat van "Oow shit! 'k Moet hier buiten of ik word hier zot!". En dat is het hem een beetje.

Respondent 6: Het kwam er eigenlijk op neer dat ze ervan uitgingen, omdat ik naar school ging en dat het daar goed liep, en dat ik vakantiewerk had, dat het wel goed ging... De papieren zijn in orde, dus alles is in orde. Voor mij zijn afspraken heel belangrijk. Als je zegt dat je elke week gaat langskomen, kom dan af, of bel tenminste. Ga er niet van uit, als de dagbezigheid in orde is, dat ze het goed stelt. Dat vind ik een foute veronderstelling. Dus dat was wel wennen. Van een groep van 10 à 15 jongeren naar alleen wonen, dat is voor mij wel een grote stap geweest.

Maar het blijkt toch te eng gericht te zijn om het ontbreken aan menselijke hulpverlening enkel in verband te stellen met de jongvolwassen doelgroep die bijvoorbeeld zelfstandig gaat gaan wonen. Er werd de opmerking gegeven dat dit niet een probleem is dat zich enkel bij jongvolwassenen toespitst, maar dat het een behoefte aan hulpverlening in het algemeen is en voor zowel jong als oud op dit vlak.

Respondent 9: Je hebt jobs die je met hart en ziel moet doen want als je met mensen werkt, en zeker mensen die al problemen hebben gehad, mensen die weinig aanzien krijgen in de maatschappij. Zeker in zo'n job vind ik dat je een beetje met hart en ziel moet werken, dat je een beetje medeleven kunt tonen, dat je ingesteld moet zijn op die mensen. En dat is iets wat je veel te weinig vindt in de hulpverlening... Als zo iemand naar je toekomt, heb je ook al zoiets van: op deze manier hoeft het voor mij niet. Dat is iets wat veel voorkomt vind ik, dat ze het niet doen met hun hart.

Vanuit deze probleemervaring kwam de respondent tot een specifieke oplossing. De nood aan een persoon die begreep wat zijn probleem was, die zelf een gelijkaardig voorval heeft

meegemaakt, om vanuit deze ervaring en meevoelendheid hulp te bieden. Het verhaal van de ervaringsdeskundige.

Respondent 9: Voor mij is dat geen stimulans. Ik denk dat wat jongeren zoals wij nodig hebben, die al veel hebben meegemaakt en ook al veel problemen hebben gehad, dat is een positieve stimulans.

Ook in de interactie tussen de respondenten van een andere focusgroep kwam men tot een gelijkaardige vaststelling.

Respondent 5: Het zou toch handig zijn moesten er ook mensen zijn die ook die problemen meegemaakt hebben. Als je weet dat die persoon ook zulke dingen meegemaakt heeft, dan is dat direct al heel anders.

Respondent 4: Qua vertrouwensband.

Respondent 5: Ja, qua vertrouwensband. En gewoon die interactie is direct heel anders omdat je weet...

Respondent 4: Dat er een aantal gemeenschappelijke kenmerken zijn.

Respondent 5: Het is dat. En je voelt dat ook aan en begrijpt ook die persoon die dat heeft meegemaakt of die daar ervaring in heeft, terwijl als dat niet zo is, is dat zo gelijk... Dat is hetgeen men niet kan uitleggen.

Maar ook vanuit het ontbreken van sociale netwerken is er bij maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen de vraag naar specifieke hulpverlening. Volgende citaten maken nog maar eens duidelijk waar de behoefte dan juist gezocht moet worden. Jongvolwassenen die niet kunnen rekenen op hun ouders – om welke reden dan ook – komen er alleen voor te staan wanneer ze bijvoorbeeld op zoek zijn naar een woning, waarbij de functie van het ouderlijke gezin naar voor wordt geschoven om hiertoe bij te dragen. Om te pretenderen dat de hulpverlening de volledige taak moet overnemen van de gezinsondersteuning waarop de jongere of jongvolwassene niet meer kan rekenen is dan weer een brug te ver. Het gaat hier nu eenmaal over de leeftijdsgroep van jongvolwassenen die op punt staan om een eigen leven te gaan leiden.

Respondent 1: Inderdaad, gasten die aan geen woning geraken. Als je het allemaal van thuis uit meekrijgt en je komt in een goed gezin terecht, is dat allemaal vré simpel. Maar enorm veel gasten hebben dat niet. En daar vind ik wel dat er een groot probleem zit. Dat zou wel mogen aangepakt worden.

Respondent 2: Moest het thuis al beter gegaan zijn, konden de ouders gezegd hebben: "Kijk, als je een huis wil of zo, zou je beter naar die dienst gaan", maar gelijk nu, een groot deel van de jongeren die naar hier komen, hebben meestal problemen met de ouders of zo, en daar zit het hem dan: ze kunnen niet gaan vragen naar de ouders van "Ja, wat moet ik nu doen?". Dus, ze willen naar iemand anders gaan, maar ze weten dan ook niet naar waar.

Vanuit deze context kan dus een grijze zone in de dienst- en hulpverlening worden geconstateerd. De juiste diensten en organisaties zijn aanwezig, maar toch bereiken ze vaak de jongeren en jongvolwassenen niet die er behoefte aan hebben.

3.2.2.2. Hulp- en dienstverleningsbehoeften op structureel werkniveau

Het structurele aspect in dit behoefteonderzoek slaat vooral op de versnipperde hulpverlening voor volwassenen. Tastbare gevolgen voor de maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen werden hierbij naar voor geschoven tijdens de verschillende focusgroepen.

Vaak is het enerzijds een wirwar aan mogelijkheden die de beeldvorming vormt van maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen over de hulpverleningsmogelijkheden die er beschikbaar zijn voor (jong)volwassenen. Anderzijds is men soms zelf helemaal niet op de hoogte van wat er allemaal beschikbaar is aan hulpverlening voor volwassenen.

Respondent 4: Sinds nog geen jaar zitten we bij het OCMW en is er dan blijkbaar een wereld van mogelijkheden, maar je moet eerst heel diep komen en dan geraak je aan het OCMW en is het van: "Aja! Je kan dat nog. En je kan daar nog financiering krijgen". Ze gaan het jou niet komen zeggen, dat wil ik zeggen.

Hoewel het JAC (Jongerenadviescentrum) inspeelt op de problematiek van de versnipperde hulp- en dienstverlening – door aan bijvoorbeeld maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen een overzicht te bieden aan geschikte mogelijkheden voor hun problemen – gaan de noden van de bevraagde respondenten verder dan de adviesuitwisseling die het JAC biedt.

Respondent 1: Ja, dat zou een ideale oplossing zijn. Dat je dus één dienst hebt, waar je met al je vragen terecht kan, eventueel met doorverwijzing, maar nog sterker dan het JAC eigenlijk.

Respondent 2: Ja, dat zij dan zelf kunnen vragen aan de dienstverlening van "Wat zullen we ermee doen?" of "Kan je eens niet afkomen, dan kunnen we dat bespreken met die persoon?". Maar nu moet je bijvoorbeeld naar het OCMW, van het OCMW naar het JAC, van

het JAC word je naar nog ergens anders gestuurd. Tegen dat je dag voorbij is, heb je twintig gebouwen gezien.

De doorverwijscultuur in de hulpverlening voor volwassenen werd sterk naar voor gebracht tijdens de focusgroepen. De juiste instanties zijn aanwezig, maar het landschap is versnipperd. Daarnaast wordt intensere hulp gevraagd dan de adviesuitwisseling die het JAC jongvolwassenen aanbiedt. Waar de behoefte hierin dan juist ligt, is te vinden in de overkoepelende hulpverlening zoals aanwezig in de hulpverlening voor minderjarigen.

Interviewer: Terwijl het leven onder de bijzondere jeugdzorg in een voorziening, alles was wel aanwezig?

Respondent 6: Ja, min of meer, het is meer overkoepelend. Daar bespreken ze alles met je of is er een individuele begeleider die je dan concreet opvolgt... die je op verschillende domeinen ook concreet helpen te zoeken... Terwijl dat sommige jongeren vanuit de (volwassen)hulpverlening misschien wel concretere handvaten nodig hebben dan iemand die zegt: voor dat moet je naar dat en voor dat naar dat. Uiteindelijk is het zo versnipperd en is er niemand die zegt, ik ga eens met jou een cv opmaken, of we gaan eens samen op internet kijken, of je kijkt zelf op internet naar interim-kantoren en we gaan dat gewoon eens doen. Of we gaan samen rondbellen voor een studio of ik zal eens proberen met je huisbaas te mailen of ik zal met jou naar de huurdersbond gaan,... Voor sommige jongeren is het een hele stap om zo'n dingen alleen te doen en is het vaak ook heel versnipperd.

Daarnaast worden maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen ook soms hulp geweigerd. Of de verantwoordelijkheid als professional wordt afgeschoven naar andere instanties. Het is hun taak niet, hun domein niet, dus kan de hulpvrager niet worden geholpen. Enerzijds is het onmogelijk om als professional – die zich gespecialiseerd heeft in een bepaalde problematiek – overal een antwoord op te weten, maar anderzijds vormt er zich wel een probleem wanneer een maatschappelijk kwetsbare jongere zijn probleem vertelt aan een professional en deze professional hoe dan ook niets onderneemt.

Respondent 1: Ik heb ook nog op straat gestaan. En vanaf als ik naar crisisopvang ging, was dat van "Ja sorry, maar wij kunnen je niet helpen". En ik begreep totaal niet hoe. Ze zetten mij daar iedere keer aan de deur.

Respondent 8: Het is niet dat die leraars zeggen van: "wij kunnen je helpen daar en die kunnen je helpen". Ze zeggen gewoon van: "spijtig".

Er moet echter wel worden toegevoegd dat weigering ook het gevolg kan zijn van plaatsgebrek in instellingen, hoewel dit even nefaste gevolgen kan hebben.

Respondent 6: Een van de grootste problemen was dat er nergens plaats was. Dat zie ik ook als een van de grootste werkpunten van de hulpverlening, dat jongeren vaak terechtkomen waar toevallig plaats is, waar ze nog heel lang moeten wachten, maar eigenlijk niet op de plaats waar ze eigenlijk zouden moeten zijn.

Hoe dan ook heeft weigering als gevolg dat hulp soms abrupt wordt stopgezet en wordt het verder zetten van of het zoeken naar geschikte hulpverlening in de kiem gesmoord, wat ervoor zorgt dat de geweigerde jongere (opnieuw) een kwetsende ervaring oploopt met een maatschappelijke instelling.

3.2.2.3. De dimensie van jongvolwassenheid

De jongvolwassenheid wordt inderdaad als een kantelmoment gepercipieerd door de jongeren. Vaak zijn het de iets oudere jongvolwassenen die zich hier extra van bewust zijn. De ervaring die ze hebben meegemaakt na hun 18 jaar zal hier hoogstwaarschijnlijk een belangrijke rol in hebben meegespeeld.

Respondent 8: Je hebt je eigen verantwoordelijkheid en je doet wat iedereen doet. Iedereen heeft het idee: je bent 18, je bent meerderjarig, je doet wat iedereen doet, je gaat werken, je verdient je geld en doe voor de rest niets anders. Ik vind dat nog te vroeg om direct aan je lot overgelaten te worden. Omdat je zelf nog niet weet wat je wilt en dan moet je iets verzinnen...

Het verschilpunt met de modale jongvolwassene ligt in het verleden die men met zich meedraagt. Meerderjarig worden betekent niet dat de problemen die tijdens de minderjarigheid werden opgelopen van tafel worden geveegd. Daar zit een extra kwetsbaarheid in die het deze doelgroep extra moeilijk maakt om een eigen leven te starten.

Respondent 9: Ik vind het niet gek dat de problemen vaak voorkomen, zoals jullie zeggen, tussen de 18 en de zoveel. Omdat je dan verantwoordelijk wordt gesteld voor je daden, omdat je dan de wereld wordt in getrapt, waar je in alleen staat in zekere zin... Je moet al verdomd sterk zijn of een verdomd goed verleden hebben voor je een beetje een kans krijgt.

De aparte doelgroepbenadering van ‘maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen’ moet echter met enige voorzichtigheid worden opgevat. Het kan een nieuwe stigmatisering inhouden en het toekomstbeeld voor de jongere wordt er niet bepaald rooskleuriger van wanneer er wordt ervaren dat ook na hun 18 jaar specifieke hulpverlening wordt voorzien. Enerzijds blijkt de hulp duidelijk te kaderen in de leeftijdsperiode van jongvolwassenheid, maar anderzijds mag de beoogde groep jongeren niet extra worden geïdentificeerd.

Respondent 6: Je hebt daar zeker heel veel voordelen aan, aan doelgroepenbenadering, dat er meer aandacht voor komt. Maar aan de andere kant heb je dan weer het gevaar van misschien te stigmatiseren of het te problematisch bekijken. Van te zeggen: na 18 zijn er nog zoveel problemen en ga je het nog altijd niet kunnen.

3.2.3. Focusgroepen met sleutelfiguren

3.2.3.1. Het relationele en vertrouwensaspect

Net als bij de focusgroepen met de jongeren kwamen ook hier interessante zaken naar voor die meestal gelijklopend waren met ofwel de bevindingen vanuit de literatuur, ofwel met de resultaten vanuit de focusgroepen met de maatschappelijk kwetsbare jongeren. De hulp- en dienstverleningsbehoeften die in deze twee focusgroepen naar voor kwamen lagen in de domeinen van toegankelijkheid, samenwerking tussen sectoren, vraaggerichte en cliëntgerichte hulpverlening, continuïteit van de hulpverlening, vertrouwensrelatie, financiering, enzovoort.

Een eerste belangrijke thema dat naar voor kwam in beide focusgroepen met de sleutelfiguren was de relatie tussen hulpverlener en jongere. De behoefte aan een vertrouwenspersoon, begeleider, coach – of welke benaming hier ook werd aan gegeven – werd sterk naar voor geschoven tijdens de gesprekken. Kenmerkend voor maatschappelijk kwetsbaren zijn namelijk de negatieve ervaringen met maatschappelijke instituties en het ontbreken aan steun in hun leven, daarom komt dit basiselement dan ook frappant naar voor. Enerzijds is er terug het vertrouwen nodig om van daaruit terug te kunnen werken aan de problemen van de jongeren in de hulpverlening. Anderzijds moet ook het geloof vanuit de hulpverlener aanwezig zijn die gelooft dat met de “moeilijke jongere” kan worden gewerkt.

Respondent 2: Veel van de gasten die wij bereiken zijn al vrij vroeg geconfronteerd geweest met een negatief aanbod. Dus je kan er van uitgaan dat je veel energie gaat moeten steken in je relatie om daar weer enkele banden te gaan leggen met het systeem.

Respondent 1: Het idee van een vertrouwensfiguur, eigenlijk gaat dat terug op de niet-verwerping. Jonge gasten zijn daar heel kwetsbaar voor... ergens een vertrouwensfiguur die over al die trajecten aanwezig blijft en die puur de cliënt coacht, ondersteunt en probeert drempels naar beneden te halen.

Vanuit dit citaat komt een andere noodzaak naar voor: het garanderen van de continuïteit in het hulpverleningstraject van de maatschappelijk kwetsbare jongere. Het doel bestaat hierin dat de grijze zones in de hulpverlening worden opgevuld. Er werd bijvoorbeeld het probleem aangehaald van wachtlijsten in de hulpverlening: wanneer deze wachtlijst dusdanig lang is, zodat een dringend probleem niet kan worden aangepakt, kan een persoonlijke trajectbegeleider samen met de jongere naar een alternatieve oplossing zoeken. Een ander voorbeeld is wanneer een jongere een hulpverleningstraject heeft afgerond, dan kan de trajectbegeleider nazorg bieden of ervoor zorgen dat nazorg verkregen wordt. Kortom, iemand die als back-up dient en ervoor zorgt dat de jongere niet aan zijn of haar lot wordt overgelaten. De trajectbegeleider als persoon die ervoor dient om op sleutelmomenten aanwezig te zijn en steun te bieden.

Respondent 14: Dat gebeurt in veel trajecten. Het traject wordt in stukjes gekapt en voor elk traject is er een trajectbegeleider en een integrale trajectbegeleider kan je vergeten. Zeker niet als het gaat over meerdere levensdomeinen.

De jongere komt dus centraal te staan in zijn of haar hulpverleningstraject. Aanbodgerichte hulpverlening – als versnipperde hulpverlening – wordt hierin vaak als de boosdoener gezien. Men pleit daarom voor cliëntgerichte hulpverlening: hulpverlening die vertrekt vanuit de cliënt, vanuit de vragen en noden die de jongere zelf kenbaar maakt. Andere respondenten hebben het hierbij over hulpverlening die vertrekt vanuit ‘de mens’ en niet vanuit het probleem.

Respondent 18: Een vertrouwenspersoon is heel belangrijk, maar die ruimte is er gewoon niet. Je werkt binnen een bepaald kader met een bepaalde opdracht en dat is net het moeilijke. Want je werkt met mensen en niet met producten maar op den duur wordt het wel echt een product.

Er moet enerzijds ruimte worden gecreëerd om naast het technische aspect van hulpverlening ook tijd te krijgen om aan het relationele aspect te werken, zodoende mensen, jongeren te kunnen bereiken en helpen, die in het verleden hun vertrouwen werden geschaad in of buiten de hulpverlening. Het vertrekken vanuit de leefwereld van de jongere is een noodzaak om de hulpverlening toegankelijker, laagdrempeliger te maken en vertrouwen te scheppen. Anderzijds werd door sommige respondenten gesuggereerd dat er misschien ook in eigen boezem moet worden gekeken. Er is soms de terughoudendheid van de hulpverlener om vanachter zijn of haar bureau naar de jongere toe te stappen, om het veilige bureau even achter zich te laten.

3.2.3.2. Samenwerking over sectoren heen

Een tweede belangrijke thema dat werd aangesneden tijdens beide focusgroepen was het intersectoraal samenwerken. Omwille van de verschillende diensten en organisaties die zich exclusief richten tot maatschappelijk kwetsbare jongeren of zich richten tot een ruimer publiek, zien de jongeren soms de bomen door het bos niet meer. Maar het gaat ook over het zich beter op elkaar afstemmen van hulpverlening en continuïteit te bieden ten aanzien van de jongere. Het principe van gedeelde zorg en gedeeld engagement kwam hier unaniem als antwoord naar voor.

Respondent 5: Ik denk, het begint van op het moment dat je een gedeeld engagement oppakt, voor je doelgroep ook. Als je een gedeeld engagement oppakt, dan is er een gedeelde bereidheid om te luisteren naar elkaar... Als je een gedeelde zorg hebt en rond deze zorg maatschappelijk iets wil gaan betekenen, dan begin je te luisteren naar elkaar, en kijken naar elkaars perspectief.

Het gaat hier dus over een vertrouwensband die moet worden geschept tussen de verschillende hulpverleningsorganisaties en sectoren die zich richten tot maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen. Het gaat hier echter niet over samenwerking dat enkel en alleen op papier bestaat, maar over samenwerking tussen hulpverleners die ten dienste van de jongere staat, om zodoende coherentie en continuïteit te bieden. Via samenwerking ervoor zorgen dat de hulpverlening aanvullend is, zodat de jongere niet van het kastje naar de muur wordt gestuurd en tegenstrijdige antwoorden krijgt voorgeschoteld. Kortom, het vermijden van nieuwe kwetsuren.

Respondent 9: Als ik kijk vanuit het OCMW, zit ik wel met een bepaalde opdracht en is dat duidelijk. En we zitten erbij met het financiële, maar we kunnen ons ook wel wat aanpassen als dat het project helpt om afstemming te vinden op elkaar.

Dergelijke soort samenwerking vergt wel enige inspanning.

Respondent 10: Je hebt wel die tijd nodig om elkaar te leren kennen en dat op een respectvolle manier te kunnen uitbouwen. Je kunt niet gewoon tussen de plooiën gaan en dit tussen de andere veelheid van vragen erbij doen. En daar pleit ik dan ook wel voor, om zo'n soort dingen inderdaad dan te belonen of daar middelen voor vrij te maken dat mensen en teams elkaar beter leren kennen. En eens ze de ander hebben leren kennen dat ze echt weten van: wat doet die ander nu eigenlijk? Dat zijn ook gewoon hulpverleners zoals wij.

Samenwerkingsinitiatieven op poten zetten brengt een aantal valkuilen met zich mee: het kost tijd en middelen; vooroordelen onder hulpverleners of hulpverleningsorganisaties moeten opzij worden gezet; de strijd om middelen kan gedeelde zorg belemmeren; en er moet worden opgelet dat de samenwerking zich eerst en vooral blijft focussen op de jongere en niet uitmondt in een vergadercultuur.

3.2.3.3. Structurele problemen

Eenzijds was er de sterke eensgezindheid rond de vertrouwensfiguur en het intersectoraal samenwerken als noodzaak tot een goede hulpverlening ten aanzien van maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen die tijdens de focusgroepen met de sleutelfiguren naar voor kwamen. Anderzijds kwamen ook opmerkingen naar voor die de focus legden op verschillende structurele problemen die een moeilijkheid kunnen vormen voor dergelijke initiatieven.

Met betrekking tot de vertrouwensfiguur kwam het structureel probleem van registratie naar voor. Sommige deelnemers klagen de drang naar meetbaarheid en output genereren aan en zien zo hun hulpverleningsdeskundigheid vervallen in administratieve taken. Naast het probleem van rapporteren kwam ook de arbeidswetgeving ter sprake.

Respondent 7: Recent zijn er twee nieuwe krachten gestart. Ik weet niet of het te maken heeft met hun opleiding, maar die hechten heel veel belang aan dossiervorming. Die dossiers waren perfect in orde. Maar we merken dat die minder fysiek aanwezig waren in de gevangenis om hulpverleningsgesprekken te voeren met de cliënten.

Respondent 6: Ik zie dat JAC-medewerkers die meer presentiegericht willen werken geen registratiesysteem hebben dat hen stimuleert en ondersteunt in de poging een presentiepraktijk te ontwikkelen of in een poging om de presentiewerkers die in de eerste

lijn werken, te ondersteunen. Ze hebben een registratiesysteem dat totaal in de andere richting gaat.

Respondent 5: Op een gegeven moment krijg je arbeidsinspectie. Dan zie je je directeur als werkgever zich terugplooien van: ik moet zien dat ik hier op de arbeidsrechtbank geen veroordeling krijg van zoveel miljoen. Dus gaat hij gaan kijken van: wat staat er in die arbeidswetgeving? Zoveel rust, zoveel dit, zoveel dat. En dat legt dan mensen die op huisbezoeken gaan, en weet ik veel wat nog, wel aan banden.

Deze reacties melden dus de kern van het probleem en er wordt zelfs gepleit voor een aangepast registratiesysteem voor hulpverleners die een vertrouwensrol tegenover maatschappelijk kwetsbare jongeren hebben. Ook de financiering wordt onder vuur genomen, omdat het financieringssysteem zich enkel richt op objectieve gegevens en niet op subjectieve gegevens zoals vertrouwen scheppen, die de basis vormen voor elke hulpverleningsrelatie tussen hulpverlener en hulpbehoevende.

Respondent 2: Veel van de gasten die wij bereiken zijn al vrij vroeg geconfronteerd geweest met een negatief aanbod. Dus je kan er van uitgaan dat je veel energie gaat moeten steken in je relatie om daar weer enkele banden te gaan leggen met het systeem. Ik vind dat dat moet kunnen een output zijn: dat je terug een band creëert met het systeem. Maar dat is niet zo, dat wordt niet financieel bekrachtigd.

Respondent 17: Voor ons zijn de activiteiten die wij doen een middel om die doelgroep te kunnen bereiken... om dan tot thema's te kunnen komen, om dan hun vertrouwen te krijgen.

Respondent 15: Ik vind het mooi dat je zegt: activiteiten zijn een middel tot. Dus je hebt eigenlijk een andere doelstelling dan je activiteiten op zich. Want je ziet binnen het jeugdwerk, en dat heeft ook wel met subsidiëring te maken, denk ik, dat activiteiten een doel op zich worden.

Er wordt met andere woorden gesteld dat het registratie- en financieringssysteem het creëren van een vertrouwensband tussen hulpverleners en cliënt bemoeilijkt.

Daarnaast zijn ook de samenwerkingsinitiatieven niet altijd zo eenvoudig te realiseren omwille van sommige structurele aspecten die hierin meespelen. Een voorbeeld werd aangehaald van een project dat de brug legde tussen jeugd(welzijns)werk en algemeen welzijnswerk. Het heikel punt achteraf was en is de financiering om dit project verder te zetten.

Respondent 10: We kregen er heel goede kritieken op van allerlei beleids mensen. En we zijn nu al twee jaar aan het proberen dat project te laten continueren. Dus dat zijn ook de struikelblokken...

Respondent 4: De overheid is heel thematisch en doelgroepgebonden georganiseerd en is gefinancierd in een complexe thematiek vanuit een doelgroep thematisch gebonden structuur. En daar zit het.

Respondent 10: Ja, daarom wordt het ook niet gefinancierd, want dit is een project tussen de twee sectoren.

Respondent 5: Je ziet wel een aantal goede praktijken ontstaan, maar als je nu meewerkt aan die praktijken of niet, je krijgt evengoed je subsidies. En inspectie zal dat nooit kunnen achterhalen.

Besluitend uit deze reacties kan worden geformuleerd dat er een systeem wordt gecreëerd dat legitimeert om geen moeite te moeten doen. En wanneer men initiatieven creëert, wordt het de hulpverlener zeer moeilijk gemaakt om deze te realiseren.

3.2.3.4. Jongvolwassenheid als extra dimensie van het probleem

In deze laatste focus gaat de aandacht naar wat ter sprake kwam rond het leeftijdsspecifieke aspect van de doelgroep tijdens de focusgroepen met de sleutelfiguren. Hieromtrent was toch onenigheid te vinden, hoewel deze onenigheid eerder naar nuanceverschillen verwijst.

Respondent 11: We weten toch allemaal dat het een groep is die door hun leeftijd en door de levensfase waarin ze zitten met een aantal gedeelde problemen te maken hebben.

Respondent 4: Ja, dat is waar, maar de aanpak van die problemen is zeer divers.

Unanimiteit was er wel rond de mentaliteit die er heerst bij hulpverlening voor minderjarigen tegenover hulpverlening voor meerderjarigen. Hulpverlening voor de minderjarige doelgroep betreft de jongere in principe niet in beslissingen die op hem of haar van toepassing zijn en heeft bovendien een sterk aanwezige structuur, terwijl de hulpverlening voor meerderjarigen uitgaat van de hulpvraag die moet komen van de jongvolwassene zelf, die pas voor het eerst in contact komt met belangrijke levenskeuzes en breuklijnen.

Respondent 16: Wanneer ze minderjarig zijn ga je nog rond, ben je nog bezorgd. Hulpverleners gaan naar die gasten toe. Als ze niet komen, de hulpverleners gaan ze

zoeken. Ze zijn +18 en het moet van eigen initiatief komen. Daaraan zien wij toch wel vaak dat het misloopt met onze gasten.

Andersom kan het gegeven van minderjarigheid versus meerderjarigheid in de hulpverlening ook worden aanschouwd. Juridisch brengt de meerderjarigheid namelijk een aantal rechten en vrijheden met zich mee. Dit zorgt ervoor dat volwassen hulpverlening geen vat meer krijgt op de maatschappelijk kwetsbaren op volwassen leeftijd. Ze zijn hulpverleningsmoe en kunnen eindelijk opnieuw hun eigen leven gaan leiden met het verschil dat men nu ook de plichten als meerderjarige met zich gaat meedragen. Hoewel er in sommige sectoren aandacht gaat naar de overstap naar meerderjarigheid om een eigen leven te starten, maar ook gericht op het verlaten van de hulpverlening voor minderjarigen blijkt de overstap naar de meerderjarigheid niet altijd even vlekkeloos te verlopen.

Respondent 1: Ze hebben vaak die ervaring al van in de bijzondere jeugdzorg, waar alles boven hun hoofd beslist werd. Of die indruk hebben ze toch, met dat gevoel zitten ze toch. En ze connoteren dat ook met jongvolwassenhulp.

Hierbij kwam dan ook de vraag naar voor hoe dit sleutelmoment naar meerderjarigheid kan worden aangepakt, want een gevolg hiervan is dat hierdoor de hulpverlening te laat komt. De maatschappelijk kwetsbare jongvolwassene komt pas met zijn of haar hulpvraag wanneer de problemen zich reeds in een ver stadium bevinden.

Respondent 12: Er zouden methodieken moeten gevonden worden waardoor ze toch voorbereid worden, zonder dat ze eigenlijk geconfronteerd worden met het gegeven dat de kans er toch wel in zit dat je na je 18 nood zult hebben aan hulpverlening. Want dat is wel het laatste wat ze willen weten.

Respondent 19: Ik denk dat er voor die doelgroep meer hulpverlening moet worden georganiseerd die met hen mee op pad gaat. En niet waar zij naartoe moeten gaan.

Dus opnieuw wordt het outreachend werken naar voor geschoven voor de maatschappelijk kwetsbare groep. Het meegaan in de leefwereld van deze jongvolwassenen wordt hierin erg belangrijk gevonden. Om daarna trajectbegeleiding toe te passen die hen begeleidt naar de diensten of organisaties die de gepaste hulp kunnen bieden. Om uiteindelijk stelselmatig meer en meer zelfstandigheid te geven aan de jongvolwassene.

Maar toch kwam ook de relativering naar voor rond het leeftijdsspecifieke karakter van het probleem van maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen. Hiermee werd het relationele of

interactieve karakter tussen hulpverlening en maatschappelijk kwetsbare jongere bedoeld. Het zijn de negatieve ervaringen op minderjarige leeftijd die de wortel zijn van het probleem, waardoor men niet meer gelooft in de hulpverlening. De meerderjarigheid zorgt er enkel voor dat de jongvolwassene ook effectief de keuze krijgt om te zeggen dat het voor hen niet hoeft, terwijl er voorheen – bij minderjarigheid – geen keuzemogelijkheid was.

Respondent 13: Voor mij is dat een uiting van iets onderliggend. En natuurlijk is er een ander paradigma dat wordt gehanteerd in de -18 en de +18, daar zitten ook een aantal knelpunten waar moet aan gewerkt worden. Maar voor mij is de grond van dat verhaal het relationele. En dat is wat ik hoor van de jongeren: het wordt hier allemaal boven mijn hoofd beslist en vanaf ik 18 ben dan is het eindelijk aan mezelf.

Verder is er ook nog het probleem van weigering dat naar voor werd geschoven tijdens beide focusgroepen met verschillende verhalen die aantonen dat jongeren (minderjarigen) worden geweigerd in de bijzondere jeugdzorg puur op het criterium leeftijd. Men wordt te oud geacht als 17-jarige om nog een programma op te starten met de jongere. Ondanks de mogelijkheid die er bestaat om de zorg te verlengen tot maximaal 21 jaar in de jeugdzorg gebeuren toch uitsluitingen van zorg omwille van het leeftijds criterium.

3.2.4. Besluit

Uit de focusgroepen met de maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen en de professionals kunnen zowel specifieke behoeften als gemeenschappelijke draagvlakken worden gedistilleerd. Het meest geciteerde aspect dat bij beide focusgroepen naar voor kwam was het relationele gegeven. Ten eerste werd het begrip ‘menswaardige hulpverlening’ vermeld, waarbij de noden aan een ervaringsdeskundige en een vertrouwensfiguur naar voor kwamen. De relatie tussen hulpverlener en jongere moet positief en constructief gericht zijn om tot een succesvolle relatie te kunnen komen. Ten tweede werd hierbij het ondersteunende aspect geformuleerd. Ten derde sprak men bij de professionals over de noodzaak aan cliëntgerichte hulpverlening in plaats van aanbodgerichte hulpverlening als oplossing voor dit euvel.

Daarnaast werd het probleem van de wirwar aan dienst- en hulpverleningsmogelijkheden geschetst. Ten eerste de onwetendheid over bepaalde mogelijkheden. Ten tweede de doorverwijscultuur waarbij de jongere van het kastje naar de muur wordt gestuurd, al dan niet het gevolg van weigering door plaatsgebrek of omdat de jongere als een te moeilijke cliënt wordt gezien waar de kans op resultaat minimaal is. In de wirwar aan dienst- en

hulpverleningsmogelijkheden schuiven de professionals een intersectorale of overkoepelende hulpverlening als oplossing naar voor.

Het doelgroepspecifieke karakter kwam vooral aan bod in het verschil in mentaliteit dat werd gehanteerd bij de hulpverlening die zich tot minderjarigen richt en deze die zich tot volwassenen richt. In het eerste geval is er de overkoepelende hulpverlening, waarbij door sommige respondenten wordt opgemerkt dat deze hulp soms over het hoofd van de jongere wordt beslist. In het tweede geval worden de jongvolwassenen aan hun lot overgelaten, is men zelf verantwoordelijk en wordt men geacht keuzes te maken.

Een kanttekening hierbij is echter dat dit niet voor elke maatschappelijk kwetsbare jongvolwassene het geval is. Sommige jongvolwassenen hun prioriteit lag niet in het aanklampende karakter dat aanwezig zou moeten zijn in de hulpverlening voor hen, maar in de prioriteit van menswaardige hulpverlening en/of in het vermijden van het bureaucratische karakter in de hulpverlening. Andere respondenten maakten duidelijk hier wel nood aan te hebben, omdat men zichzelf nog niet klaar vond om definitieve levenskeuzes te maken.

Een tweede probleem bij de doelgroepbenadering dat werd gesignaleerd was de weigering in verschillende hulpverleningsinstanties op basis van leeftijd. Een 17-jarige wordt geweigerd door een hulpverleningsinstantie voor minderjarigen omdat hij of zij te oud is om nog een programma te starten dat tot resultaten kan leiden, gezien men bijna meerderjarig is.

Een tweede kanttekening bij het leeftijdsspecifieke karakter – maar los van het zojuist vermelde tweede probleem – is het gevaar van problematiseren en verder stigmatiseren van de leeftijdsspecifieke doelgroep. In de focusgroep met de jongeren wordt gewezen op het dubbele karakter van de doelgroep ‘maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen’. Men problematiseert een groep mensen omdat men maatschappelijk kwetsbaar is én men problematiseert hen omdat men tot de jongvolwassen leeftijdsgroep behoort. Hierbij werd de opmerking gemaakt bij de focusgroepen met de professionals of het wel mogelijk is om hulpverlening te bieden voor deze doelgroep zonder extra kwetsend over te komen.

Een laatste algemeen probleem dat enkel naar voor kwam bij de focusgroepen met de professionals was het registratie- en financieringsprobleem. Als hulpverleningsorganisatie dient men resultaten op tafel te leggen, terwijl dit niet altijd aantoonbaar is via registratie. Het voorbeeld van een vertrouwensrelatie werd hierbij gegeven. Bovendien is er het feit dat wanneer men als hulpverlener bezig is met zijn of haar dossiervorming er geen tijd gaat naar de cliënt.

3.3. Interviews met experts

3.3.1. Inleiding

Naast de focusgroepen werd de literatuurstudie ook aangevuld en verdiept via de interviews met de eerder vermelde experts. Tevens werd de operationalisering van de notie maatschappelijke kwetsbaarheid en het voorstel van steekproeftrekking – naar een vervolgonderzoek toe – voorgelegd en bediscussieerd met de bevroegde experts. Hoofdzakelijk waren de bevindingen van de experts rond de kenmerken en hulp- en dienstverleningsbehoeften van maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen in overeenstemming met de gegevens uit de literatuurstudie. Maar met betrekking tot de doelgroep en diens operationalisering werden toch een aantal interessante aanvullingen bijgebracht. Naar verdere onderzoeksstappen toe zaten de experts op dezelfde golflengte als de onderzoekers van dit vooronderzoek.

3.3.2. Kenmerken

De gegevens uit de interviews omtrent de kenmerken van maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen correspondeerden in belangrijke mate met de bevindingen uit de literatuurstudie. Af en toe werd een verdieping vastgesteld bij een bepaald kenmerk.

Een eerste belangrijke bevinding dat terug naar voor kwam was het interactionele aspect als noodzakelijke basis om maatschappelijke kwetsbaarheid te begrijpen en te bestuderen. De experts bestempelen de netwerken en contacten van deze jongvolwassenen als cruciaal gegeven. Het vormt een overkoepelend en interactioneel gegeven voor de verschillende domeinen waar een jongvolwassene kan worden gekwetst: gezin, vrije tijd, school, enzovoort.

Hierin spelen het gezin of de ruimere familie een onmiskenbare rol. Ten eerste is er nood aan een steunend figuur die bereikbaar is en waarop onvoorwaardelijk kan worden gerekend. Ten tweede is er de nood aan een uitvalsbasis die het ouderlijke gezin of een eigen gezin bij een jongvolwassene teweeg kan brengen.

In de schoolcontext wordt een eerste duidelijke botsing gecreëerd tussen de maatschappelijk kwetsbare jongere en de schoolomgeving (leerkrachten, klasgenoten, enzovoort), waarbij de leefwereld van de jongere en de leefwereld van de school als het ware aparte werelden zijn. De ervaring komt naar voor dat het onderwijs “niet past” bij deze jongeren.

Met betrekking tot de vrijetijdsbesteding werden gelijkaardige bevindingen vermeld. Deze bevindingen zijn duidelijk te vinden in onderzoek rond jeugdbewegingen. Maatschappelijk

kwetsbare jongeren participeren weinig tot niet in jeugdbewegingen, want de leefwerelden liggen te sterk uit elkaar.

Daarnaast werden de arbeidsmarkt (sterke werkloosheid) en huisvesting (geen of slechte huisvesting, veel verhuizen) nog als kenmerkend voor de doelgroep naar voor gebracht.

Als besluit rond de kenmerken kan nog worden aangevuld dat er enerzijds dit soort basiskenmerken zijn, typerend voor de doelgroep. Anderzijds is er de contradictie als vaststelling dat deze kenmerken echter heel divers liggen. Dit werd als volgt duidelijk gesteld: *“Het is een ketting van kenmerken die kán aan elkaar hangen, maar niet noodzakelijk het geval is”*. De ene jongere is gekwetst in het ene domein, de andere is gekwetst in een ander domein, nog een andere jongere is op verschillende domeinen gekwetst, enzovoort. Dit soort diversiteit brengt specifieke hulp- en dienstverleningsbehoeften met zich mee.

3.3.3. Noden en behoeften in de hulp- en dienstverlening

Net als bij de bevindingen uit de literatuur en/of de focusgroepen kwamen de begrippen steunfiguur, ervaringsdeskundige, ankerfiguur opnieuw zeer sterk naar voor. Maatschappelijk kwetsbaren in het algemeen hebben nood aan een ondersteunend figuur die positief bekrachtigend te werk gaat, respect toont, maar ook respect vraagt en die bovendien thuis is in de interessewereld (leefwereld) van de jongere. Het jeugdwerk/jeugd welzijnswerk speelt hier enerzijds reeds een belangrijke rol in om zich als ankerfiguur op te stellen voor de jongere, maar anderzijds is de focus hierin nog te eng op vrijetijdsbesteding gericht. Ook het creëren van ontmoetingsruimtes waar deze groep jongvolwassenen terecht kan, plaatsen waar jongeren emotionele steun of materiële steun kunnen vinden, werd naar voor gedragen door een aantal experts.

Inzake het belang van netwerken en contacten kwam volgende kritiek op de hulpverlening. Hulpverlening gericht op minderjarigen (bijvoorbeeld Bijzondere Jeugdzorg) – maar ook andere maatschappelijke instellingen zoals school – nemen de taak over op het vlak van netwerken creëren, wanneer belangrijke steunfiguren ontbreken in het leven van maatschappelijk kwetsbare jongeren. Terwijl het structureel gecreëerde netwerk voor meerderjarigen weg komt te vallen, want er is geen schoolplicht meer en dus geen contacten meer op dit vlak, en omdat hulpverlening voor volwassenen zich te eng focust op de vaardigheden (zoals budgetbeheer, koken, enzovoort), maar niet op netwerkvorming (bijvoorbeeld een voorbereiding van welke netwerken er mogelijk zijn).

Daarnaast kwam nogmaals de kritiek van de versnipperde volwassenhulpverlening naar voor, omwille van de terugkerende conclusie van een sterk gefragmenteerd beleid dat samenwerking tussen verschillende hulpverleningsdiensten en andere organisaties bemoeilijkt.

Andere specifieke noden die werden vermeld waren trainingen die duidelijk maken wat hun rechten zijn (bijvoorbeeld OCMW) en werken met ervaringsdeskundigen: de maatschappelijk kwetsbare jongere die zelf coach wordt voor lotgenoten en vanuit zijn of haar ervaring beter aanvoelt hoe de probleemsituatie kan worden aangepakt.

3.3.4. Doelgroep en operationalisering

Het problematisch gegeven van een doelgroepbenadering werd hoger beschreven in dit rapport en werd tevens unaniem bevestigd bij de experts. Wanneer de doelgroep 'maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen' ter sprake kwam tijdens de interviews met de experts, werd bijna automatisch een opdeling gemaakt door de experts die duidelijk maakt dat de aparte doelgroep zodanig divers is en hiermee de doelgroepbenadering als problematisch maakt.

Een van de experts maakte de opdeling tussen enerzijds de groep maatschappelijk kwetsbare jongeren die tijdens hun minderjarigheid (meermaals) in de jeugdhulpverlening hebben gezeten - typerend bij deze groep is de hulpverleningsmoeheid en de abrupte hulpstop bij meerderjarigheid - en anderzijds de groep jongeren die tijdens hun minderjarigheid geen hulpverlening kregen, maar bij meerderjarigheid problemen krijgen. Typerend hierbij zijn de situaties bij jongeren van gescheiden ouders, waarbij financiële problemen vaak aan de grondslag liggen van daaropvolgende problemen. Een mogelijk gevolg is vaak dat deze jongeren noodgedwongen het ouderlijk huis moeten verlaten en er alleen komen voor te staan.

Een andere subgroep in de doelgroep van maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen is de groep allochtone of anderstalige jongeren. Men dacht aan het probleem bij anderstalige jongeren die het systeem niet snappen met betrekking tot het onderwijs en de arbeidsmarkt. De link met de botsende culturen is hierin niet ver te zoeken. Een andere expert nam ook een opdeling waar in de allochtone en autochtone groep. Bij de allochtone groep van jongeren wordt meestal een groot sociaal netwerk waargenomen, waar men elkaar (financieel) kan opvangen, in geval van problemen. Bij de autochtone groep van jongeren in armoede is kenmerkend dat het hier gaat om de generatiearmen.

Verder werden ook enkele kritische opmerkingen geformuleerd omtrent de aparte doelgroep van maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen. Deze opmerkingen lagen vooral in de diversiteit die aanwezig is in deze doelgroep. Is de cumulatie van maatschappelijke

kwetsbaarheid niet te sterk een vooringenomenheid hierin? Gaat het hier namelijk telkens over dezelfde jongeren die problemen ervaren met de verschillende maatschappelijke instellingen? Men stelde hierbij dat bepaalde maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen enerzijds de school als een hefboom kunnen ervaren – die bijvoorbeeld de weg hebben gevonden naar hoger onderwijs – en anderzijds een groep die het onderwijs als een extra bron van kwetsbaarheid ervaart. Daarnaast moet het objectiveren van een groep met enige voorzichtigheid worden opgevat, want het is minstens even belangrijk dat de betekenis die jongeren zelf geven aan hun sociale situatie waarin men leeft op te nemen. Voelt men zich maatschappelijk kwetsbaar? Wat is voor hen maatschappelijk kwetsbaar? Er wordt gewezen op het feit dat bevraagde kinderen en jongeren in armoede zich niet altijd (graag) zo benoemen of zich zo beoordelen. Deze kritische noten maken de operationalisering van de beoogde doelgroep er niet eenvoudiger op.

Een ander methodologisch probleem ligt in de bereikbaarheid van jongeren in armoede – dat tevens kan worden doorgetrokken naar maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen. Wanneer men als onderzoeker deze mensen bereikt via een hulpverleningsorganisatie, bereikt men feitelijk enkel en alleen de toplaag van deze groep jongeren in armoede, gezien zij de weg al hebben gevonden naar hulp.

Aangaande de operationalisering wordt nog gewezen op het sterke belang van het interactionele gegeven in de theorie van maatschappelijke kwetsbaarheid dat zich bijvoorbeeld uit in de botsende culturen tussen die van maatschappelijk kwetsbaren en maatschappelijke instellingen. Het is te eng om enkel via een deficitdenken maatschappelijke kwetsbaarheid te analyseren en te bestuderen. Bijvoorbeeld een kenmerk van een laag inkomen is onvoldoende om uitspraken te doen betreffende de maatschappelijke kwetsbaarheid van een persoon.

Als laatste opmerking wordt gewezen op de vergeten groep van personen met een handicap die tevens tot de doelgroep kan worden gerekend. Opnieuw kan hier de vraag worden gesteld of deze diversiteit aan subgroepen – die vallen onder de doelgroep van maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen – in zijn geheel kunnen worden bestudeerd en beleidsmatige antwoorden kunnen veronderstellen die van toepassing zijn op alle subgroepen beschreven in dit rapport.

3.3.5. Onderzoeksvoorstellen en steekproeftrekking

Het originele onderzoeksvoorstel – waarvan dit vooronderzoek een eerste, verkennende stap is – om via kwantitatief onderzoek een “foto” te schetsen van de doelgroep ‘maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen’ werd unaniem als ofwel niet zinvol, ofwel niet haalbaar geacht door de experts. Er werd ten eerste opgemerkt dat de operationalisering uiterst moeilijk is om deze doelgroep in zijn geheel te vatten. Ten tweede is het heel moeilijk om kwantitatieve data te

verkrijgen uit deze groep van maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen, gegeven de moeilijke bereikbaarheid van deze groep. Daarom werden verschillende alternatieve, kwalitatieve onderzoeksopzetten gesuggereerd.

Ten eerste was er de onderzoeksopzet die bij de meeste experten naar voor kwam: het bestuderen van de levensloop of levenstraject van de maatschappelijk kwetsbare jongvolwassene in de verschillende levensdomeinen waarin de jongvolwassen persoon gekwetst kan worden. Hierbij kwam vooral de focus te liggen op de contacten met de maatschappelijke instellingen, met andere woorden maatschappelijke instituties als vertrekpunt nemen. Volgende onderzoeksvragen kwamen er naar voor:

- Welke personen (onder andere hulpverleners) ga ik nooit vergeten? En waarom? Hoe kwam deze goede verstandhouding tot stand?
- Waar komt de maatschappelijk kwetsbare jongere in contact met maatschappelijke instellingen?
- Hoe verliepen de contacten met de maatschappelijke instellingen? Waar liep het fout?
- Hoe verliep de levensloop voor en na een hulpverleningservaring bij de maatschappelijk kwetsbare jongvolwassene?

Een andere focus lag op het keuzeprocess tijdens zijn of haar levensloop in de verschillende levensdomeinen waar jongvolwassenen kunnen worden gekwetst. Een richtinggevende onderzoeksvraag was hierin: Wat deed de jongere twijfelen om die bepaalde stap te zetten (naar opleiding of werk toe)?

Ten tweede moet toekomstig onderzoek zich tevens focussen op het verhaal van de hulpverlener, leerkracht, sociaal werker, enzovoort, gezien het ganse theoretische verhaal van interactie in maatschappelijke kwetsbaarheid, om dusdanig een integratief beeld te krijgen van hoe de interactie tussen de maatschappelijk kwetsbare jongere en de hulpverlening gebeurt.

Een derde onderzoeksopzet lag in de focus op de netwerken van de maatschappelijk kwetsbare jongere, waarbij een vergelijkende studie tussen jongeren mét en zonder ouderlijke thuis of terugvalbasis een beeld zou brengen op de tekorten hieromtrent.

In deze opgesomde onderzoeksopzetten vormt kwalitatief onderzoek de enig haalbare onderzoeksmethode om een antwoord te geven op de geformuleerde onderzoeksvragen.

3.3.6. Besluit

Wederom komt het relationele aspect terug sterk naar voor. Relaties en netwerken worden door de experts als een belangrijk – zonet het belangrijkste – kenmerk gezien voor maatschappelijk kwetsbaren. Daarbij wordt een steunend figuur, een vertrouwensfiguur als een sterke noodzaak gezien. Daarnaast kwam het leeftijdspecifieke karakter terug naar voor met betrekking tot de mentaliteit en structuur van de hulpverlening voor minderjarigen versus de hulpverlening voor volwassenen. Ten eerste zorgt de hulpverlening voor volwassenen niet meer voor structureel gecreëerde netwerken, wat wel aanwezig is in bijvoorbeeld de bijzondere jeugdzorg. Ten tweede is er het gegeven van de versnipperde hulpverlening voor volwassenen.

Met betrekking tot de doelgroepbenadering wordt sterk gewezen op de diversiteit en complexiteit van de doelgroep. Hierbij kwam de kritische opmerking of het steeds om dezelfde jongeren gaat in het ervaren van problemen in tal van verschillende levensdomeinen. Bovendien zijn de kenmerken van de maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen zodanig divers. Experts spraken over allochtone jongvolwassenen, gehandicapte jongvolwassenen, delinquente jongvolwassenen, enzovoort.

Ten slotte was er unanimititeit bij de experts omtrent de verdere onderzoeksstappen voor een kwantitatief onderzoek met als doel de groep 'maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen' in kaart te brengen. Deze optie lijkt hen ofwel niet haalbaar, ofwel niet opportuun. Als alternatieve onderzoeksopzet werd ten eerste onderzoek naar de levensloop van maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen geformuleerd met aandacht voor het relationele en interactionele aspect. Ten tweede werd – vanuit dat interactioneel denken - het belangrijk geacht om ook het verhaal van de hulpverlener in kaart te brengen. Ten derde werd onderzoek met de focus op de netwerken van maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen naar voor geschoven.

4. Een antwoord op de onderzoeksvragen

Zoals eerder al vermeld is dit vooronderzoek tot stand gekomen naar aanleiding van vaststellingen in zowel de jeugdzorg als het algemeen welzijnswerk, namelijk dat de zorg voor maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen in gebreke blijft. Een eerste analyse van deze problematiek werd zowel gemaakt door de expertenwerkgroep die in het kader van de integrale jeugdhulp in Antwerpen samenkwam, als in het rapport dat door het Steunpunt Algemeen Welzijnswerk over deze problematiek werd opgesteld. Vooral de overgang naar de volwassenheid als transitieperiode, zowel in het leven algemeen als in de mogelijke shift van jeugdzorg naar volwassenenzorg bleek daarbij mogelijk problematisch. De opzet van dit vooronderzoek was nagaan hoe deze eerste analyses vanuit de praktijk systematisch verder zouden kunnen worden verfijnd en welk onderzoek zinvol zou zijn om een grondige analyse en aanpak van de gestelde problematiek mogelijk te maken.

In dit besluitend deel geven we stapsgewijs een antwoord op de drie deelvragen, maar het is duidelijk dat deze inhoudelijk samenhangen. Een algemene vaststelling is enerzijds dat de eerste analyses die gebeurden vanuit het praktijkveld in belangrijke mate worden bevestigd. De problemen die daar werden aangekaart komen ook in dit vooronderzoek terug. In die zin brengt dit vooronderzoek weinig nieuws, maar geeft het enkel een verdere verdieping van de problematiek. Anderzijds stelt het echter wel vragen bij de uitgangspunten die gericht zijn op de vervolgstategie die aan deze probleemanalyse wordt gekoppeld, met name het – ook statistisch – in kaart brengen van de kenmerken van maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen als specifieke doelgroep. In die zin geeft het vooronderzoek aan dat er geen eenduidig antwoord te formuleren is op de vraag naar “de” kenmerken en “de” behoeften van “maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen”. Dit gaat immers om zeer complexe processen op zeer diverse levensdomeinen, maar tevens gaat het om een interactioneel gegeven, waardoor de focus noodzakelijk ook moet verschuiven naar de kenmerken van de beleidsvoering ten aanzien van de beoogde doelgroep.

4.1. Onderzoeksvraag 1

Welke zijn de kenmerken van maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen en hun behoefte aan doelgroepspecifieke zorg- en dienstverlening? Wat zijn de hiaten in de

onderzoeksliteratuur en kunnen daaruit onderzoeksaanbevelingen afgeleid worden die relevant zijn voor vervolgonderzoek?

4.1.1. Een zeer complexe vraag

De eerste onderzoeksvraag peilt naar een dieper inzicht in de aard van de problematiek van maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen. Deze vraag naar de kenmerken van maatschappelijke kwetsbare jongvolwassenen en hun behoefte aan doelgroepspecifieke zorg- en dienstverlening blijkt echter – om verschillende redenen – *een zeer complexe vraag*.

Een eerste reden van complexiteit is het vertrekpunt van een *doelgroepgerichte benadering*. Enerzijds wordt zowel in de literatuur als in de focusgroepen en interviews met experts gewezen op het belang van specifieke aandacht voor de overgangsfase van minderjarigheid naar volwassenheid. Dit blijkt een periode van extra kwetsbaarheid, zowel voor het ontstaan van breuken tussen jeugdzorg en algemene hulp- en dienstverlening enerzijds, of voor het ontstaan van kwetsbaarheden voor jongvolwassenen die geen verleden in de hulp- en dienstverlening hebben. Echter, deze periode wordt door sommigen ook als een kans aangeduid om te ontsnappen uit de beknelling van maatschappelijke voorzieningen. Het is niet omdat men toegeleid wordt naar een voorziening of opgenomen wordt, dat men dit niet als een proces van uitsluiting kan ervaren. Zoals we verder zullen aangeven wordt de nadruk op *moeten*, gekoppeld aan een motivatievereiste, vaak als zeer indringend maar tegelijkertijd ongeëngageerd ervaren. Aandacht voor deze transitieperiode en wat daarin precies gebeurt wordt dus belangrijk geacht.

Anderzijds wordt er echter gewezen op het risico van een doelgroepspecifieke benadering. De notie maatschappelijke kwetsbaarheid verwijst immers inherent naar een *interactief gebeuren*. Het gaat dus niet in eerste instantie om kenmerken van jongvolwassenen, maar om kenmerken van de interactie tussen deze jongvolwassenen en maatschappelijke instituties. Dit betekent dat de vraag naar maatschappelijke kwetsbaarheid niet kan verengd worden tot kenmerken van een doelgroep. Het risico bestaat dat maatschappelijke kwetsbaarheid en de verantwoordelijkheid om met deze kwetsingen om te gaan wordt gelegd bij de doelgroep zelf, waarbij het beleid van de maatschappelijke instituties dat wordt gevoerd buiten beeld blijft. Jongeren die als maatschappelijk kwetsbaar benoemd worden wijzen op het feit dat ze dit als kwetsend kunnen ervaren en stellen dat ze in wezen niet verschillen van andere jongeren. Maatschappelijke kwetsbaarheid gaat om *interactiekenmerken* en vraagt bijgevolg dat beide interactiepolen, de jongere en het beleid, in beeld worden gebracht. De vraag mag dus niet verengd worden tot kenmerken van die jongvolwassenen, maar moet verruimd worden met *de kenmerken van het beleid van maatschappelijke instituties dat ten aanzien van jongvolwassenen wordt gevoerd*.

Een tweede reden voor deze complexiteit is *de complexiteit van de problematiek zelf*. Het literatuuronderzoek duidt immers op een grote diversiteit aan mogelijke processen van uitsluiting waarmee mensen kunnen worden geconfronteerd, op diverse levensterreinen. Hoewel het Actieplan Maatschappelijk Kwetsbare Jongvolwassenen stelt zich enkel te zullen focussen op de beleidsdomeinen van de minister van Welzijn, Volksgezondheid en Gezin, is duidelijk dat veel van de hefboomen om een antwoord te bieden aan de problematiek van maatschappelijke kwetsbaarheid buiten deze beleidsdomeinen liggen: huisvesting, gezondheidszorg, justitie, onderwijs, enzovoort. Zowel de ernst als het cumulatief gehalte van deze uitsluitingsprocessen kunnen voor verschillende personen in verschillende situaties zeer divers zijn, en elkaar dus al dan niet versterken. De specifieke situatie van jongvolwassenen en de leeftijdsfactor zijn weliswaar belangrijk, maar slechts enkele van de elementen die een impact kunnen hebben op uitsluitingsprocessen. Dit maakt ook de statistische zichtbaarheid van deze doelgroep moeilijk. Er bestaan selectieve gegevens, bijvoorbeeld over het aantal jongvolwassenen in de jeugdzorg en het Algemeen Welzijnswerk (onder andere ook vermeld in het rapport van het Steunpunt Algemeen Welzijnswerk) of over bijvoorbeeld het profiel van jongvolwassen gedetineerden (Van Haegendoren et al., 2001) waaruit duidelijk blijkt dat het om een kwetsbare groep gaat. Enerzijds zijn deze gegevens zeer fragmentarisch en is het onduidelijk waar ze elkaar overlappen. Anderzijds vertrekken ze vaak vanuit de registratie binnen een bepaald aanbod. Maatschappelijke kwetsbaarheid verwijst echter vooral naar een proces bij mensen die in de vigerende registratiesystemen ook buiten beeld blijven. Met betrekking tot de hulpverlening gaat het bijvoorbeeld ook over diegenen die steun nodig hebben maar die door de hulp- en dienstverlening *niet worden bereikt*. Dit veronderstelt dat een grote diversiteit van situaties in beeld moet worden gebracht, bijvoorbeeld thuisloosheid, illegaliteit, enzovoort. Het spreekt voor zich dat het in kaart brengen van al deze problematieken, de aantallen, de mogelijke overlap, ... in het kader van dit vooronderzoek onmogelijk was. De vraag is echter of dit ook prioritair is.

De gegevens van het Jeugdonderzoeksplatform⁷ wijzen op het feit dat het met het merendeel van de jongeren goed gaat in Vlaanderen. Dit is de belangrijkste conclusie uit de JOP-monitor 1 (Vettenburg et al., 2007) en JOP-monitor 2 (Vettenburg et al., 2010). Maar tegelijkertijd geven deze metingen ook aan dat het met een kleine groep minder goed gaat. Een kleine groep leeft in conflict met zijn ouders, gaat niet graag naar school, kent negatieve schoolervaringen, is (lange

⁷ Met de JOP-monitor wordt op een recurrente wijze een groot aantal levensdomeinen van jongeren in beeld gebracht. De JOP-monitor 1, een postenquête, werd eind 2005 en begin 2006 afgenomen bij een representatieve steekproef van 14- tot 25-jarigen in Vlaanderen (N=2503); de JOP-monitor 2 werd in 2008 afgenomen bij een representatieve steekproef van 12- tot 30-jarigen in Vlaanderen (N=3710).

tijd) werkloos, voelt zich niet goed in zijn vel, denkt aan zelfmoord, heeft geen of weinig vrienden, enzovoort.

Uit de analyses van de JOP-gegevens blijkt verder dat de financiële toestand van het gezin, de opleiding en tewerkstelling van de ouders en de eigen opleiding belangrijke factoren zijn voor de ontwikkeling op een aantal levensdomeinen van de jongere (Vettenburg et al., 2010). De literatuurstudie onder punt 3.1 biedt een overzicht van de meest relevante gegevens omtrent de verschillende kenmerken die typerend zijn voor de groep van maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen.

Een derde reden voor de complexiteit van de notie kenmerken van maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen betreft het feit dat *maatschappelijke kwetsbaarheid* en *niet-maatschappelijke kwetsbaarheid* *geen duidelijk af te scheiden categorieën zijn*. Een dergelijke opdeling verwijst naar gesloten categorieën en past niet bij het dynamisch karakter van het maatschappelijk kwetsbaarheidsproces. Deze geslotenheid beantwoordt niet aan de beleefde realiteit en bevat te weinig aangrijpingspunten om op een dynamische manier te beschrijven hoe maatschappelijke verschillen ontstaan, bevestigd en/of beleefd worden (Vettenburg et al., 1984). Maatschappelijke kwetsbaarheid verwijst naar een continuüm in een graduele realiteit: men is er meer of minder maatschappelijk kwetsbaar in.

Wanneer toch gewerkt wordt met de opdeling maatschappelijk kwetsbaar versus niet-maatschappelijk kwetsbaar, veronderstelt dit dat er beleidskeuzes moeten worden gemaakt: vanaf welke cumulatie (bij eenzelfde voorziening of door verschillende voorzieningen?) en welke ernst van kwetsingen spreekt men van maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen? We stelden in het onderzoek immers vast dat, wanneer deze tweedeling wordt gehanteerd, bepaalde jongvolwassenen mogelijk als niet-maatschappelijk kwetsbaar zullen worden beschouwd, maar dat ze zich toch in een zeer precare toestand kunnen bevinden. Denken we daarbij aan de universiteitsstudenten die ons te woord stonden in één van de focusgroepen. Binnen een tweedeling zullen zij mogelijks niet als maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen worden omschreven, terwijl hun toestand en de garantie dat zij zouden kunnen blijven studeren zeer precair bleek en de aanzet van deze mogelijkheid een toevallig contact bleek te zijn dat hen duidelijk maakte dat het OCMW hen kon ondersteunen. Maatschappelijke kwetsbaarheid is dus niet zomaar af te bakenen van een status van niet-kwetsbaarheid, maar is een dynamisch en gradueel proces. Er bestaat dan ook in de literatuur geen zo'n duidelijk afgebakende gegevens over maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen. Het gaat om deelgegevens over allerlei diverse problemen van in- en uitsluiting in maatschappelijke instituties en overheen een diversiteit van leeftijden.

4.1.2. Van doelgroep naar beleid

De problemen met betrekking tot dit beleid liggen natuurlijk op zeer diverse domeinen, ook buiten de hulp- en dienstverlening.⁸ Dit betekent dat hulp- en dienstverlening enerzijds slechts een beperkte hefboom kan zijn in de aanpak van maatschappelijke kwetsbaarheid. Anderzijds kan hulp- en dienstverlening wel een zeer belangrijke hefboom zijn om processen van maatschappelijke kwetsbaarheid in beeld te brengen en aldus belangrijke elementen aanbrengen voor preventie van maatschappelijke kwetsbaarheid.

In de literatuur werden veel gegevens gevonden over de aard van hulp- en dienstverlening die mensen al dan niet ondersteunend vinden. Opvallend is dat de literatuur overheen alle leeftijden, problematieken, maatschappelijke posities, ... steeds naar dezelfde elementen verwijst. Deze elementen werden ook reeds in het rapport van het Steunpunt Algemeen Welzijnswerk naar voor gebracht en er werd in het kader van de expertengroep in Antwerpen ook reeds naar verwezen. Het literatuuronderzoek, de focusgroepen en de interviews met de experts leren ons ter zake niets verrassends of nieuws, maar herbevestigen steeds opnieuw dezelfde elementen: wil hulp- en dienstverlening aansluiting vinden bij maatschappelijk kwetsbare groepen, dan moet zij geëngageerd zijn, vertrouwen scheppen, niet controlerend maar ondersteunend, respectvol, tijd is belangrijk, outreachend werken, continuïteit, enzovoort. Er wordt in belangrijke mate verwezen naar de ruimte voor *ontmoeten*. Dit kan een specifieke fysieke ruimte zijn (bijvoorbeeld een jeugdhuis) maar tevens gaat het om ruimte voor ontmoeten in de hulpverlening algemeen. Mensen willen hun verhaal kunnen vertellen zonder dat dit *onmiddellijk en per definitie* moet leiden tot allerlei doelstellingen gericht op verandering.

Deze elementen worden door jongvolwassenen en door hulpverleners aangegeven en erkend, maar tevens geproblematiseerd. Deze benadering van hulp- en dienstverlening wordt actueel immers niet evident gerealiseerd. Er wordt door actoren verwezen naar een gebrek aan tijd en middelen, maar evenzeer naar de ratio van de hulpverlening. Daarbij wordt bijvoorbeeld de focus op verantwoording van de hulpverlening in termen van output, eerder dan bijvoorbeeld in termen van engagement in complexe problematieken, geproblematiseerd. Onderzoek wijst uit dat deze dynamiek kan zorgen voor de uitstoot van mensen met complexe problemen en de

⁸ Eén van de problemen waar jongvolwassenen bijvoorbeeld kwetsbaar voor zijn, is juist dat maatschappelijke problemen, zoals bijvoorbeeld armoede, worden vertaald in zorgproblemen (bijvoorbeeld inkomensongelijkheid wordt vertaald in individueel empowerment). Dit kan zowel op maatschappelijk als op hulpverleningsvlak gebeuren. Deze conclusie werd o.a. door Prof. B. Cantillon op de studiedag van het contactcomité bijzondere jeugdzorg op 5 maart 2010 te Antwerpen geformuleerd. We zien deze dynamiek ook in de zorg zelf, waar materiële problemen (bijvoorbeeld gebrek aan een huis) kunnen vertaald worden in relationele of psychologische problemen (de relationele incompetenties om met vader en moeder overeen te komen en thuis te blijven wonen). Zie bijvoorbeeld Vlaeminck (2005).

creatie van restgroepen (cf. Ledoux, 2004). Recent werd dan ook door diverse auteurs gewezen op het belang van ontgrenzend werken, denken we bijvoorbeeld aan de discussies omtrent de presentietheorie (Geldof & Driessens, 2003) of het pleidooi voor herovering van de werkvloer (Van Der Lans, 2008).

Ook in dit vooronderzoek wordt zowel door jongvolwassenen als door hulpverleners verwezen naar dergelijke processen. Er wordt bijvoorbeeld verwezen naar de impact van het kwaliteitsdenken, de wijze waarop de inspectie vorm krijgt (focus op procedures in plaats van op wat men probeert te doen), de nadruk op modulering, ... die er kan voor zorgen dat samenwerking en flexibiliteit worden bemoeilijkt. Er wordt aangegeven dat hulpverlening sterk aanbodgericht denkt en dat organisaties die innovatief denken niet worden ondersteund. De huidige context van hulpverlening zou legitimeren dat mensen zich terugtrekken op hun eigen terrein, hun eigen doelgroep, hun eigen doelstellingen, eerder dan dat ze daarop worden aangesproken en een legitimatie ter zake vereist.

Een discussie is of dit een probleem is van overheidsbeleid, dan wel (ook) van de wijze waarop organisaties met deze verwachtingen omgaan of de keuzes die ze zelf maken. Eveneens stelt onderzoek dat hulpverleningsorganisaties zich ter zake in een slachtofferpositie kunnen plaatsen (Bar-On, 2002), maar evenzeer dat soms meer beweegruimte kan worden gecreëerd dan gedacht (Evans & Harris, 2004). In dit vooronderzoek kunnen geen uitspraken worden gemaakt over deze discussie. Het wijst wel op het belang om niet enkel de vraag naar de kenmerken van de maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen te stellen maar ook de vraag naar de wijze waarop hulp- en dienstverlening ageert ten aanzien van deze doelgroep op te nemen.

4.1.3. Lacunes in onderzoek

Een lacune in het onderzoek ter zake is het gebrek aan inzicht in de concrete wijze waarop hulp- en dienstverlening interageert in het leven van jongvolwassenen. Er wordt zowel in de Antwerpse expertengroep als in het rapport van het Steunpunt Algemeen Welzijnswerk alsook in het kader van dit vooronderzoek door diverse actoren verwezen naar het belang van bruggen, continuïteit, betere toeleiding naar de hulpverlening, samenwerking, enzovoort. Deze antwoorden zeggen op zich echter weinig. Continuïteit kan verhinderen dat jongvolwassenen bewegingsruimte hebben binnen het traject; een betere toeleiding kan problematisch zijn indien de jongvolwassene wordt toegeleid naar een aanbod dat als kwetsend wordt ervaren; samenwerking is bijvoorbeeld niet per definitie positief maar kan weer verstikkend werken. Of als de samenwerking te sterk georganiseerd is, kan dit er voor zorgen dat ze gebetonneerd

wordt binnen bepaalde trajecten, waardoor flexibiliteit om samen te werken met wie “nodig is” in plaats van met wie werd “afgesproken” verdwijnt. Dergelijke antwoord- en oplossingsstrategieën zeggen dus op zich niets over de visie van waaruit wordt gewerkt, toegeleid en samengewerkt, noch over hetgeen dan concreet gebeurt in de hulpverlening. Wat zijn de ratio’s van hulpverleners/organisaties om iemand wel of niet door te verwijzen, op te nemen, de begeleiding stop te zetten, enzovoort?

Een vaststelling is dus dat er een lacune is in de kennis over de wijze waarop jongvolwassenen in hun traject al dan niet ondersteund worden door diverse vormen van hulp- en dienstverlening. Het gaat om de wijze waarop hulpverlening al dan niet *concreet* ondersteunend of kwetsend werkt, wel of niet tussenkomt en met welke verantwoording. Het gaat dus niet om kennis over *het aantal jongeren* dat bijvoorbeeld uitstroomt uit de BJB, de zorg voor personen met een handicap, ... of hun kenmerken, maar om inzicht in de kenmerken van de processen waarmee dit gepaard gaat en de engagementen die door de hulpverlening al dan niet worden opgenomen. Wat gebeurt bijvoorbeeld concreet met jongeren die in de jeugdzorg (overheen alle sectoren) zitten en die achttien worden en wat leren we daaruit voor een meer adequate ondersteuning?

Meer specifiek hebben we ook geen zicht op de concrete betekenis van specifieke actoren of projecten die stellen op deze problematiek tussen te komen. Eén van de verzoeking van de actoren in de focusgroepen met sleutelfiguren was om niet telkens een nieuw aanbod te creëren naar aanleiding van de voorliggende problematiek, maar eerder bestaande zoekprocessen te ondersteunen. Er wordt aangegeven dat er reeds heel wat initiatieven zijn die proberen een antwoord te bieden op (een deel van deze problematiek). Ook in het onderzoek werd verwezen naar bestaande vormen van ontmoeting (bijvoorbeeld binnen werkingen maatschappelijk kwetsbare jongeren) of naar specifieke projecten in het kader van de integrale jeugdhulp (bijvoorbeeld het project ‘Bruggen naar 18’, samenwerkingsverbanden tussen het algemeen welzijnswerk en de geestelijke gezondheidszorg of lokale samenwerkingsverbanden tussen JAC’s en jeugd welzijnswerk). Kennis over wat in deze projecten werkzaam is en op welke gronden dit wordt geargumenteed en gerealiseerd kan belangrijk zijn.

4.2. Onderzoeksvraag 2

Hoe kan het theoretisch concept maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen afgebakend worden en geoperationaliseerd worden opdat het onderzoeksmatig hanteerbaar wordt en toelaat inzicht te verwerven in de omvang van deze groep?

4.2.1. Doelgroepgerichte benadering

Zoals beschreven onder onderzoeksvraag 1 is het niet evident om de doelgroep ‘maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen’ af te bakenen. Een bevinding die tevens sterk naar voor kwam tijdens de interviews met de bevroagde experts. Een doelgroepgerichte benadering gaat voorbij aan het interactief en cumulatief karakter van het maatschappelijk kwetsbaarheidsproces. Naast de kenmerken van maatschappelijk kwetsbare jongeren is het zinvol en nodig om ook de kenmerken van de instellingen die de maatschappelijke kwetsbaarheid bij jongeren verhogen in beeld te brengen. Bovendien veronderstelt maatschappelijke kwetsbaarheid een dynamisch proces dat moeilijk te vatten is in een beschrijving van kenmerken van de jongere. Men is kwetsbaar in min of meerdere mate, door/voor een of meerdere maatschappelijke instelling(en) met wisselende intensiviteit en repetitiviteit. Ook voltrekt de kwetsbaarheid zich over zoveel levensdomeinen dat het moeilijk wordt om alle kwetsingen in kaart te brengen. Deze beperkingen dienen bij de lezing van de operationalisering mee in rekening te worden genomen.

Wij zijn vertrokken van de definitie van maatschappelijke kwetsbaarheid zoals deze oorspronkelijk werd geformuleerd door Vettenburg et al. (1984). Voor de operationalisering wordt overwegend gebruik gemaakt van deze uit de studie van Vettenburg (1988), aangevuld met de operationalisering van onderzoeken uitgevoerd binnen de Onderzoeksgroep Jeugdcriminologie van de K.U.Leuven (onder andere: Van Welzenis, 1995; Geudens, 1996). In het literatuuronderzoek werden geen operationalisering van het conceptueel kader van maatschappelijke kwetsbaarheid terug gevonden.

In tegenstelling tot kansarmoede of marginalisering ligt bij maatschappelijke kwetsbaarheid het accent op de interactie tussen een individu (of groep) en de maatschappelijke instellingen.

Maatschappelijk kwetsbaarheid verwijst naar het risico dat sociaal zwakke personen of groepen lopen om in hun contacten met de maatschappelijke instellingen – zoals school, arbeidsmarkt of justitie – vooral en telkens opnieuw geconfronteerd te worden met de controlerende en sanctionerende aspecten en minder te profiteren van het positieve aanbod (Vettenburg et al., 1984, Vettenburg, 1988, Vettenburg & Walgrave, 2009).

De belangrijkste kenmerken van het maatschappelijke kwetsbaarheidsproces zijn: een interactief en cumulatief verloop; de culturele dimensie en de sociale binding vormen centrale elementen. Voor de verdere operationalisering, of de concrete vertaling van het begrip naar meetbare termen, werden deze kenmerken in rekening genomen.

4.2.2. Operationalisering

Het maatschappelijk kwetsbaarheidsproces menen wij aan de hand van volgende drie factoren te kunnen beschrijven:

- de maatschappelijke kwetsbaarheid van het gezin. De socialisatie in het gezin maakt dat een jongere minder of meer kwetsbaar is ten aanzien van de maatschappelijke voorzieningen. Naast de structurele kenmerken (onder andere beroeps- en opleidingsniveau van de ouders, hun ervaringen met maatschappelijke instellingen als arbeidsmarkt, justitie) van het gezin, zijn vooral de culturele kenmerken (onder andere waardeoriëntaties, maatschappelijk perspectief) belangrijke componenten in het kwetsbaarheidsproces;
- de confrontaties met maatschappelijke instellingen. De maatschappelijke kwetsbaarheid van jongeren ontwikkelt zich in interactie met de maatschappelijke instellingen. Niet alleen genieten zij niet of minder van het aanbod van de voorzieningen, in hun contacten krijgen zij vooral te maken met controle en sanctionering. Het is bijgevolg belangrijk om naast een aantal objectieve situatiegegevens (onder andere gedubbeld op school, werkloosheids situatie, maatregel BJB, enzovoort) ook de kwaliteit van de contacten met de diverse instellingen (onder andere school, arbeidsmarkt, OCMW, bijzondere jeugdzorg, justitie, enzovoort) in beeld te brengen;
- de maatschappelijke kwetsbaarheid van de jongere. De manier waarop de confrontatie met de maatschappelijke instellingen verloopt, vertaalt zich in de sociale binding van de jongere met de samenleving (via diverse maatschappelijke instellingen), de sociale druk die hij ervaart, zijn morele ontwikkeling en zijn maatschappelijk perspectief.

1) Maatschappelijke kwetsbaarheid van het (ouderlijk) gezin

Structurele kenmerken

1. Status: onder andere opleiding, beroepsniveau, huisvesting (ruimte, luxe), buurt (aanzien)
2. Contacten met maatschappelijke instellingen (objectieve effecten):
 - school (niveau/schoolloopbaan onderbroken)
 - arbeidsmarkt (arbeidsegment/werkloosheid)
 - justitie (contacten/veroordeeld)
 - hulpverlening (tussenkomen)
 - andere

Culturele kenmerken

1. Beleving van eigen situatie
 - appreciatie van de confrontatie met maatschappelijke instellingen (onder andere school, justitie)
 - maatschappelijk perspectief (aspiraties en verwachtingen).

2. Waardeoriëntatie

- conformiteit aan maatschappelijke regels (houding ten aanzien van algemeen maatschappelijke regels en ten aanzien van wettelijke regels)
- houding ten aanzien van werk (intrinsieke/extrinsieke oriëntatie).

3. Oplossingsstrategie

- probleemoplossend gedrag (bijvoorbeeld volgen van bijscholing/reacties bij weglopen van kinderen)
- opvattingen (zie: waardeoriëntatie).

4. Taalmodel

- taalgebruik (beschaafd/dialect/anderstalig)
- inhoud (universalistisch/particularistisch).

5. Het opvoedingsmodel

- dialoog over/autoritair afdwingen van opgelegde regels
- vertrouwen/wantrouwen
- intentie/gevolg van belang
- creativiteit stimuleren/initiatieven afremmen
- consequent/niet consequent opvoedingsgedrag.

6. Maatschappelijk perspectief voor hun kinderen

- aspiraties
- verwachtingen.

2) Confrontaties met maatschappelijke instellingen door de jongere

Eenzijds dienen de contacten en ervaringen van de jongere in beeld te worden gebracht, anderzijds de houding van de vertegenwoordiger van de maatschappelijke instelling (onder andere de leerkracht, de CLB-medewerker, de jeugdconsulent, enzovoort). Naarmate de leerkracht, de opvoeder, de hulpverlener meer emanciperend werkt (onder andere vertrekt van de doelstellingen van de jongeren, in dialoog gaat met hem, fungeert als vertrouwenspersoon, respect toont, enzovoort) neemt het risico op kwetsbaarheid af.

1. School

- jongere: contacten met de school:
 - objectieve gegevens: formele status, onder andere schoolloopbaan, schoolprestaties, gedubbeld
 - subjectieve gegevens: schoolbejegening
- school: houding van de school (onder andere leerkrachten) ten aanzien van de jongere

2. Arbeidsmarkt

- jongere: contacten met de arbeidsmarkt
 - objectieve gegevens: formele status, onder andere tewerkstellingstraject, kwaliteit van tewerkstelling
 - subjectieve gegevens: bejegening RVA, VDAB
 - arbeidsmarkt: houding van RVA/VDAB
3. Hulpverlening (onder andere BJB, JAC, enzovoort)
- jongere: objectieve en subjectieve gegevens
 - hulpverlening: houding van de hulpverleners
4. Justitie
- jongere: objectieve en subjectieve gegevens
 - justitie: houding van justitie
5. Andere voorzieningen (onder andere CLB, jeugdwerk, huisvesting, psychiatrie, medische diensten)
- jongere: objectieve en subjectieve gegevens
 - voorziening: houding van medewerker voorziening

3) Maatschappelijke kwetsbaarheid van de jongvolwassene

Jongeren die in hun contacten met maatschappelijke instellingen zich niet aanvaard voelen en vooral te maken krijgen met de negatieve aspecten en minder met het positieve aanbod, riskeren zich minder te binden aan de samenleving, ervaren sociale druk, ontwikkelen vertraagd inzake moreel denken en ontwikkelen een negatief toekomstperspectief. De indicatoren voor deze dimensies zijn:

1. Sociale binding

- gehechtheid aan personen (bijvoorbeeld leerkracht, jeugdwerker, als significante persoon)
- engagement ten aanzien van maatschappelijke instellingen (bijvoorbeeld tijd dat wordt gespendeerd aan studies, werk, enzovoort)
- gehechtheid en engagement 'buiten sociale controle' (bijvoorbeeld aangesloten bij club)

2. Sociale druk

- extern (controle en sanctie)
- intern (conformiteit)

3. Morele ontwikkeling

- oordeel over moreel dilemma (classificatie volgens stadia van Kohlberg)

4. Maatschappelijk perspectief

- aspiraties (ten aanzien van beroep, gezin, school)
- verwachtingen (ten aanzien van arbeidsmarkt, school)

4.3. Onderzoeksvraag 3

Hoe kan een steekproefkader voor een onderzoeksopzet van een vervolgonderzoek er uitzien, rekening houden met de antwoorden op voorgaande onderzoeksvragen?

In de loop van het onderzoek werden door diverse actoren⁹ vragen gesteld rond de meerwaarde van een dergelijke steekproef. Een kwantitatieve meting zou geen inzicht kunnen verschaffen in de concrete processen van maatschappelijke kwetsbaarheid en in mogelijke hefboomen om met deze problematiek om te gaan en zou een risico kunnen inhouden op bijkomende kwetsbaarheid voor de jongvolwassenen.

Tevens werd de achterliggende doelstelling van deze onderzoeksvraag niet duidelijk geformuleerd. Waar wil men precies zicht op krijgen en waarom? Het ontbreken van een heldere probleemstelling maakt het natuurlijk moeilijk om een onderzoeksdesign, instrument of steekproefkader uit te werken.

Een bijkomend methodologisch probleem is de aard van de doelgroep waarop men probeert zicht het krijgen. De complexiteit van de problematiek en de grote diversiteit van de doelgroep die hiermee gepaard gaat, maakt dat het onderzoeksmatig niet evident is om de doelgroep in beeld te brengen. Het veronderstelt een zeer intensieve en bijgevolg dure onderzoeksbenadering.

Omwille van deze bedenkingen werd door de stuurgroep voorgesteld ook andere onderzoekspistes voor te stellen. Naast een steekproefkader verwijzen we ook naar trajectonderzoek en naar evaluatieonderzoek van bestaande praktijken.

4.3.1. Voorstel steekproefkader

Een eerste piste betreft het onderzoeksopzet zoals dit initieel werd gesteld.

Om cijfermateriaal te verkrijgen over de omvang en kenmerken van maatschappelijk kwetsbare jongvolwassenen is een bevraging van een groot aantal jongeren over een groot aantal topics nodig.

⁹ Meer bepaald, de sleutelfiguren bevroegd tijdens de focusgroepen en de geïnterviewde experts

Bovendien vraagt het een dataverzameling die ruimte biedt om gedetailleerde informatie te verwerven. Een volledig gesloten en schriftelijke vragenlijst of postenquête biedt ons inziens onvoldoende mogelijkheden om het maatschappelijk kwetsbaarheidsproces in zijn complexiteit in beeld te brengen.

Het voorstel gaat bijgevolg naar een face-to-face bevraging, met een gestandaardiseerde vragenlijst, van een representatieve steekproef uit de totaalpopulatie van 16- tot 25-jarigen uit Vlaanderen.

Verder impliceert onderzoek rond delicate en complexe onderwerpen, nl. de beleving van kwetsingen, ook een permanente kwaliteitsevaluatie. Enkel via een continue kwaliteitsbewaking bij de opmaak van de vragenlijst, het grondig opvolgen en evalueren van de verschillende fasen in het proces van ontwerp en uitvoering, kan kwaliteitsvolle informatie worden verzameld.

4.3.1.1. *Onderzoeksdesign*

Om de complexiteit van de problematiek in beeld te brengen wordt een gestandaardiseerd meetinstrument voorgelegd aan een representatieve steekproef van ongeveer 2.000 Vlaamse jongeren¹⁰ van 16 tot 25 jaar oud.

Op basis van de operationalisering en het grote aantal variabelen dat dit zal opleveren, schatten wij dat een *steekproefomvang van 2.000 respondenten* moet toelaten om tot betrouwbare cijfers en analyses te kunnen komen. Aangezien het onderzoek focust op de problemen inzake hulp- en dienstverlening bij de overgang van minder- naar meerderjarigheid denken wij aan een leeftijdsafbakening van *16 tot 25 jaar*. Uit de focusgesprekken bleken de leeftijdspecifieke problemen zich reeds te stellen geruime tijd vóór 18 jaar en kunnen sommige maatregelen verlengd worden tot 21 jaar.

Wij opteren voor een *face-to-face* bevraging en niet voor een postenquête. Face-to-face bevraging biedt een aantal voordelen. Deze zijn onder meer: er worden respondenten bereikt die niet worden bereikt via andere bevragingwijzen, er kunnen langere vragenlijsten worden gebruikt, er kan meer worden doorgevraagd en de non-respons is beperkter wat de externe validiteit verhoogd. Het nadeel is dat deze manier van werken een hogere kostprijs heeft. Een

¹⁰ Een schatting van de grootte van de steekproef is in deze fase moeilijk te maken. Een 100-tal variabelen zou 2000 respondenten noodzaken.

postenquôte heeft een relatief lage kostprijs, waardoor gemakkelijk tot een grotere steekproef kan worden overgegaan.

De face-to-face bevraging kan best gebeuren via *CAPI* (Computer Assisted Personal Interviewing). Deze techniek helpt respondenten doorheen filters, beperkt de kans op item non-respons en geeft de mogelijkheid vragen te verduidelijken.

4.3.1.2. *Het meetinstrument*

Op basis van hoger geformuleerde operationalisering en bestaande vragenlijsten zal een nieuwe vragenlijst worden ontwikkeld. Een periode van intens overleg met jongeren, sleutelfiguren, experts en stuurgroepleden moet hier worden ingebouwd.

Het opstellen van de vragenlijst zal een continue evenwichtsoefening inhouden om toch zoveel mogelijk informatie te verkrijgen binnen de grenzen van de tijdsduur van de bevraging. Een gemiddelde *afnameduur* van één uur lijkt ons het maximum. Eens een finale werkversie van de vragenlijst is opgesteld, wordt deze uitgetest in een reële interviewsituatie bij een beperkt aantal respondenten. De commentaren tijdens en na de afname worden gebruikt om tot een definitieve versie te komen. De testgroep wordt zo geselecteerd dat die voldoende variatie is naar leeftijd, geslacht, opleidingsniveau en hulpverleningstraject.

Bij het opstellen van de vragenlijst dienen een aantal methodologische principes voor kwaliteitsvol survey-onderzoek strikt te worden opgevolgd. (zie: Billiet & Waege, 2003). Wij denken hier aan begrijpelijke en bevattelijke formuleringen, geen moreel geladen benamingen, gebruik van de restcategorie 'andere', van de 7-puntenschalen voor vragen met gesloten antwoordcategorieën, van filters waar mogelijk om het aantal vragen te beperken (bijvoorbeeld al dan niet gewerkt hebben, wie niet gewerkt heeft kan doorklikken naar een volgende vraag), het minimaliseren van de volgorde-effecten, enzovoort.

Het gebruik van open vragen wordt omwille van het codeerwerk beperkt gehouden. Met de antwoordcategorie 'andere' wordt reeds een en ander opgevangen, maar toch zullen rond bepaalde belevingsvragen open vragen nodig zijn.

4.3.1.3. *Inschakelen van een onderzoeksbureau*

Wanneer gewerkt wordt met een face-to-face bevraging vergt dit een gespecialiseerde aanpak die diverse garanties inbouwt voor de kwaliteitsbewaking en het optimaliseren van de externe validiteit. De feitelijke dataverzameling kan dan ook best uitbesteed worden aan een

gespecialiseerd onderzoeksbureau. Dit impliceert dat vooraf onder andere de opmaak van een gedetailleerd bestek, een afweging van de vooropgestelde selectie- en gunningcriteria moet gebeuren. Vervolgens dienen de te volgen procedures duidelijk te worden afgesproken, onder andere de selectie en training van de interviewers, de te volgen contactprocedure, enzovoort. Belangrijk is een goed uitgewerkt systeem van informatie-uitwisseling tussen het onderzoeksbureau en de onderzoeker, zodat deze laatste continu het veldwerk kan volgen.

Het onderzoeksbureau staat in voor de dataverzameling, de datacleaning en het opstellen van een codeboek.

4.3.1.4. Steekproeftrekking

De respondenten worden aselekt getrokken uit de volledige populatie van 16- tot 25-jarige jongeren in Vlaanderen. De volledige populatie ziet er als volgt uit.

Tabel 3: Aantal jongeren naar leeftijd en geslacht in het Vlaamse Gewest (01-01-2008)

Leeftijd	Vlaams Gewest		
	Man	Vrouw	Totaal
16 jaar	38 394	36 401	74 795
17 jaar	37 973	36 213	74 186
18 jaar	36 786	35 121	71 907
19 jaar	36 413	35 118	71 531
20 jaar	36 045	34 726	70 771
21 jaar	36 086	35 045	71 131
22 jaar	35 259	34 898	70 157
23 jaar	36 167	35 686	71 853
24 jaar	37 104	36 926	74 030
25 jaar	38 277	37 249	75 526
Totaal	368 504	357383	725887

Bron: Statbel

De steekproef van personen wordt optimaal getrokken uit het Rijksregister van natuurlijke personen. Hierbij dient rekening te worden gehouden met de geldende regelgeving met betrekking tot de bescherming van de persoonlijke levenssfeer. Om de non-respons van de meest kwetsbare groep in te calculeren dient de techniek van *oversampling* te worden toegepast. Hierbij dienen een aantal kwetsbaarheidsindicatoren als selectiecriteria. Het is ook wenselijk dat alloctonen voldoende vertegenwoordigd zijn in de gerealiseerde steekproef. Het alloctoon zijn

vormt, wanneer het samengaat met andere kwetsbaarheidskenmerken, een supplementair kwetsbaarheidskenmerk (gaat gepaard met verschil in taal, cultuur, discriminatie, enzovoort).

4.3.1.5. Dataverzameling

Het onderzoeksbureau staat in voor de feitelijke uitvoering van de dataverzameling: organisatie van het veldwerk en algemene opvolging, supervisie en bijsturing van de interviewers. De kwaliteit van het geleverde werk wordt continu en systematisch opgevolgd en indien nodig bijgestuurd door de onderzoeker. Zo bijvoorbeeld dient de onderzoeker de kwaliteit van het geleverde werk door de interviewers continu en grondig op te volgen en te evalueren.

Het is duidelijk dat een dergelijk uitgewerkt onderzoek de nodige middelen en mankracht vragen.

4.3.2. Voorstel trajectonderzoek

We verwezen bij de eerste onderzoeksvraag naar het belang van kennis over het traject naar volwassenheid en de wijze waarop de hulpverlening daar al dan niet in tussenkomt. De focus ligt daarbij niet op de *beleving* van de jongvolwassene, zoals dit in veel transitieonderzoek het geval is.¹¹ De focus ligt wel op de *beleidsvoering van de hulp- en dienstverlening en de interactie met jongvolwassenen*. Er is een ruime onderzoekstraditie die verwijst naar de *discretionaire ruimte* van de hulp- en dienstverlening. Hulp- en dienstverlening is niet louter een uitvoerder van overheidsbeleid, maar *maakt* in belangrijke mate ook zelf beleid.¹² De discussie gaat echter vaak over het al dan niet inperken van de handelingsruimte, maar we hebben minder zicht op de wijze waarop het concrete handelen vorm krijgt. Dit onderzoek zou kunnen bijdragen tot empirisch zicht op de logica's van de sociale probleemconstructies onderliggend aan interventies in relatie tot de betekenisverlening van de probleemdagers.

Het voorstel is om trajecten van jongeren die uit diverse sectoren van de jeugdzorg uitstromen en de interventies of afwezigheid van hulp- en dienstverlening in deze trajecten te onderzoeken.

Concreet stellen we voor om een tiental jongeren, die omwille van de volwassenheid in- en uitstromen in/uit diverse sectoren van de jeugdzorg (twee uit de bijzondere jeugdbijstand, twee

¹¹ Aan de UGent is onder promotorschap van Prof. Freya Van der Laenen in het kader van een doctoraatsproefschrift recent een belevingsonderzoek opgestart over jongeren die de BJB verlaten.

¹² Een standaardwerk terzake dat nadien veel opvolging kreeg is het onderzoek van Lipsky (1980) over Street-Level Bureaucracy.

uit de zorg voor personen met een handicap, twee uit de geestelijke gezondheidszorg, twee uit het algemeen welzijnswerk, enzovoort) en waarvan de hulpverlening stelt dat verdere hulpverlening belangrijk is, een jaar te volgen in hun traject naar volwassenheid. Via een regelmatig contact met de jongere wordt onderzocht wie in dit traject tussenkomt: welke vragen ervaart de jongere? Bij wie kan hij met die vragen terecht en bij wie niet en waarom wel/niet? Wie komt in beeld en wie niet? Welke ondersteuning wordt geboden op welke wijze? Hoe wordt met vragen of het ontbreken van een vraag omgegaan (de hulpverlening beu zijn wil bijvoorbeeld niet evident zeggen dat men niet wil aangesproken worden), enzovoort.

Vanuit deze ervaringen nemen we contact op met de betrokken organisaties om te onderzoeken wat de ratio's zijn van de betrokken diensten om al dan niet tussen te komen, om door te verwijzen, wat ze als mogelijk zien en wat niet, enzovoort.

Het onderzoek betreft geen evaluatie van de geboden hulpverlening, maar wil inzicht verkrijgen in de mogelijkheden en drempels voor een hulp- en dienstverlening die aansluit bij de betrokken doelgroep.

Het onderzoek neemt de vorm aan van een *actieonderzoek*. Voorstel is om dit te realiseren in één van de regio's integrale jeugdhulp. Zodoende kunnen de bevindingen ook worden gekoppeld aan concrete verbeteracties, gedragen door de betrokken overlegplatforms.

Dit actieonderzoek vergt een minimale looptijd van twee jaar.

4.3.3. Voorstel evaluatie van lopende projecten

Een derde piste betreft de evaluatie van lopende projecten. Zoals aangehaald wordt er door de betrokken actoren in het onderzoek verwezen naar inspanningen die worden geleverd. De betekenis van deze inspanningen en de werkzame bestanddelen zijn echter vooralsnog niet duidelijk. Het in kaart brengen van lopende projecten en de evaluatie hiervan maakt het mogelijk om praktijken meer transparant te maken, maar dit brengt de vraag met zich mee hoe we gaan beoordelen of een praktijk 'werkt'? Het is belangrijk om een benadering te hanteren van responsief evalueren. Dit houdt in dat men niet zozeer gericht is op het meten van eindresultaten (bijvoorbeeld meer jongvolwassenen stromen in de hulpverlening in) maar op het leren. De evaluatie is in het geval van responsief evalueren gericht op de problemen zoals de verschillende betrokkenen deze in een concrete context ervaren (Stake, 2004). De evaluatie gaat vooral over de betekenisverlening in concrete praktijken (Abma, 1998). De nadruk op betekenisverlening wil niet noodzakelijk zeggen dat er geen criteria meer in het spel zijn, maar

wel dat de aandacht ook moet gaan naar hoe er met die criteria gewerkt wordt en door wie die criteria ontwikkeld zijn. Aandacht voor de betekenisverlening neemt de vraag naar een beoordeling niet weg (Everitt & Hardiker, 1996), maar roept – in verbinding met de betekenisverlening – wel de vraag op welke normen en waarden de beoordeling sturen. Het is vooral een uitgangspunt en veel minder een model of recept. Dit betekent dat het concrete onderzoeksdesign natuurlijk afhangt van de concrete praktijken die men wil evalueren en van de uitgangspunten van die praktijken en het onderzoek.

5. Bibliografie

- Abma, T.A. (1998). Text in an Evaluative Context: Writing for dialogue. *Evaluation*, 4, 434-454.
- Baart, A. (2003). Inleiding: een beknopte schets van de presentietheorie. In *Sociale interventie*. Den Bosch: Elsevier.
- Bar-On, A. (2002). Restoring power to Social Work Practice. *British Journal of Social Work*, 32 (8), 997-1014.
- Billiet J., Waege, H. (red.) (2003). *Een samenleving onderzocht. Methoden en technieken van sociaal wetenschappelijk onderzoek*. Antwerpen: De Boeck.
- Bouverne-De Bie, M. (2010). *Armoedebestrijding: een kwestie van jeugdzorg?* Studiedag: Armoede en bijzondere jeugdzorg: waar is het debat gebleven? Antwerpen: Provinciehuis Antwerpen.
- Bronselaer, J. (2008). Netwerkeffectiviteit vanuit cliëntoogpunt: wetenschappelijke evidentie versus geïnstitutionaliseerde mythe. In De Koster, K., De Man, L., De Vos, K., Denoix, K., Roose, R. *Handboek integrale jeugdhulp*. Brussel: Politeia.
- Ciairano, S., Kliewer, W., Rabaglietti, E. (2009). Adolescent Risk Behavior in Italy and the Netherlands. A cross-national study of psychosocial protective factors. *European Psychologist*, 14 (3), 180-192.
- Coussée, F., Roets, G., De Bie, M. (2009). Empowering the powerful: Challenging hidden processes of marginalization in youth work policy and practice in Belgium. *Critical social policy*, 29 (3), 421-442.
- De Boyser, K., Linchet, S., Van Dijck, L., Casman, M-T., Dierckx, D., Vranken, J. (2009). *Onderzoek naar de OCMW-hulpverlening aan dak- en thuislozen*. Eindrapport, POD Maatschappelijke Integratie.
- De Vos, K., Kabergs, J.L. (2005). Gedeelde en verdeelde grond in de jeugdhulp. *Alert*, 31(4), 12-29.
- De Winter, M., Noom, M. (2001). Iemand die je gewoon als mens behandelt... Thuisloze jongeren over het verbeteren van de hulpverlening? *Pedagogiek*, 21 (4), 269-309.
- De Wolf, B., Melis, B., Tiggelovend, I., Demuylder, P. (2000). *Actieonderzoek. Relationeel en seksueel welzijn bij maatschappelijk kwetsbare jongeren*. Berchem: In Petto.
- Decorte, T. (2006). *Kwalitatieve criminologische methoden & technieken*. Gent: niet-gepubliceerde cursus.
- Demeersman, T. (2008). *Thuisloosheid na detentie*. Beleidsdossier. Berchem: Steunpunt Algemeen Welzijnswerk.

- Driessens, K., Van Regenmortel, T. (2006). *Bind-kracht in armoede. Leefwereld en hulpverlening*. Leuven: LannooCampus.
- Evans, T., Harris, J. (2004). Street-Level Bureaucracy, Social Work and the (Exaggerated) Death of Discretion. *British Journal of Social Work*, 34 (6), 871-895.
- Everitt, A., & Hardiker, P. (1996). *Evaluating for good practice*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire & New York: Palgrave MacMillan.
- Geldof D., Driessens K. (2003). Tijd voor aanwezigheid als voorwaarde voor duurzame hulpverlening: kritische reflecties bij de presentietheorie. *Sociale interventie*, 12 (2), 18-30.
- Geudens, H. (1996). *De toepassing van de gemeenschapsdienst in het kader van de Belgische jeugdbescherming*. Leuven: Onderzoeksgroep Jeugdcriminologie.
- Gousse, B. (2009). *Van over naar met*. Kessel-Lo: Riso.
- Kruiter, A.J., De Jong, J., Van Niel, J., Hijzen, C. (2008). *De rotonde van Hamed. Maatwerk voor mensen met meerdere problemen*. Den Haag: Nicis Institute.
- Ledoux, M. (2004). *Waar zijn we toch mee bezig. Institutionele Psychotherapie in weerstand en dialoog met de Kwaliteitspsychiatrie*. Kessel-Lo: Literarte.
- Levecque, K. (2003). *Armoede is...?: schets van een eeuw lang antwoorden uit het sociaal-wetenschappelijk veld*. Antwerpen: Garant.
- Leveque, A., Humblet, P., Lagasse, R. (2004). Seat belt use and social inequality in Belgium. *European journal of public health*, 14 (1), 27-31.
- Lipsky, M. (1980). *Street-level bureaucracy. Dilemmas of the individual in public services*. New York: Russell Sage Foundation.
- MacDonald, R., Shildrick, T., Webster, C., Simpson, D. (2005). Growing up in poor neighbourhoods: The significance of class and place in the extended transitions of 'socially excluded' young adults. *Sociology*, 39 (5), 873-891.
- Maes, E. (2004). *Kenmerken en motieven van jongvolwassenen die een rol spelen bij het al dan niet verlaten van het ouderlijke huis*. Scriptie, Universiteit Gent, Gent.
- Notredame, L. (1998). Van inclusiviteit tot salamitactiek. Bedenkingen bij het passen en vloeken van begrippen. *Alert*, 24 (4), 31-38.
- Paulides, H., Ten Thijs, N. (1996). *Bemoei je ermee! Leefwereldgericht werken met groepen kwetsbare jongeren*. Utrecht: Tijdstroom.
- Piessens, A. (2008). *De grammatica van het welzijnswerk*. Gent: Academia Press.
- Räkens, M., De Jong, C. (2006). *Eropaf! Outreachend samenwerken in welzijn en wonen*. Amsterdam: Uitgeverij Van Gennep / De Balie.
- Roose, R. (2006). *De bijzondere jeugdzorg als opvoeder*. Gent: Academia Press.
- Stake, R. E. (2004). *Standards-based & Responsive Evaluation*. Thousand Oaks, California: Sage Publications.

- Stas, K., Serrien, L., Van Menxel, G. (2008). *Jongvolwassenen: tussen wal en schip*. Beleidsdossier. Berchem: Steunpunt Algemeen Welzijnswerk.
- Steenssens, K. Van Regenmortel, T. (2007). *De Wissel-werking verbeteren*. Verbeteronderzoek met peer research in de bijzondere jeugdzorg. Leuven: HIVA.
- Steenssens, K., Aguilar, L.M., Demeyer, B., Fontaine, P. (2008). *Kinderen in armoede. Status quaestionis van het wetenschappelijk onderzoek in België*. Brussel: POD Maatschappelijke Integratie.
- Stroobant, M., Blanpain, R., Delpéréé, F. Dufaux, P., Parijs, R., Rigaux, M., Sybesma-Knol, N. (red.) (1995). *Sociale grondrechten*. Antwerpen: Maklu.
- Uit De Marge (2004). *De plaats van het jeugdwerk met maatschappelijk kwetsbare kinderen en jongeren (de vroegere 'Werkingen Kansarme Jeugd') in het jeugdwerklandschap*. Geraadpleegd op 3 maart 2010, op http://www.cmjg.be/tekstbestanden/JWMKKJ_Visietekst_JR_en_UDM.pdf.
- Uit De Marge (n.d.). *Toegankelijkheidsverhoging voor maatschappelijk kwetsbare kinderen en jongeren in het jeugdwerk*. Geraadpleegd op 3 maart 2010, op http://www.uitdemarge.be/fileadmin/user_upload/TOEGANKELIJKHEIDSVERHOOGING_VOOR_MAATSCHAPPELIJK_KWETS_BARE_KINDEREN_EN_JONGEREN_IN_HET_JEUGDWERK.doc.
- Van Assche, V. (2001). *Jeugdwerk met maatschappelijk achtergestelde kinderen. Gids sociaal-cultureel en educatief werk*, 30, 97-129.
- Van Bergen, D.D., Smit, J.H., Van Balkom, A.J.L.M., Van Ameijden, E., Saharso, S. (2008). *Suicidal ideation in ethnic minority and majority adolescents in Utrecht, the Netherlands. Crisis*, 29 (2), 202-208.
- Van Der Lans, J. (2008). *De herovering van de werkvloer*. Amsterdam: Uitgeverij Augustus.
- Van Eester, J. (2003). *Onderzoek naar het opzetten van sportprojecten voor maatschappelijk kwetsbare jongeren*. Scriptie, Universiteit Gent, Gent.
- Van Haegendoren, M., Lenaers, S., Valgaeren, E. (2001). *De gemeenschap achter de tralies. Onderzoek naar de behoeften van gedetineerden aan maatschappelijke hulp- en dienstverlening*. Diepenbeek: SEIN.
- Van Regenmortel, T. (2006). *Behoeftesonderzoek bij de private voorzieningen bijzondere jeugdbijstand*. Leuven: K.U.Leuven.
- Van Regenmortel, T. (2007). *Focus op: Maatschappelijk kwetsbare jongeren*. Leuven: ocmw Leuven.
- Van Welzenis, I. (1995). *Het toekomstperspectief en zelfconcept van maatschappelijk kwetsbare en delinquente jongeren*. Leuven: Onderzoeksgroep jeugdcriminologie.
- Vansevenant, K. Driessens, K., Van Regenmortel, T. (2008). *Bind-kracht in armoede. Krachtgerichte hulpverlening in dialoog*. Leuven: LannooCampus.

- Vercaigne, C., Walgrave, L., Mistiaen, P., Kesteloot, C. (2000). *Verstedelijking, sociale uitsluiting van jongeren en straatcriminaliteit. Een onderzoek gefinancierd door de Federale Diensten voor Wetenschappelijke, Technische en Culturele Aangelegenheden*. Onuitgegeven onderzoeksrapport. K.U. Leuven, OGJC en ISEG.
- Vercoutere, M. (2008). *Onderwijs en maatschappelijke kwetsbaarheid. De positie van het jeugdwerk met maatschappelijk kwetsbare kinderen en jongeren. Een terreinverkenning*. Studiedag: Onderwijs en maatschappelijke kwetsbaarheid. Antwerpen: Huis van de Sport.
- Verschelden, G. (2000). *Belevingsonderzoek bij kinderen en jongeren. Kinderen en jongeren over hun behoeften aan zorg*. Gent: Universiteit Gent.
- Vettenburg, N. (1988). *Schoolervaringen, delinquentie en maatschappelijke kwetsbaarheid, Een theoretisch en empirisch onderzoek in het beroepsonderwijs*. Leuven: Onderzoeksgroep Jeugdcriminologie.
- Vettenburg, N. (2007). Omgaan met probleemgedrag op school. Over draaglast en draagkracht. *Impuls*, 37 (4), 185-195.
- Vettenburg, N., Biermans, N. (1996). *Positieve modellen in het beroepsonderwijs: ervaringsuitwisseling tussen scholen die werken aan de sociale weerbaarheid van leerlingen*. Brussel: Koning Boudewijnstichting.
- Vettenburg, N., Deklerck, J., Siongers, J. (2010). Jong zijn in Vlaanderen. De belangrijkste bevindingen uit de JOP-monitor 2. In Vettenburg, N., Deklerck, J., Siongers, J. (red.). *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 2*. Leuven: Uitgeverij Acco (p.311-324).
- Vettenburg, N., Elchardus, M., Walgrave, L. (red.) (2007). *Jongeren in cijfers en letters. Bevindingen uit de JOP-monitor 1*. Leuven: LannooCampus.
- Vettenburg, N., Walgrave, L., Van Kerckvoorde, J. (1984). *Jeugdwerkloosheid, delinquentie en maatschappelijke kwetsbaarheid*. Antwerpen/Arnhem: Kluwer/Gouda Quint.
- Vettenburg, N., Walgrave, L. (2009). Maatschappelijke kwetsbaarheid op school. *Welwijs*, 20 (3), 3-8.
- Vlaeminck, H. (2005). *Het gebruik van casuïstiek in het sociaal werk*. Gent: Academia Press.
- Vos, J. (2006). Vertrouwen in ketensamenwerking. Münchhausenbeweging werkt aan verbetering Rotterdamers. *Sigma*, 52 (6), 10-14.
- Vranken, J., De Boyser, K., Dierickx, D. (red.). (2003). *Armoede en sociale uitsluiting. Jaarboek 2003*. Leuven: Acco.
- Warmenbol, L., Goossens, L. (2006). *Aandacht in 't kwadraat. In 'probleembuurtten' werken met 'probleemjongeren'*. Leuven: Acco.